

K 93.969
3

ქართული
საქმიანობა

საქმიანობა

ნაწილობა

ქართული
ენციკლოპედია

ჰაილარ აბაშიძე
1960 წ.

9 (ცეფდღ.ზ.) + 902.7 (ც) / = 99162.1

ჰაიდას აბაშიძე

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

K 93969
3

წიგნი

სახელმწიფო გამომცემლობა
ბათუმი — 1960

1) აქრის ისტორია
2) საქართველოს ეთნოგრაფია

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

საქართველოს
ეროვნული ბიბლიოთეკა
2000-2001

წინამდებარე კრებულში წარმოდგენილი წერილები მგზნებარე ქართველი პატრიოტის — ჰაიდარ აბაშიძის კალამს ეკუთვნის. ყველა წერილში, დიდში თუ პატარაში, ნათლად გამოსჭვივის საქართველოს განუყოფელი კუთხის — აჭარას შემომტყევიცებისა და აღორძინებისათვის უსახლგრო ზრუნვა, გაბედულად გაისმის უკუღმართი წარსულის ნაიარვეის მოშუშებისათვის ბრძოლისაკენ მოწოდების ძლიერი ხმა.

ჰაიდარ აბაშიძეს იმ დროს მოუხდა ასპარეზზე გამოსვლა, როცა სამხრეთ საქართველოში და, კერძოდ, აჭარაში უაღრესად გაშწავებული ფორმით მიმდინარეობდა ეროვნული და რელიგიური ბრძოლა ერთი მხრივ, ბეგებისა და ხოჯა-მოღების, ხოლო, მეორე მხრივ, პროგრესული იდეების ადამიანთა შორის. განსაკუთრებით გამწვავდა მდგომარეობა პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ, როცა პანისლამისტები და მეფის რეაქციული მოხელეები ამ პროგრესულ ადამიანთა წინააღმდეგ ბრძოლისათვის ერთად დაირაზმნენ. ომმა უკიდურესად გაამძაფრა მათი დაპირისპირება. ბეგებმა და ხოჯებმა ისარგებლეს შექმნილი ვითარებით, მეფის ხელისუფლებას გვერდში ამოუდგნენ და საერთო ძალით იერიში მიიტანეს იმათ წინააღმდეგ, ვინც ახალ, პროგრესულ აზრს ნერგავდა. მეტადრე იმათ დევნიდნენ, ვინც ისლამის ფანატიზმს უარყოფდა და საქართველოს ორიენტაციის მომხრე იყო. ასეთი ვითარება იყო მეფის ხელისუფლების დამხობამდე, რევოლუციის შემდეგ კი აჭარის რეაქციონერებსა და ფანატიკოსებს გამოექომაგნენ აზერბაიჯანელი მუსავატელები. ამრიგად, რეაქციონერთა ბრძოლის ტაქტიკა შეიცვალა დროების მიხედვით, სტრატეგიული ხაზი კი იგივე დარჩა — აჭარის მკვიდრთაგან ვინც თავს ქართველად აღიარებდა,

მას მოლაპატრედ და სჯულის გამყიდველად თვლიდნენ. თანატოლთა ასეთი გეზი შორეული წარსულის ნაანდერძევი იყო. ამ ფრონტზე ბრძოლა მომდინარეობდა ჯერ კიდევ ოსმალეთის ბატონობის დროიდან. მომხდურნი მუდამ ცდილობდნენ სასტიკი რეპრესიებით ჩაეხშოთ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა.

ისტორიულად ცნობილია, რომ ოსმალთა ბატონობის დროს აჭარის მოსახლეობის ბრძოლა ეროვნული თვითმყოფლობისათვის არასოდეს არ შეწყვეტილა, ამ ბრძოლას ბევრი პატრიოტი შეეწირა. ისინი მტკიცედ იცავდნენ მშობლიურ მიწა-წყალს, თავისი ქვეყნის ღირსებას, დედა ენას, კულტურასა და ეროვნულ თვითმყოფობას. საქართველოს გამირული ისტორიის ფურცლებზე წითელი ასოებით აღბეჭდილია მათი უკვდავი სახელები. სამშობლოს ღირსეული შვილები სელიმ ხიმშიაშვილი, ემრულა ბოლქვაძე, ახმედ კიკნაძე და სხვები თავიანთი შეუპოვარი ბრძოლით თაობებს აღაფრთოვანებდნენ. წინაპართა მებრძოლური ტრადიცია შთამავონებელი გახდა ახალთაობისათვის, რომლის ღირსეული წარმომადგენელია ჰაიდარ აბაშიძე. ჰ. აბაშიძის პატრიოტულ მისწრაფებებს რომ წინაპართა გამირული წარსული ედო საფუძვლად, ეს ჩანს მის თითქმის ყველა წერილში. მას აწუხებდა სამშობლოს მიერ გადატანილი მრავალი უბედურება, აღმოსავლეთელი დამპყრობლების, ბერძენი კოლონიზატორების, რომაელი ინკვიზიტორების, არაბი მომხდურების, მონგოლთა ურდოების, აგრესორი ოსმალებისა და სხვა ოკუპანტების ურიცხვი შემოსევით გამოწვეული. ამავე დროს აღაფრთოვანებდა ქართველ მამაცთა შეუდრეკელი წინააღმდეგობა საქულველი მტრისადმი და თვითონაც აირჩია სახელოვან წინაპართა გზით სიარული.

ამასთან დაკავშირებით, ვფიქრობთ, ზედმეტი არ იქნება, თუ ჰაიდარ აბაშიძის მოღვაწეობის პარალელურად გაკვრით მაინც წარმოვუდგენთ მკითხველს აჭარის იმ მამაც შვილთა პატრიოტულ ღვაწლს, რომლებიც ჯერ კიდევ ადრე თავგანწირვით იბრძოდნენ სამშობლო კუთხის ხსნისა და კეთილდღეობისათვის. მაშინ ნათელი გახდება, როგორი ზეგავლენის მოხდენა შეეძლო მათს გამირულ წარსულს შემდგომი თაობების პატრიოტული სულისკვეთებით აღზრდაზე.

მართლაცდა, ვის არ შემატებს ძალას სელიმ ხიმშიაშვილის მაგალითი, უშიშარმა სელიმმა ხომ თავის მოკვეთის წინ ამაყად მოიხსენია თავისი ქართველობა და ჯალათებს პირში მიახალა: „გურჯისტანი ოსმალს არ შერჩება!“

განა შეიძლება ქართველმა კაცმა დაიფიცოს შერიფ ხიმშიაშვილის დედას აჭარის წინაშე, მისი თავგამოდებული ზრუნვა დედა-სამშობლო საქართველოსთან აჭარის შეერთებისათვის? შერიფმა ჯერ კიდევ ადრე, ოსმალთა ბატონობის დროს, დაიწყო ბრძოლა ამ დიდი მიზნის განსახორციელებლად. მის მხარდამხარ თავგანწირვით იბრძოდნენ ხულოელი გაბაიძე და ბერიძე, ქედელი ლორთქიფანიძე და მიქელაძე, ქობულეთელი გულო-აღა კაიკაცი-შვილი და სხვები.

დიდი ბრძოლები გადაიტანა შერიფმა და კიდევ მოესწრო იმას, რომ მისი კეთილშობილური მიზანი განხორციელდა და აჭარა კვლავ დაუბრუნდა დედა-სამშობლოს. იგი უსაზღვრო ბედნიერად თვლიდა თავს, რომ პირადად მოესწრო ამ სასიხარულო დღეს და გატაცებით ოცნებობდა ახალი აჭარის აყვავებაზე. ერთ-ერთ წერილში თავის მიზანსწრაფვას იგი ასე გადმოგვცემს „...ღრმად მიძინებულ სულსა და გულს დაიშვებდნენ ჩვენი ღირს მემკვიდრეობით, რომლით წინ წავა ქვეყნის მშენებლობა, სამოქალაქო ვაჭრობა, ხელოსნობა, სწავლა-მეცნიერება, ზნე-კეთილობით, ერთი ათასად და ათი ათასად წარიმართება მიწის შემუშავება, ნერგვა, წინდვა, მოყვან-მარგვლა, ყოველი საზრდო გაიფლებს, რომ ყოველი კაცი ბედნიერების გზაკვალს დაადგეს სიმართლით და კაცთ-მოყვარეობით“.

შერიფ ხიმშიაშვილის თაობას ეკუთვნოდა ქობულეთელი გულო-აღა კაიკაცი-შვილი. იგი შერიფთან ერთად პრაქტიკულად იბრძოდა იმისათვის, რომ რუსების ჯარის დახმარებით დედა-სამშობლოსათვის შემოეერთებინა მთელი სამხრეთი საქართველო. ჯერ კიდევ ადრე გ. კაიკაცი-შვილი ქართული გაზეთების კორესპონდენტი ყოფილა, ხშირად ათავსებდა წერილებს „ღროებასა“ და „ივერიაში“. მის წერილებში ასახულია ქართველ მაჰმადიანთა აუტანელი მდგომარეობა. გასული საუკუნის 70-იან წლებში სამხრეთ საქართველოში და, კერძოდ, ქობულეთში ხშირად ხდებოდა აჯან-

ყებები. გ. კაიკაციშვილის წერილები სწორედ ხალხთა ამ გამოსვლებს შეეხებოდა. იგი ხშირად დადიოდა საქრისტიანო საქართველოში ქობულეთის წარმომადგენლად, ზოგჯერ ოსმალეთშიც. ბაც ოფიციალურად თავის წარმომადგენლადაც გზავნიდა მისი რეგთში და სხვ. სარგებლობდა რა ამ მდგომარეობით, გ. კაიკაციშვილი სერიოზულ მუშაობას ეწეოდა ქრისტიანი და მაჰმადიანი ქართველების დასაახლოებლად. მანვე მოსახლეობაში დიდი მუშაობა გასწია მუჰაჯირობის წინააღმდეგ, მისი გულწრფელი და საქმიანი რჩევა-დარიგების შედეგად მრავალი ოჯახი დაუბრუნდა თავის კერას.

გულო-ალა კაიკაციშვილი სწავლა-განათლების დიდი მოტრფიალე იყო. იმ დროს არც ქობულეთში, არც ბათუმში ქართული სკოლა არ არსებობდა. გულო-ალამ უფროსი ვაჟიშვილი სწავლის მისაღებად სოხუმში ანთიმოზ ჯულელს მიიბარა, შემდეგ კი იქიდან თბილისში გადაიყვანა თავისი მეზობლის—ნიქარაძის შვილთან ერთად. როგორც აბ. წულაძე წერს, მას უარი უთქვამს ბათუმის გუბერნატორისათვის, რომელიც ურჩევდა სამხედრო სასწავლებელში მიებარებინა შვილი. „მაგრამ მან დაუჯერა პეტრე უმიკაშვილს, ალექსანდრე ყაზბეგს და თავად კოწია მუხრან-ბატონს და ორივე ახალგაზრდა მისცა გიმნაზიაში. ქართული გიმნაზიიდან გადავიდნენ ოდესის უნივერსიტეტში. გულო-ალას შვილი დიდი ნიჭიერი იყო, მისი განზრახვა იყო ექიმი გამოსულიყო და ღარიბ მოძმე ქართველ მუსლიმანებისათვის სასარგებლო კაცი გამხდარიყო, მაგრამ არ დასცალდა და უნივერსიტეტის დამთავრებამდე გარდაიცვალა რუსეთში“.¹

თავსდატეხილი ამ უბედურების მიუხედავად, გ. კაიკაციშვილი კვლავ სკოლის კეთილდღეობაზე ფიქრობდა. „გულო-ალამ შვილის ხსოვნის აღსანიშნავად ქობულეთის სკოლას შესწირა ორქვევანახევარი მიწა, ღირებული რამოდენიმე ათას მანეთად... სრული

¹ აბ. წულაძე, „ძმური სიტყვა ქართველ მუსლიმანებს“, თბილისი, 1915 წ. გვ. 22.

იმედია, რომ მოხუცი გულო-ალა მოესწრება ჩვენს სრულს ერთობას და ამით მისი დაკოდილი გული გამთელდება“.¹

გულო-ალა კაიკაციშვილი იმდენად დაინტერესებული ყოფილა კულტურის საქმით, რომ 1913 წელს ლეონიდე ენციკლოპედიაში შეგროვილი და შემოწირული წიგნების ფონდში, მისი ხსნილი წიგნსაცავის გამგეობა პირადად უყისრია.²

გულო-ალა კაიკაციშვილი დაახლოებული ყოფილა ქართველ საზოგადო მოღვაწეებთან და ძმურად იზიარებდა მათს სიხარულსა და უბედურებას. აკაკი წერეთლის დასაფლავებაზე იგი ამაღლებელი სიტყვით გამოემშვიდობა მგოსნის ცხედარს:

„უჩვეულო დღეა, მთელი საქართველო გარს ეხვევა შენს კუბოს, თითქოს რაღაცას გეხვეწებინაო... მეც ამათ რიცხვში ურევივარ, მოხუცებული უძლური ქართველი მუსლიმანი, გამოგზავნილი სამხრეთის მხრიდან, იმ მხრიდან, რომელიც სამას წელზე მეტია მოიტაცა მტერმა და მოაშორა საქართველოს, გამოგზავნეს და დამავალეს, რომ მათ მაგივრადაც თაყვანი ვსცე შენს დიდებულ ცხედარს — და თუ მოვახერხებ, ორიოდ სიტყვა ვითხრა. საქართველომ მუდამ მტრის ბრძოლაში გაატარა თავისი სიცოცხლე. თუ სპარსი, თუ ოსმალნი და სხვა ერებიც ღვრიდნენ მათ სისხლს და აოხრებდნენ ქართველთა სადიდებელ ნაშთებს და ამგვარად საქართველოს ისტორია ქართველი ერის წამების ისტორიაც არის. ბოლოს კი ოსმალეთის (ომის) დროს მოხდა განგება და კვლავ შემოგიერთდით ჩვენ უფროს მოძმე ქართველებს და ვსუნთქავთ ქართველ ერთან ერთად“.³

შერიფ ხიმშიაშვილი და გულო-ალა კაიკაციშვილი პრესის თვალსაჩინო მოღვაწეებიც იყვნენ, ხშირად აქვეყნებდნენ მასალებს აჭარის საჭირბოროტო საკითხებზე როგორც ადგილობრივ, ისე თბილისის ყურნალ-გაზეთებში. მათი თანამოკალმე, ქედის რაიონის მცხოვრები აბდულ მიქელაძე სისტემატურად წერდა წერილებს იმპერიალისტური ომის შედეგად გაჩანაგებული აჭარლების უბედურებაზე, მთელი ქართველი ხალხის ძმურ დახმარე-

1 აბ. წულაძე, იქვე, გვ. 22-23.

2 ყურნალი „თეატრი და ცხოვრება“, 1915 წ. № 26.

3 აბ. წულაძე, „ძმური სიტყვა ქართველ მუსლიმანებს“, თბილისი, 1915 წ., გვ. 22-23.

ბაზე. „აქარლებს მუდამ დიდი იმედი ჰქონდათ მისი ძმა ქრისტიანთა ქართველების, სწამდათ ისინი გაჭირვების დროს... ძმურად ხელს გაუწვდიდნენ ობოლ აქარლებს... ჩვენი მდგომარეობა უკიდურესად იყო, მშვიერი ვიყავით, მაგრამ თქვენმა გამოგზავნებამ დაგვიშინა მოგვისწრო და სული ჩაგვიპურეთ“.¹

იგი დიდად მადლიერი იყო და სათანადოდაც აფასებდა თავისი ძმების — ქრისტიანი ქართველების დახმარებას ომით დარბეული აქარისათვის. აი, რას ვკითხულობთ მის ერთ-ერთ წერილში: „ჭირმა დაგვარწმუნა აქარლები, რომ ჩვენ ქრისტიან ძმებს უზომოდ ვუყვარვართ, გაზეთით ვგებულობთ, რომ ყველა კუთხეში მყოფი ჩვენი ძმები შემოწირულებას აგროვებენ, შეძლებისდაგვარად გვეწევიან თვით დამშეული სოფლელები, ბრძოლის ველზე მყოფი ჯარისკაცები, გვეწევა დიდი და პატარა, ვიცი, რომ ამ შემწეობით ჩვენი დახოცილი მკვდრები არ გაცოცხლდებიან, ჩვენი ნამუსის შემბლალავეები არ დაისჯება, დამწვარ-გაპარტახებული სახლ-კარ-ეზო-მიდამო არ აშენდება, ნალიები სიმინდით არ გაივსება, მაგრამ თითოეული კაპეიკი ქრისტიან ქართველების მიერ ჩვენთვის გადადებული, მილიონია, თითოეული მათი თანაგრძნობის სიტყვა ჩვენი მალამოა. გვწამს, რომ ეს თანაგრძნობა უფრო მეტს იმატებს, მეტად შეგვკავშირებს და ვისაც ამდენხანს არ სწამდა, რომ ჩვენ რაკი სხვადასხვა სჯული გვაქვს, არ შეგვიძლია ძმები და მეგობრები ვიყოთ, დარწმუნდება, რომ ჩვენ ერთი ვართ... ქართული წერა-კითხვის მცოდნე ჩვენში არავინ იყო და თუ იყო, იგიც ზაქარია ჭიჭინაძის, პეტრე უმიკაშვილის და თავადი ილია ჭავჭავაძის მეოხებით. ახლა ქართულის წამკითხავი თითქმის ყველა სოფელშია და დიდი სამადლო საქმე იქნება, თუ ნახმარ გაზეთებს და წიგნებს გამოგვიგზავნით“.²

აბდულ მიქელაძე დიდად დაინტერესებული იყო აქარაში ქართული სკოლების გახსნით და მათში ახალგაზრდობის მიზიდვით. იგი კალმით და საქმით ებრძოდა ყველა იმას, ვინც აქარაში

1 გაზ. „თანამედროვე აზრი“, 1915 წ., № 62.

2 იქვე, № 68.

ქართული სკოლის გახსნის წინააღმდეგი იყო. „აბდულ-ეფენდის დიდი ხანია კარგად აქვს შეგნებული, რომ აჭარლების სამშობლო ენა ქართულია, მან კარგად იცის, რომ სკოლაში ბავშვებს ქართული უნდა ასწავლონ. როცა აბდულ-ეფენდიმ შეაჩინა, რომ ზოგიერთი მასწავლებელი სკოლაში ქართულ წერტილებს ასწავლიდა ეწყინა და ეს ამბავი დასწერა „ბათუმის გაზეთში“, ამისათვის 60 წლის მოხუცი ციხეში ჩასვეს“.¹

ამ სტრიქონებიდან ნათლად ჩანს, თუ სკოლებსა და მეღრესეებში როგორ დევნიდნენ ქართულ ენას. აბდულ მიქელაძეს გული შესტკიოდა ამ საქმისათვის, ხმარობდა საჭირო ზომებს, მაგრამ რას გააწყობდა, როცა ხელისუფლება ისლამით მოწამლულ ფანატიკოსთა მხარეზე იყო.

აბდულ მიქელაძე მეტად ნიჭიერი კაცი ყოფილა. მას გვიან ასაკში შეუსწავლია წერა-კითხვა ხაქარია ჭიჭინაძესთან და შემდეგ იმდენად გათვითცნობიერებულა, რომ გაზეთ „ივერიის“ კორესპონდენტი გამხდარა.

ა. მიქელაძეს უყვარდა თავისი კუთხის მკვიდრნი და ყველფერს აკეთებდა მათი კულტურული დაწინაურებისათვის. უმადურმა ხელისუფლებამ აბუჩად აიგდო მისი ღვაწლი და სიბერის დღენი ციხეში გაატარებინა. მაგრამ მადლიერი აჭარა ყოველთვის ტკბილად მოიხსენიებს მის სახელს, არ დაკარგავს, სათუთად შეინახავს მის მიერ გადაჩენილ და ჩვენამდე მოღწეულ „აჭარულ კარაბადინს“.

შემდგომი თაობის იმ ქართველ მუსლიმანებისაგან, რომლებმაც სათუთად შემოინახეს თავისი ერის სიყვარული და აჭარის კულტურული აღორძინებისათვის თავსაც არ ზოგავდნენ, თვალსაჩინო ღვაწლით გამოირჩეოდა მემედ აბაშიძე.

ჩემს წინაშე, —სიცოცხლის ბოლო წლებში ამბობდა იგი, —როგორც ქართველი ინტელიგენტის წინაშე, მთელი თავისი სიგრძესიგანით ისმებოდა პოლიტიკური, ეროვნული და სოლიდარული ხასიათის საკითხი. „სალი გონება და ჩვენი ხალხის ისტორიული

1 აბ. წულაძე, „ძმური სიტყვა ქართველ მუსლიმანებს“, 1915 წ., გვ. 27-28.

წარსული ყოველთვის მიკარნახებდა, რომ სამუსლიმანო საქართველო დარჩენილიყო თავის დედა—საქრისტიანო საქართველოსთან“¹.

მემედ აბაშიძე აქტიურად მონაწილეობდა აჭარის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ქართველ მაჰმადიანთაგან იგი შორეული ჩანებათვითმპყრობელობის წინააღმდეგ ბრძოლაში, მონაწილეობას იღებდა რევოლუციურ გამოსვლებში, თავგამოდებით იბრძოდა დედა-სამშობლოსთან აჭარის შემომტკიცებისათვის, მშრომელი ხალხის თავისუფლებისა და ბედნიერებისათვის. ამ ბრძოლაში მან სასტიკი რეპრესიები განიცადა მეფის რუსეთის მთავრობის მხრიდანაც და ოსმალეთის მთავრობის მხრიდანაც, მაგრამ ფარხმალი არასოდეს არ დაუყრია, შეუპოვრად ადგა ერთხელ და სამუდამოდ არჩეულ გზას — საქართველოს მთლიანობისათვის, ეროვნული კულტურის აღორძინებისათვის ბრძოლის გზას.

„განმათავისუფლებელმა მოძრაობამ გაიარა ჩემს თვალწინ, როგორც კინემატოგრაფიის ლენტმა, — წერდა მ. აბაშიძე ავტობიოგრაფიაში. — ბეგობის ტიტულს ფორმალურად ამოფარებულს, არაერთხელ და ორხელ მიმიღია მხურვალე მონაწილეობა ამ მოძრაობაში, რაც იციან მრავალმა თავდადებულმა და გულწრფელმა რევოლუციონერებმა, რომლებიც დღესაც ცოცხლები არიან.

როგორც აბდულ-ჰამიდის და „მლადოთურქების“ რეჟიმმა, აგრეთვე მეფის რუსეთმა სათანადოდ შეაფასეს ჩემი მოღვაწეობა და თითქოს ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ: დევნა-დატუსალება, ციხე-კატორღა და სიკვდილის განაჩენი ჩემთვის არ მოუკლიათ, რის შედეგად გავნადგურდი ნივთიერად.. დავკარგე ორი ვაჟიშვილი. მაგრამ ყოველივეს შევეურიგდი, ყოველივე დავთმე ჩვენი ხალხის უკეთესი მერმისის მომლოდინემ. ღრმად მწამდა, რომ შორს არ იყო ის დრო, როდესაც თავისუფლების ბრწყინვალე განთიადიც ამოატანდა, ხალხთა განთავისუფლების მზეც ამობრწყინდებოდა და ჩემი უძვირფასესი იდეალი, რომელსაც მე სიყრმიდანვე ვემსა-

¹ ბათუმის რევ. მუზეუმი, ფონდი № 5, საქმე 2/3, გვ. 1.

ხურებოდი, ფრთებს შეისხამდა და დიდი ხნის ოცნება საქმედ იქცეოდა“.¹

ხანგრძლივი და ნაყოფიერი მოღვაწეობის შემდეგ 1930 წელს შემდემა ითხოვა სამსახურიდან განთავისუფლება (რეზინდონს) მახინჯაურის საბჭოთა მეურნეობის დირექტორად (რეზინდონს) დააკმაყოფილა მისი განცხადება და დაუნიშნა პერსონალური პენსია.

აჭარელთა მწარე წარსულით უკმაყოფილო, ხალხის სიკეთისათვის მუდამ მშფოთვარე შემდემა მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვების შემდეგ იგრძნო სულიერი კმაყოფილება. ავტობიოგრაფიაში დასასრულ იგი წერდა:

„მშრომელი ხალხის საქმის მოყვარული იმთავითვე ვიყავი და მით უმეტეს ახლა ამ ხელისუფლებისადმი სიმპათიითა და პატივისცემის გრძნობით ვარ გამსჭვალული“.

მემედ აბაშიძის თანამედროვეთაგან ადმინისტრაციული და საზოგადოებრივი საქმიანობით ცნობილი იყო რეჯებ დედე-აღას ძენიყარაძეც. იგი აჭარაში პირველი კაცი იყო, რომელსაც უმაღლესი განათლება ჰქონდა მიღებული. ოდესის უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ რეჯებმა დაიწყო მუშაობა ქალაქის თვითმმართველობაში, ქალაქის თავის მოადგილედ. მეფის თვითმპყრობელობის დროსაც იგი დიდ დახმარებას უწევდა თანამემამულეებს. „რეჯებეფენდიც დიდად ცდილობს ქართველმა მუსლიმანებმა დანარჩენ ქართველ ქრისტიანებთან ერთობა და ამხანაგობა დაიცვან. აჭარლების ახლანდელი გასაჭირის შემსუბუქებას რეჯები დიდად უწყობს ხელს და იმედია აწიცი ეცდება კეთილი საქმის გაკეთებას“, — წერდა აბ. წულაძე.²

რეჯები დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა მოსახლეობაში. ამას ადასტურებს ისიც, რომ აჭარაში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებისას იგი აჭარის პირველი რევოლუციური კომიტეტის წევრად აირჩიეს.

ქართული სკოლების გახსნის საქმეს დიდ დახმარებას უწევდა

1 ბათუმის რევოლუციის მუზეუმი, ფონდი № 5, საქმე 2/3, გვ. 2.

2 აბ. წულაძე, „ძმური სიტყვა ქართველ მუსლიმანებს“, 1915 წ., გვ. 24.

აჭარისწყლელი ყედემ-ალა ზაქარაძე. მას ღრმად სწამდა თავისი ქართველობა და, როგორც აბ. წულაძე გადმოგვცემს, იმ აჭარელს, რომელსაც თავი ქართველად არ მიაჩნდა, „ბეჩს“ უწოდებდა.

„აჭარისწყალზე სასოფლო სკოლის გახსნა, მთლიანად მისი თაოსნობით იყო. მანვე ითავა და სოფელს მოათხოვნინა, რომ ამ სკოლაში ქართული ენის სწავლება ისევე სავალდებულო ყოფილიყო, როგორც რუსული. ყედემ-ალან წყალობით მთელ აჭარაში ეს ერთადერთი სკოლაა, სადაც მასწავლებელი ვალდებულია „ბაღნებს“ ქართული ასწავლოს“, — წერდა ყედემ-ალა ზაქარაძის შესახებ აბ. წულაძე.¹

ჯერ კიდევ 1907 წელს ზ. ჭიჭინაძე თავის წიგნში იხსენიებდა დურსუნ ქიქავას, რომელსაც ასეთი შინაარსის წერილი მიუწერია მისთვის: „თქვენი პატივცემული წერილი მივიღე, ძალიან მესიამოვნა, მაგრამ როგორც თქვენი წერილის შინაარსი გავიგე და კიდევ სხვა თქვენი გამოცემული წიგნები წავიკითხე, დიდი ღვაწლი დაგიდვიათ ქართველ მაჰმადიანებზე, ჩვენ, ქართველ მაჰმადიანებს ვერ დაგვიფასებია თქვენი შრომა, მხოლოდ იყავით დარწმუნებული, რომ თქვენი დიდებული შრომა ჩვენზე ამოღ არ ჩაივლის. ჩვენ ერთ ჯგუფს გვჯერა, რომ ჩვენი მოძმე ქართველები ყოველ საშუალებას აღმოგვიჩენენ ყველაფერში და მათი აღმოჩენილი საშუალება იქნება ჩვენთვის დიდი სასარგებლო და დიდი იმედიც გვაქვს თქვენი...“

ძალიან დიდად დამავალებთ, თუ „ქვათა ღალადს“ ი. ჭავჭავაძისას გამოგვიგზავნიდით. თქვენი კეთილის მსურველხ დურსუნი“.²

ასეთი მიწერ-მოწერა აჭარის მოსახლეობის ერთ ნაწილსა და ქართველ საზოგადო მოღვაწეთა შორის ხშირი იყო. იგი მათს ძმურ თანამშრომლობასა და ურთიერთ დაახლოვებას მეტყველებდა.

სამწუხაროდ, აჭარის საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და მის მოღვაწე პირთა საქმიანობის შესახებ წერილობითი დოკუმენტე-

1 აბ. წულაძე, „ძმური სიტყვა ქართველ მუსლიმანებს“, გვ. 25-26.

2 ზ. ჭიჭინაძე, მუსლიმანი ქართველები და მათი სოფლები საქართველოში, 1913 წ., გვ. 318.

შის დიდი ნაწილი დაიკარგა. ამიტომ ჰაიდარ აბაშიძის წერილების გამოქვეყნებას, როგორც პირველ წყაროს ამ დარგში, უთუოდ დიდი მნიშვნელობა ექნება. წინამდებარე წიგნში ქვეყნდება 1913 წლიდან 1921 წლამდე ჰაიდარ აბაშიძის მრავალსახეობის გაზეთებსა და ჟურნალებში დაბეჭდილი წერილები და სტატიები.

ჰაიდარ ალის ძე აბაშიძე დაიბადა ქ. ბათუმში, 1893 წლის 15 აგვისტოს. იგი 1900 წელს მიაბარეს ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ბათუმის სკოლაში, 1908 წელს კი გადავიდა საქალაქო სასწავლებელში, რომლის სრული კურსი დაამთავრა 1912 წელს.

ჰაიდარ აბაშიძის პირველი წერილი დაიბეჭდა 1913 წლის 17 თებერვალს „ბათუმის გაზეთში“ სათაურით: „ხმა ქრისტიან მოძმეებს“. ამ წერილში ავტორი მკითხველს მოუთხრობდა აჭარის წარსულზე, იმაზე, თუ ფეხქვეშ როგორ გათელეს მომხდურებმა აჭარელთა თავისუფლება, წაართვეს მშობლიურ ენაზე ლაპარაკის უფლება, აუკრძალეს ღვიძლ ენაზე წერა-კითხვის შესწავლა და მოანატრეს ქართული წიგნი.

ამ მდგომარეობიდან თავის დაღწევის ერთადერთ გზად პ. აბაშიძეს დედა-სამშობლო საქართველოსთან შეერთება მიაჩნდა. საჭიროა მომხდურთა მიერ ცეცხლითა და მახვილით დანერგილი მავნე ადათ-წესების ამოძირკვა და მშობლიური წესების აღდგენა, წერდა იგი და ამ საქმის მოგვარების საბოლოო იმედს ქრისტიან ქართველთა დახმარებაზე ამყარებდა.

ვერ მიუხვდნენ რა ამ კეთილშობილურ აზრს, ზოგიერთებმა დაიწყეს მტკიცება, თითქოს ჰაიდარ აბაშიძეს და მის მომხრეებს აჭარლების გაქრისტიანება სურდათ. ჰაიდარი თავგამოდებით განუმარტავდა ხალხს, ერი სხვაა და სარწმუნოება კიდევ სხვაო, მაგრამ ისლამის ბანგით გაბრუებული მოსახლეობის დიდი ნაწილი ამ ორ ცნებას ერთმანეთისაგან ვერ არჩევდა.

მუსლიმან ქართველებს „თათარს“, „თურქს“, ზოგჯერ „გურჯს“ ეძახდნენ. „გურჯობაში“ ისინი ეროვნებას გულისხმობდნენ, ხოლო „თათრობაში“ სარწმუნოებას. ამავე დროს გრძნობდნენ იმასაც, რომ თურქები მათ „გურჯებს“ ეძახდნენ, ამიტომ ისინი თავს თურქებისაგან გამოყოფილად ცნობდნენ, მაგრამ რელიგიის მხრივ

მათთან მაინც ბევრ საერთოს ხედავდნენ. საჭირო იყო ამ დაბნეულობის ბურუსის გაფანტვა.

3. აბაშიძე არ კმაყოფილდებოდა მარტო მუსკოვიძის ფანჯარის კოსების წინააღმდეგ ბრძოლით, საჭიროდ თვლიდა გაეჩაღებინა პროპაგანდა იმ ჩამორჩენილ ქრისტიან ქართველობაში, რომლებიც იზიარებდნენ მტრების მცდარ შეხედულებას და აჭარლებს „თათრებად“ თვლიდნენ. 3. აბაშიძეს, როგორც ქართველ პატრიოტს, გულს უბზარავდა ეს გარემოება და იგი მუდამ იმის ცდაში იყო, რომ აჭარლებში არ ჩამქრალიყო ეროვნული გრძნობების „მბეჭეტავი ნაპერწკალი“. ჰაიდარი პირუთენელად ძრახვდა ყველა იმ ვაი ინტელიგენტს, რომლებიც ცდილობდნენ დაემტკიცებინათ—მაჰმადიანური სარწმუნოების მქონე აჭარლებს ქართული ეროვნებისათვის დამახასიათებელი ნიშნები დაკარგული აქვთო.

3. აბაშიძე და მისი მომხრეები თავგამოდებით ამტკიცებდნენ, რომ აჭარლები იგივე ქართველები იყვნენ, რომ „თათრებად“ მათი აღიარება ხელს უშლიდა ქართველი ხალხის საერთო, ეროვნულ ინტერესებს, არღვევდა მის მთლიანობას, აბრკოლებდა საუკუნოვანი სიბნელისა და უმეცრებისაგან აჭარელთა ხსნის საშვილიშვილო საქმეს.

ჰაიდარ აბაშიძე თავისი სხარტი წერილებით სისტემატურად ეხმაურებოდა მნიშვნელოვან საზოგადოებრივ მოვლენებს. მისი თითოეული წერილი საქმიანი და საინტერესო იყო და მოწინავე საზოგადოებრიობის დიდ ყურადღებას იმსახურებდა. ჰაიდარ აბაშიძის მიერ წამოჭრილი საკითხების გარშემო თითქმის ყველა გაზეთში იბეჭდებოდა საპასუხო წერილები. ცნობილი ქართველი პატრიოტი და საზოგადო მოღვაწე ზაქარია ჭიჭინაძე აღტაცებული იყო ჰაიდარ აბაშიძის წერილებით, ჰაიდარს დიდ პატრიოტად, საქართველოს მთლიანობისათვის თავდადებულ მებრძოლად თვლიდა. ზ. ჭიჭინაძეს აღაფრთოვანებდა ის ფაქტი, რომ აჭარლები ჰაიდარ აბაშიძის თაოსნობით პროტესტს აცხადებდნენ — ჩვენ თათრები არა ვართ და ასე ნურც გვეძახიანო. „ეს განცხადება თუ რამდენად კეთილშობილური არის და ბუნებრივი, ამას განმარტება აღარ სჭირიაო“, — წერდა იგი.

1913 წელს ქართველმა ისტორიკოსმა მოსე ჯანაშვილმა გაზეთ „სახალხო გაზეთში“ გამოაქვეყნა წერილი სათაურით „ტბეთის სვეტი შავშეთში“, რომელიც ჰაიდარ აბაშიძეს მიუძღვნა.

როგორც ცნობილია, პირველმა მსოფლიო ომმა დიდად დააზარალა აჭარა, მოსახლეობა ფიზიკური და სულიერი განადგურების გზაზე აღმოჩნდა. აჭარლებისათვის მორალური და მატერიალური დახმარების აღმოჩენის, აგრეთვე სამხრეთ საქართველოს მოსახლეობაში ეროვნული თვითშეგნების გაღრმავების მიზნით ქართველმა საზოგადოებამ გამოსცა სპეციალური წიგნი აპოლონ წულაძის ავტორობით „ძმური სიტყვა ქართველ მუსლიმანებს“, რომელმაც დიდი როლი შეასრულა ქართველი მუსლიმანების გათვითცნობიერების საქმეში. წიგნი მოგვითხრობდა მხარის წარსულის, აწმყოსა და მომავლის ყველა ძირითად საკითხებზე, აჭარის გაჭირვებულ მდგომარეობაზე. მასში დაბეჭდილი იყო მოწინავე ქართველ მოღვაწეთა აზრი და შეხედულებანი აჭარისათვის მორალური და მატერიალური დახმარების გზების ძიების შესახებ. ამ წიგნში ჰაიდარ აბაშიძეზე ვკითხულობთ:

„ჰაიდარ-ბეგი ქართველ მუსლიმანებში პირველი ახალგაზრდა კაცია, რომელიც სიტყვით და კალმით, სრული შეგნებით იცავს ჩვენს ერთიანობას... ამის მტკიცებას და ამ აზრის გავრცელებას ჰაიდარ-ბეგი იწყებს თავისიანებში, მაგრამ, სამწუხაროდ, ჰაიდარ-ბეგის კეთილ რჩევას ბევრი მაშინ ვერ მიუხედა, ბევრი კიდევ გადაემტერა... ზოგს ჰაიდარ-ბეგი მუსლიმანების მტერი ეგონა“.¹

იმპერიალისტური ომი უბედურებად დაატყდა თავს აჭარის მოსახლეობას. ოსმალთა ჯარების სარდლობა აჭარლებს აიძულებდა ეომათ რუსების წინააღმდეგ, ხოლო ვინც უარს განაცხადებდა, მათ წინააღმდეგ სასტიკ რეპრესიებს ახორციელებდა. გარდა ამისა, მოსახლეობას ავალებდნენ სურსათ-სანოვაგე ეძლია ოსმალთა ჯარებისათვის. ეს იყო სულთნის ჯარების შემოტევის დროს, შემდეგ კი, როცა რუსეთის ჯარებმა განდევნეს ოსმალები, აჭარას ახალი უბედურება ეწია — ბათუმის გუბერნატორმა ლიახოვმა

¹ აპ. წულაძე, „ძმური სიტყვა ქართველ მუსლიმანებს“, თბილისი, 1915 წ., გვ. 28-29.

აჭარლები მოლაღატეებად გამოაცხადა და ბევრი მათგანი შორეულ მხარეში გადაასახლა, თუმცა შემდეგ გამოირკვა, რომ აჭარლებს ლაღატში არავითარი ბრალი არ ედოთ, მაგრამ უდანაშაულო სასჯელის მსხვერპლთ ეს რაღას უშველიდა.

ამ პერიოდში ოსმალეთის ფანატიკოსები თებდნენ იმისათვის, რომ აჭარლები აეჯანყებინათ რუსეთის წინააღმდეგ, მაგრამ აჭარის პროგრესული ძალები წინააღმდეგნ მათ და სათანადო ახსნა-განმარტებით შეძლეს დაერწმუნებინათ ხალხი, რომ რუსეთს მათთან სამტრო არა ჰქონდა რა.

ჰაიდარ აბაშიძემ ომთან დაკავშირებით გამოაქვეყნა წერილი, რომელშიც განმარტავდა ომის მიზანსა და აჭარლების ამოცანებს. წერილმა დიდი გამოძახილი ჰპოვა. მიუხედავად ღრმა ფანატიკური ბურჟუსისა, სამხრეთ საქართველოს მოსახლეობა ძირითადად რუსეთისადმი კეთილგანწყობილი დარჩა. „ჩვენ არაერთხელ დავრწმუნდით, — წერდა ისმაილ კაიკაციშვილი, — რომ რუსეთის მმართველობის შემდეგ სრულ უშიშროებასა და მყუდროებაში ვართ, ჩვენ ისიც ვიცით, თუ ვინ იყო ჩვენი წინაპრები, ჩვენ ქართველები ვართ გვარტომობით“.¹

ჰაიდარ აბაშიძე ომის პერიოდში თანამიმდევრობით იბრძოდა აჭარელ ფანატიკოსთა წინააღმდეგ, ნიღაბს ხდიდა მათს ცრუ პროპაგანდას ე. წ. საღვთო ომის შესახებ და განუმარტავდა მოსახლეობას, ნამდვილად რა იყო მომხდურთა მიზნები და ამოცანები. რა შუაშია დღეს, მე-20 საუკუნეში „საღვთო ომი“, ვის სცალია ან ვის ეპიტნავება სარწმუნოების დევნაო, წერდა იგი.

ჰაიდარმა მწარე გულისტკივილით განიცადა ომით დარბეული აჭარის უბედურება. შექმნილი აუტანელი მდგომარეობიდან გამოსავალს იგი მხოლოდ ქრისტიან ქართველებში ხედავდა, მთელ იმედებს მათზე ამყარებდა და მათგან დახმარებასაც მოითხოვდა. მან ამაღელვებელი წერილით მიმართა ქართველ საზოგადოებრიობას და მოუწოდა აჭარლებისათვის დახმარებისაკენ. ჰ. აბაშიძის წერილზე გაზეთმა „სახალხო ფურცელმა“ გამოაქვეყნა ვრცელი სტატია, რომელშიც ვკითხულობთ:

1 „ახალი ივერია“, 1914 წ., № 32.

„ცრემლი უნდა მოადგეს თვალს და გულმა მწვავე ტკივილი იგრძნოს ზემოთ მოყვანილი წერილის გამო, თუ ცრემლთა წყარო მთლად არ დაშრეტილა ჩვენი და გრძნობა სამუდამოდ არ დაუკარგავს, უნდა იგრძნოს უმძიმესი ტკივილი და გაიგონოს უმძიმესი მოვალეობის ხმა“.¹

ქართველმა საქველმოქმედო საზოგადოებამ დიდი მუშაობა გასწია იმპერიალისტური ომით დაზარალებულთა დასახმარებლად. ამ საზოგადოების ბათუმის განყოფილებამ ქმედითი ღონისძიებები გაატარა აჭარლებისათვის დახმარების აღმოსაჩენად. საქველმოქმედო საზოგადოების მოწოდებას გამოეხმაურა მთელი საქართველო. არ დარჩენილა არც ერთი ქალაქი, დაბა ან სოფელი, რომელსაც მონაწილეობა არ მიეღოს შემოწირულებათა შეგროვებაში. საქველმოქმედო საზოგადოებამ 1915 წელს გამოსცა სპეციალური ფურცელი — ალმანახი № 1, „ძმური სიტყვა“ წარწერით „დაზარალებულ ქართველ მაჰმადიანთა სასარგებლოდ“, რომლის მთელი შემოსავალი გადაეცა დაზარალებულთა დახმარების ფონდს. ქართველი ხალხი ძლიერ დააინტერესა ამ გაზეთმა, რომლის ყოველ ეგზემპლარში 5 მანეთს იხდიდნენ, რადგან იცოდნენ, რომ ეს თანხა ხმარდებოდა გაუბედურებულ აჭარლებს.

არ დარჩენილა არც ერთი ქართველი საზოგადო მოღვაწე, რომ ამ ალმანახში არ გამოეთქვა თავისი აზრი სამხრეთ საქართველოს შესახებ.

შემდგომში საქველმოქმედო საზოგადოებამ გამოსცა წიგნი „ანგარიში ქართველ საქველმოქმედო საზოგადოებისა 1915 წელს“. მასში წარმოდგენილი იყო დაწვრილებითი მასალები იმის შესახებ, თუ რომელმა ქალაქმა, სოფელმა, საწარმომ ან მოქალაქემ (დიდმა თუ პატარამ) რა შემოწირულება გამოგზავნა აჭარელთა დასახმარებლად.

ამავე წიგნში დაიბეჭდა მოწოდება ქრისტიანი ქართველები-საღმის მეთი დახმარება გაეწიათ აჭარისათვის. „დადგა დრო, — ნათქვამია მოწოდებაში, — როდესაც ჩვენ ჩვენს გათიშულ ძმებს თვალნათლივ უნდა დავუმტკიცოთ არა მხოლოდ ჩვენი თანაგრძნო-

¹ გაზ. „სახალხო ფურცელი“, 1915 წ., № 234.

ბა, არამედ ისიც, რომ ჩვენ ერთნი ვიყავით ძველად ლხინში, ერთივე ვიყოთ ახლა ჭირში... ნუთუ აქ დაყოვნება გვმართებს... აჭარელთა ბედობალი ჩვენი ქვეყნის დიდი და მწველელი სულებია, ნია, როგორც ქართველი გვარტომობის ხალხისა“¹

აჭარლებისათვის დახმარების კეთილშობილურმა საქმემ გამოხმაურება ჰპოვა ქართველ ქალებშიც.

ამ დახმარების შესახებ ჰაიდარ აბაშიძის მიერ „სახალხო ფურცელში“ გამოქვეყნებულმა წერილმა დიდი თანაგრძნობა გამოიწვია. პოეტი ქალი განდევილი (დომინიკა ერისთავი) წერდა:

„ქართველო ქალებო, გადაიკითხეთ გუშინდელ „სახალხო ფურცელში“ მოთავსებული წერილი ჰაიდარ-ბეგ აბაშიძისა? თუ არ წაგიკითხავთ, გთხოვთ წაიკითხოთ და მაშინ დამეთანხმებით, რომ ამ სტრიქონების დამწერი უტრემლოდ ვერ წაიკითხავდა აბაშიძის წერილს. უტრემლოდ მეთქი ვამბობ. ეს ცოტაა — მე ვქვითინებდი ბავშვივით... ხმა მიეცეთ გულდაკოდილ ძმებს, ვამცნობთ, რომ ქართველ ქალთა ნაზი გრანობა არ გამჭარალა, იგი ერთგვარის სიყვარულით ექცევა როგორც ქრისტიან, ისე მაჰმადიან ქართველს, ვაუწყოთ, რომ ჩვენ ერთის დედმამის შვილები ვართ — ერთი ცის ქვეშ დაბადებულნი და აღზრდილნი, რომ არ არის ორი საქართველო, იგი მხოლოდ ერთია ქვეყანაზე და მისი შვილების უბედურება გულს გვიკლავს რა სარწმუნოებისაც არ უნდა იყოს იგი“.²

ამ მოწოდებას მსურვალედ გამოეხმაურნენ ქართველი პატრიოტი ქალები, სულითა და გულით ჩაებნენ დამშეულ აჭარელთა დახმარების საქმეში. იმავე მგოსანმა განდევილმა აჭარლებს მიუძღვნა ლექსი, რომლის სტრიქონები დიდი გულთბილობით გამოირჩევა.

სალამი შენდა, ქართველო,
ნაფლეთო ერის გულისა,
გვარტომო შავთელ-რუსთველის
და თამარ დედოფალისა,
დამცველო ტბილის ქართულის,
კერავ რაინდის სულისა,

1 ანგარიში ქართული საქველმოქმედო საზოგადოებისა 1915 წელს, 1915 წ., გვ. 1-2.

2 ვაზ. „სახალხო ფურცელი“, 1915 წ., № 235.

ტანჯულო, მაგრამ ტანჯვაშიც
გმირებზე ამტანო წყლულისა...
გულს გიშლის ტურფა სამშობლო
ქეთევან წამებულისა,
და მიძღვნილია შენდამი
მდაბლად სალამი ძმურისა!

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

იმ დღეებში აჭარელ ქალებს შესანიშნავი ლექსი მიუძღვნა
მეორე მგოსანმა ქალმა დარია გიორგის ასულმა ახვლედიანმა:

თუმც შავ დროის მწარე ხვედრმა
დაგვაშორა მკვიდრი დანი,
არ დაგვინდო მუხთალ ბედმა,
დაგვიბნელა დღე მზიანი.
დადგა დრო, რომ დაკარგულმან
ღებმა დები დაგინახოთ,
შევერთდეთ და ლხინ-ვარამი
ერთ მთლიანად დავისახოთ...
მაშ, ვსცნოთ, დანო, რომ ერთნი ვართ,
ერთი მამის შვილთა შვილნი,
საქართველოს შვილები ვართ,
ერთ ძუძუზე გამოზრდილნი.
გაიციანთ ჩვენი მხარე,
გაიციანთ ჩვენი წყლული,
მაშინ იგრძნობთ, როგორ ჭკნება
დაჩაგრული მგოსნის გული.²

იმ დროს ქართულ გაზეთებში მრავალი წერილი დაიბეჭდა
აჭარის შესახებ. ვერც ერთ მათგანს უცრემლოდ ვერ წაიკითხავ.

წერილები იბეჭდებოდა სამხრეთ საქართველოსა და ლაზეთ-
ზეც. 1916 წელს საქველმოქმედო საზოგადოებამ ჰაიდარ აბაშიძე
გაგზავნა ლაზეთში დამშეული მოსახლეობისათვის დახმარების
აღმოსაჩენად, მან სხვა საჩუქრებთან ერთად სიმინდიც დაურიგა
მოსახლეობას.

ჰაიდარ აბაშიძე ერთნაირ გულშემატკივრობას იჩენდა ყველა
ქართველი მაჰმადიანის მიმართ. იგი თანაბრად იბრძოდა აჭარელ-
თა და ლაზთა მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის, ქართული
ეროვნული თვითშეგნებისა და კულტურის აღდგენისათვის.

საგულისხმოა, რომ შემოწირულებებს აგროვებდნენ არა მარ-
ტო საქართველოს ტერიტორიაზე, არამედ სხვა ქალაქებშიც, სა-

1 აჭარისადმი მიძღვნილი ფურცელი-აღმანახი „ძმური სიტყვა“, 1915 წ., № 1.
2 აბ. წულაძე, „ძმური სიტყვა ქართველ მუსლიმანებს“, 1915 წ., გვ. 114-115.

დაც ქართველები იმყოფებოდნენ — ლენინგრადში, ბაქოში, ოდე-
საში, კიევში, აგრეთვე ფრონტზე მყოფნიც და შორეულ მხარეში
გადასახლებულნიც.

ამ დიდი დახმარებისათვის მადლიერების გრძობა გვერმა აქა-
რელმა სხვადასხვა გაზეთში წერილების გამოქვეყნებითაც
გაპოხატა. მაგალითად, გაზეთ „საქართველოში“ დაიბეჭდა ასეთი
წერილი:

„ბატონო რედაქტორო!

უმორჩილესად გთხოვთ გადასცეთ თქვენი გაზეთის საშუალე-
ბით ქართველ მოძმე საზოგადოებას ჩვენი გულითადი მადლობა
მასზედ, რომ ქართველმა ძმებმა ჩვენ დახმარება აღმოგვიჩინეს და
საკვები სიმინდი მოგვაწოდეს.

პატივისცემით: ახმედ აბულაძე, აბდულ მიქელაძე, ქა-
რუნოღლი“.¹

ქრისტიანი ქართველები აჭარლებს ეხმარებოდნენ მატერიალუ-
რადაც და მორალურადაც. იმ დროის ჟურნალ-გაზეთებში ამ საკით-
ხებს დიდი ადგილი ეთმობოდა. ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრების“
რედაქტორი იმედაშვილი აჭარლების შესახებ წერდა: „სწორედ ახ-
ლა გვმართებს, როგორც იტყვიან, ფოლადის ქალამნის ჩაცმა, რკინის
კვეთხის ხელში დაჭერა და ქვეყნითი ქვეყნად სიარული, რათა
დაეუმტკიცოთ ყველას, რომ ქართველი მუსლიმანები ჩვენი ძმებია
და მათი აკლება ჩვენი აკლებაც არის“.²

მეფის მთავრობის მიერ აჭარლების მოლაღატეებად გამოცხა-
დებასთან დაკავშირებით ქართულმა საქველმოქმედო საზოგადოე-
ბამ შექმნა იურიდიული კომისია, რომელმაც აჭარლების გასამა-
რთლების დროს გადამწყვეტი როლი შეასრულა. კომისიის წევრე-
ბი თავდადებით იცავდნენ უდანაშაულო აჭარლებს. იმედაშვი-
ლის თქმისა არ იყოს, მთელი ქართველობა ფეხზე დადგა. ჰაიდან
აბაშიძე და მისი მომხრეები გვერდში ამოუდგნენ მოწინავე ქართ-
ველ ძმებს და ყოველნაირად ცდილობდნენ დაემტკიცებინათ ხალ-
ხისა და მთავრობის წინაშე — აჭარლები საქართველოს ერთგული

1 გაზეთი, „საქართველო“, 1915 წ., № 88.

2 ჟურნ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1915 წ., № 26.

შვილები არიან და მათზე დალატის თქმა საშინელი ცილისწამებააო. ჰაიდარ აბაშიძე მთელი არსებით განიცდიდა ქართველი მუსლიმანების ყველა ტკივილს. ამიტომ იყო, რომ ეპისკოპოსმა ლეონიდემ მას „ქართველი მუსლიმანების სულიერი ინტერესებზე“ დულო დარაჯი“ შეარქვა.

საქველმოქმედო საზოგადოება ჰაიდარ აბაშიძეს ხშირად გზავნიდა სამუსლიმანო საქართველოს სხვადასხვა რაიონში. ისიც ამათუ იმ საკითხზე ეწეოდა საჭირო ახსნა-განმარტებას, აგრეთვე ეცნობოდა ადგილობრივ მცხოვრებთა მდგომარეობას, ისმენდა მათ საჩივრებს და ზრუნავდა მოსახლეობის ცხოვრების პირობების შემსუბუქებისათვის.

ლაზეთში მივლინების დროს ათინის რაიონის ესქი (ძველ) ტრაპიზუნში დასახლებულ ქობულეთლებს ჰ. აბაშიძისათვის გადაუციათ ქართულ ენაზე დაწერილი თხოვნა: „ან წავიყვანეთ ჩვენს სამშობლოში და ან აქ მოგვხედეთო“.1 ისინი ქობულეთიდან მუჰაჯირობის დროს წასულან და ითხოვდნენ ისევ თავის მხარეში დაბრუნებას. ჰაიდარი გატაცებით და მთელი მონდომებით ზრუნავდა მათი თხოვნის დაკმაყოფილებისათვის.

აჭარაში ქართული სკოლების გახსნა ფრიად აქტუალური საქმე იყო, ქართველი მუსლიმანები მშობლიურ ენაზე დაეუფლებოდნენ წერა-კითხვას, ეს კი ხელს შეუწყობდა მათს ეროვნულ გათვითცნობიერებას. ჰაიდარისა და მისი მომხრეების მოწინააღმდეგენი მოითხოვდნენ ოსმალური და აზერბაიჯანული სკოლების გახსნას და ამ ენების მასწავლებლების მოწვევას სხვა ქვეყნიებიდან. ეს გამიზნული იყო იქითკენ, რომ აჭარის მოსახლეობას არ სცოდნოდა ქართული წერა-კითხვა, დაევიწყებინა თავისი ეროვნება და სამშობლო ქვეყანა. ქართული სკოლების გახსნას მხურვალედ უჭერდნენ მხარს შეგნებული აჭარლები ჰაიდარ აბაშიძის მეთაურობით. ამ პერიოდში ქართველმა საზოგადოებამ რამდენიმე სკოლა გახსნა აჭარის სხვადასხვა სოფელში — ყოროლისთავში, ხუტუბანში, აგარაში (ქედა), ჩხუტუნეთში, ალამბარში და სხვაგან.

სოფელ ყოროლისთავში სკოლის გახსნასთან დაკავშირებით საზეიმო სხდომაზე ღრმა პატრიოტული სიტყვით გამოვიდა ჰ. აბა-

1 გაზ. „საქართველო“, 1916 წ., № 188.

შიძე. მან ქართველ მოღვაწეებს ასე მიმართა: „გაგვიძეხით წინ და წაგვიყვანეთ ნათელ გზაზე, რომ მით ჩვენც თქვენთან ერთად გავწიოთ საერთო ტანჯული ცხოვრების მძიმე უღელი, რომლითაც გავახარებთ ჩვენს ტანჯულ სამშობლოს და მასთან ერთად გავახარებთ ჩვენს წარსულ გმირებს ტურფა სამშობლოსათვის წამებულებს. მამ, ვუსურვოთ გამარჯვება პირველ მერცხალს — დღევანდელ ეროვნულ სკოლას“.¹

აჭარაში ქართული სკოლების გახსნის გარშემო იმ დროის პრესაში აუარებელი მასალაა. ამ საკითხზე სისტემატურად წერდნენ ქართველი საზოგადოების მოწინავე ადამიანები: იაკობ გოგებაშვილი, აკაკი წერეთელი, ვაჟა-ფშაველა, ეკატერინე გაბაშვილი, მოსე ჯანაშვილი, ზ. ჭიჭინაძე, გიორგი წერეთელი, ლეონიდე ეპისკოპოსი, განდევილი (დომინიკა ერისთავი), დავით კლდიაშვილი, სერგი მესხი, სამსონ ფირცხალავა, გერონტი ქიქოძე, თედო სახოკია, ალ. მგელაძე, ანა სოლორაშვილი, ნიკო ნიკოლაძე, პეტრე უმიკაშვილი, ილია ფერაძე, ალექსანდრე ყიფშიძე, ანტონ ფურცელაძე, გიორგი ყაზბეგი, ილია ჭყონია, აპ. წულაძე და მრავალი სხვა. უფრო ადრე ქართული სკოლების გახსნით დიდ დაინტერესებას იჩენდა და ამ საქმის პრაქტიკული განხორციელებისათვის თავგამოდებით იბრძოდა ილია ჭავჭავაძე.

ამ პერიოდში ქართველ მაჰმადიანთა ქართულ სკოლებში თანდათან ფეხს იკიდებდა თათრული ენის სწავლებაც. კავკასიის ხოჩები მოითხოვდნენ ყურანის სწავლების კიდევ უფრო მაღალ საფეხურზე დაყენებას. ამ მიზნით ქალ. გორში მოწვეულ იქნა თურქული ენის მასწავლებელთა ყრილობა, რომელზეც განიხილეს ახალი პროგრამის შედგენის საკითხი. ამ გარემოებამ ძლიერ აღაშფოთა ჰაიდარ აბაშიძე, რომელიც ყრილობას ესწრებოდა. მან მკაცრად განაცხადა: ეს ყრილობა ჩვენ არ გვეხება, ჩვენ, აჭარლები ქართველები ვართ და თუ მაინცდამაინც გინდათ ყურანის სწავლება, შეიძლება ის გადაითარგმნოს ქართულად და ვასწავლოთ ქართულ ენაზეო. ეს უაღრესად გაბედული სიტყვა იყო იმ დროისათვის. ფანატიკოსები აღსდგნენ პ. აბაშიძის წინააღმდეგ და იმდენი მოახერხეს, რომ მას მასწავლებლობა აუკრძალეს და მისი

1 გაზ. „საქართველო“, 1916 წ., № 55.

საყვარელი სკოლის კარები გამოუკეტეს. ჰაიდარი ვერ მოძრადა ასეთმა სასჯელმა. იგი კიდევ მეტი სიმტკიცით განაგრძობდა ბრძოლას იმათ წინააღმდეგ, ვინც აქარლებს თიშავდა ქართველებისაგან. მის გაბედულ ბრძოლას ქართული ჟურნალ-გაზეთები დიდ შეფასებას აძლევდნენ, ჰაიდარს „ქართველ მუსლიმანთა“ მხრიდან გამოფხიზლების მოციქულად“ აცხადებდნენ.

ბათუმის ადმინისტრაციის მიერ ჰ. აბაშიძის მასწავლებლობიდან განთავისუფლებასთან დაკავშირებით გაზეთ „საქართველოში“ გამოქვეყნდა სტატია სათაურით „ქართველ მუსლიმანებს ახალი საშიშროება მოელით“. ავტორი აღნიშნავდა, რომ ადგილობრივმა ადმინისტრაციამ იმთავითვე დაისახა მიზნად ქრისტიან და მაჰმადიან ქართველთა შორის ჩინური კედელი აღმართა. იმოწმებს რა აბაშიძის სიტყვებს — „ჩვენ, ქართველი მაჰმადიანები არავის მივცემთ ნებას ჩვენს საყვარელ დედა-ენაზე იერიში მიიტანოსო“, გაზეთი აღტაცებით წერდა: „ვაჰა, ასეთ მტკიცე შეგნებას და ქებათა-ქება იმ შეგნებულ ჩვენს მოძმე ქართველ მუსლიმანებს, რომელთა ბუნება გაშუქებულია ამ დიადი ეროვნული შეგნებით“.¹

მდგომარეობის კვლავ გართულებასთან დაკავშირებით ჰაიდარ აბაშიძემ 1917 წელს ჟურნალ „ცხოვრებაში“ გამოაქვეყნა სტატია ეროვნულ საკითხზე, რომელმაც ფართო გამოხმაურება ჰპოვა ქართველ საზოგადოებრიობაში. ამ წერილის შესახებ ვ. ლელიანი წერდა: „ღია ბარათში... ბ. ჰაიდარ-ბეგ აბაშიძემ მარტივად და ენერგიულად გამოთქვა ის, რასაც ყოველი შეგნებული ქართველი გრძნობს ბოლო დროს. უკეთესად არ შეიძლება ჩვენი საერთო ეროვნული თვალსაზრისის გამოხატვა. ეს მით უფრო საყურადღებოა, რომ თვით ღია ბარათის ავტორი ქართველი მაჰმადიანია“.²

1917 წლის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ ამიერკავკასიაში ხელისუფლება ბურჟუაზიულ-მემამულურ პარტიათა ხელში მოექცა. ამ დროს საქართველოს — მენშევიკები, სომხეთს — დაშნაკები და აზერბაიჯანს მუსავატელები მართავდნენ. ამიერკავკასიის კონტრრევოლუციური კომისარიატი თავისი „დამოუკიდე-

1 გაზ. „საქართველო“, 1916 წ., № 123.

2 ვ. ლელიანი, ჟურნ. „ცხოვრება“, 1917 წ., № 3, გვ. 23.

ბელი“ პოლიტიკით რუსეთისაგან მოწყვეტილი და სულთნის სახელმწიფოს პირისპირ აღმოჩნდა. მან არ ცნო გერმანიასთან საბჭოთა მთავრობის მიერ დადებული ბრესტის ზავი, გაამწესა კერძო დელეგაცია ოსმალეთთან, რასაც შედეგად მოჰყვა ამიერკავკასიაში ომის გაგრძელება. მან არა მარტო ვერ შეინარჩუნა სამხრეთ საქართველოს ტერიტორია, არამედ შიდა საქართველოც ვერ დაიცვა; სულთნის ჯარები ჩვენს ქვეყანაში შემოიჭრნენ.

1918 წლის აპრილში სულთნის ჯარები ბათუმში შემოვიდნენ. მალე მათ დაიპყრეს ახალციხის, ახალქალაქის, ბორჩალოს, ოზურგეთისა და სხვა მაზრები. ყველგან აუტანელი მდგომარეობა შეიქმნა. „სატუსალოები სავსეა უკმაყოფილო აჭარლებით. ქალაქში, მთელ აჭარაში ავრცელებენ „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის“ პროკლამაციებს, ეს მოწოდება აჭარლებში დიდ გამოძახილს პოულობს.“¹ ასეთივე მდგომარეობა იყო ახალციხისა და სხვა მაზრებში.

სულთნის რეჟიმისაგან დევნილმა პროგრესულმა აჭარლებმა 1918 წლის მაისში ქ. თბილისში დააარსეს „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტი“, რომლის თავმჯდომარედ აირჩიეს მემედ აბაშიძე (დაუსწრებლად), თავმჯდომარის მოადგილედ — ჰაიდარ აბაშიძე და პასუხისმგებელ მდივნად — სულეიმან დიასამიძე. კომიტეტის შემადგენლობაში შედიოდნენ ხ. თხილაიშვილი, ქ. ნოღაიდელი, ი. ქათამაძე, ახმედ ბეჟანიძე, ყადირ შერვაშიძე, ზია აბაშიძე, სულეიმან ირემაძე და სხვები.

ამ კომიტეტმა დიდი მუშაობა გააჩაღა: ბეჭდავდა და ავრცელებდა პროკლამაციებს, რაზმავდა მასებს ოკუპანტთა წინააღმდეგ საბრძოლველად.

1918 წლის 13 ნოემბერს გერმანიაში მოხდა რევოლუცია, გერმანიის მთავრობა დაემხო, რის შედეგად ბრესტის ზავი გაუქმდა. 1918 წლის 30 ოქტომბერს მუდროსის შეთანხმების თანახმად სულთნის ჯარებმა დატოვეს კავკასია და, კერძოდ, ბათუმის ოლქი.

1918 წლის ბოლოს ბათუმში შემოვიდა ხუთი გემი, რომლებმაც მოიყვანეს ინგლისის, საფრანგეთისა და იტალიის 15 ათასი

¹ გაზ. „ერთობა“, 1918 წ., № 267.

ჯარისკაცი. ამ ოკუპანტებმა დაიპყრეს ბათუმის ოლქი და შექმნეს „დამოუკიდებელი“ პატარა სახელმწიფო მარიონეტული მთავრობით, რომელსაც მეთაურობდა შავრაზმელი მასლოვი.

ოკუპანტების მიზანს შეადგენდა რუსეთის მფარველთა კომისიის და-უფლების აღდგენა კავკასიაში და „წესრიგის დამყარება“ ანუ თავისი პოლიტიკური ბატონობის გავრცელება ამ მხარეში. აქ ბატონობის დროს მათ ერთიმეორეს წაჰკიდეს კავკასიის, ერეზი, ხოლო კავკასიის სიმდიდრე გასიძღეს სასულვაოგაოეთ, ასიეოკავკასია გადააქციეს ახალგაზრდა საბჭოთა რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლის პლაცდარმად, რუსეთიდან განდევნილ თეთრგვარდიელ გენერლებს მფარველობდნენ და ამარაგებდნენ.

ამ დროს დიდ მუშაობას ეწეოდა „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტი“. მოკავშირეთა მიერ ბათუმის ოლქის ოკუპაციას გაზეთი „სამუსლიმანო საქართველო“ ამნაირად გადმოგვცემდა:

„გაზეთებში გამოქვეყნებული დეპეშებიდან ჩანს, რომ სახელმწიფოთა უმაღლეს საბჭოს უკვე 24 თებერვალს გადაუწყვეტია გამოაცხადოს ბათუმის პორტი თავისუფალ პორტად, ქალაქი და მის გარშემო პატარა ზონა შეადგენენ ხალხთა ლიგის მთავრობის ქვეშ მყოფ პატარა სახელმწიფოს და მას დაიკავებენ საერთაშორისო რაზმები ინგლისის, საფრანგეთის, იტალიის სამი ბატალიონისაგან შემდგარი“.¹

ბათუმის ბოლშევიკები აქტიურად იბრძოდნენ ოკუპანტების წინააღმდეგ; მათ ბათუმში 1919 წელს მოაწყვეს სპეციალური მებრძოლი ჯგუფი და სახელოსნო, სადაც ამზადებდნენ ასაფეთქებელ მანქანებს, ე. წ. ჯოჯოხეთის მანქანებს.

ბათუმის ბოლშევიკებმა პირველი აფეთქება მოახდინეს გემ „ვოზროკდენიაზე“, რომელიც დატვირთული იყო სამხედრო საკუთრებით ვრანგელის ბანდებისათვის; 1920 წლის 23 აპრილს ააფეთქეს კინტრიშის ხიდი, ხოლო 1929 წლის ივნისში — გემი „სვეტი“, რომელსაც თეთრგვარდიელებისათვის ნავთობი და ბენზინი მიჰქონდა. ოკუპანტები იძულებული შეიქნენ ცეცხლწყვილებული გემი ბათუმის ნავსადგურიდან გაეყვანათ და ზღვაში ჩაეძირათ.

¹ გაზ. „სამუსლიმანო საქართველო“, 1920 წ., № 320.

ბოლშევიკების გადაწყვეტილებით უნდა აეფეთქებინათ თეთრგვარდიელების გემიც, რომელსაც ლალუმი უნდა წაეღო დენიკინისათვის, მაგრამ გემზე ნაღმი უცებ გასკდა, რამაც იმსხვერპლა ორი ინგლისელი ოფიცერი.

ბათუმის ბოლშევიკების ხელმძღვანელობით ჩატარდა საბჭოთა ზღვი ეწყობოდა გლახთა გამოსვლები და აჯანყებები.

1920 წლის 4 აპრილს ბათუმის გენერალ-გუბერნატორის კუკ-კოლისის გახეარგულებით დახურეს გაზეთი „ბათუმსკიე ვესტი“. გაზეთის დახურვასთან დაკავშირებით მოეწყო მუშათა დემონსტრაცია.

ბათუმის ბოლშევიკები მოითხოვდნენ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებას. ბათუმში ფაქტიური ხელისუფლება ბოლშევიკების ხელმძღვანელობით პროფკავშირთა საბჭომ აიღო ხელში. ამიტომ პროფკავშირთა ხელმძღვანელობაზე კუკ-კოლისმა შური იძია, ისინი მოტყუებით დააპატიმრა და გადაასახლა. „მე ვერ მოვიტყენ, რომ ინგლისის მეფის ბაიარლის გვერდით მეორე ხელისუფლება არსებობდესო“, — იმუქრობდა კუკ-კოლისი. ოკუპანტებმა აკრძალეს მუშათა ორგანიზაციები, დახურეს გაზეთი „გოლოს ტრუდა“ და სხვ.

ჰაიდარ აბაშიძე სასტიკად აკრიტიკებდა ოკუპანტების ვერაგულ პოლიტიკას. ბათუმი ყაჩაღების, თეთრგვარდიელებისა და სპეკულანტების ბუდედ იყო გადაქცეული. უდანაშაულოდ იწკებლებოდა პატიოსანი ადამიანები. ციხე, გადასახლება და სიკვდილი ხალხის მოკეთეთა ხვედრი გახდა.

წერდა რა სამხრეთ საქართველოს შესახებ, პ. აბაშიძე მწარე შინაულის გამოთქვამდა იმის გამო, რომ რუსეთში დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების შემდეგაც აჭარა კვლავ უუფლებო მდგომარეობაში დარჩა. „ამ უკანასკნელი ომის და რუსეთის რევოლუციის ხანაში ვფიქრობდით ჩვენს კუთხესაც რაიმე საშველი დაადგებოდა და ის იქნებოდა გამოსული სამშვიდობო ასპარეზზე — დედა-სამშობლო საქართველოსთან შეერთებით... მაგრამ ჩვენდა სამწუხაროდ და სავალალოდ აი ასეთი ნატერა, ხალხის ტანჯული და წამებული გულიდან ნაღვლიანი ამოძახილი, ჯერჯერობით მოკავშირეების მხრივ უყურადღებო-

დაა დატოვებული, რის გამოც სამუსლიმანო საქართველო ანუ უფლება და ღირსება აყრილი, ბოლშით ავსილი და თვალცრემლიანი დასტირის თავის ბედს“.¹

ოკუპანტები იძულებული შეიქნენ 1920 წ. ივლისში დაეტოვებინათ ბათუმის ოლქი. მათ წასვლისას ბათუმში სიმამრები და სამხედრო იარაღ-საჭურველი შავ ზღვაში გადაყარეს, ოლქის სიმდიდრე კი თან წაიღეს. მათი წასვლის შემდეგ ბათუმში მენშევიკური მთავრობის ჯარები შემოვიდნენ.

როგორც ზემოთ ითქვა, პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში აჭარის პროგრესულ ძალებს სასტიკი ბრძოლა უხდებოდათ პანისლამისტებთან, რომლებიც ოსმალეთის ორიენტაციისა იყვნენ. შემდგომ წლებში მათ სახე იცვალეს და თავი შეაფარეს ე. წ. „სედაი მილეთის“ („ხალხის ხმა“) ორგანიზაციას. სედაიმილეთლებმა ბათუმში დააარსეს ოლქის მუსლიმანთა კომიტეტი, რომლის მიზანს შეადგენდა საქართველოსაგან სამხრეთ საქართველოს ჩამოშორება.

ოსმალეთის დამარცხებამდე სედაიმილეთლები ჩვენი მხარის ოსმალთა მფარველობაში გადაყვანის მომხრენი იყვნენ, ხოლო მოკავშირეთა მიერ ოსმალეთის დანაწილების შემდეგ მათ ტაქტიკა შეცვალეს და ცდილობდნენ „დამოუკიდებელი აჭარისტანის“ შექმნას, რომლის მფარველად დენიკინს ვარაუდობდნენ. მათ ამ ნიშნით შეადგინეს მიმართვა მოკავშირეების სახელზე და სამხედრო გუბერნატორის საშუალებით მოკავშირეებს გადასცეს საზავო კონფერენციაზე განსახილველად..

სედაი მილეთის ჯგუფს ხელს უწყობდნენ მუსავატელები. ამ გამცემთა „მთავრობის“ მოქმედების შესახებ ვკითხულობთ: „მისმა მუდმივმა აგენტებმა, მისმა მილიონებმა, ნავთის გაზიდვის გამო ჩვენს მხარეს ამოაცალეს სასიცოცხლო ძარღვი, ბათუმი გამოგვგლიჯეს ხელიდან და უცხო ქვეყნის კაპიტალისტებს მიუგდეს საჯიჯნად“.²

1 ჰ. აბაშიძე, „ხმა სამუსლიმანო საქართველოდან“, გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., № 49.

2 გაზ. „სამუსლიმანო საქართველო“, 1920 წ., № 319.

მუსავატელთა ბურჟუაზიულ მთავრობას სურდა ბათუმი გამოეყენებინა სატრანზიტო ქალაქად და აქედან გაეზიდა ბაქოს ნავთობის პროდუქცია.

სედაი მილეთს მფარველობდა ინგლისიც. სედაი მილეთის ერთი მესვეურთაგანი თავმომწონედ აცხადებდა: „როდესაც ხულოში ქართველ ჯარზე გავიმარჯვე, გენერალმა კუკ-კოლისმა შომილოცა და მირჩია ქართველები დამეტყვევებიაო“.¹

აქ ლაპარაკია 1920 წელს სედაიმილეთლების მიერ ჩოლოქის პირსა და ხულოში ქართველი ჯარების წინააღმდეგ ჩადენილ სამარცხენო აქტზე. სედაიმილეთლების ჯარს ქართველი ჯარების წინააღმდეგ აქეზებდნენ ინგლისელები და თეთრგვარდაელები. სედაი მილეთის „ბაში-ბუზუყებს“ წვრთნიდნენ ოსმალეთის ოფიცრები, სამხედრო ვარჯიში ხდებოდა თურქულ ენაზე, დროშაც მათ თურქული ჰქონდათ, მხოლოდ თავისუფალ დროს ერთობოდნენ ქართული სიმღერებით (სანგრებში).

ოსმალეთის დამარცხების შემდეგ სედაიმილეთლები ღობე-ყორეს ედებოდნენ. რაკი მუსავატელების საქმე კარგად არ იყო, სედაიმილეთლებმა დაშნაკელებთან მიკედლება მოისურვეს. დაშნაკელებსაც ეს უნდოდათ, ისინი ოცნებობდნენ სამხრეთ საქართველოს ხელში ჩაგდებაზე, რომ ჭოროხის ხეობით შავ ზღვაზე გასულიყვნენ. ამიტომ სედაი მილეთის წინადადებას დიდი თანაგრძნობით შეხვდნენ. ამის საბუთად შეგვიძლია დავიმოწმოთ ერევნის გაზეთ „აშხატაკანიდან“ თბილისის „აშხავატორში“ გადმობეჭდილი შემდეგი ცნობა:

„ყარსში მივიდნენ აჭარის წარმომადგენლები და სომხეთის მთავრობას განუცხადეს დღეს, რადგანაც არ მოხერხდა კავკასიის სამხრეთ დასავლეთის სახელმწიფოს განხორციელება, ამიტომ აჭარამ დაადგინა არ შეუერთდეს საქართველოს, რადგანაც საქართველო დევნის აჭარაში მუსლიმანთა ენას, სარწმუნოებასა და სხვა, აჭარას სურს შეუერთდეს სომხეთს და მიიღოს ავტონომიაო“.²

ამრიგად, დაშნაკელებსა და აჭარის რეაქციონერებს ჰქონიათ წი-

1 გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წ. № 135.

2 გაზ. „ერთობა“, 1919 წ., № 128.

ნასწარი მოლაპარაკება ამ საქმეზე და სედაიმილეთლები მათთან „ავტონომიის“ მომხრენი ყოფილან.

3. აბაშიძე სედაიმილეთლებს სამართლიანად უწოდებდა აჭარის გამყიდველებს.

როცა „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელმა კომიტეტმა“ ავტონომიის პროგრამის პროექტი გამოაქვეყნა, იგი სედაი მილეთის მესვეურებმა გააკრიტიკეს და თითოეული მუხლის შესახებ თავისებურ ახსნა-განმარტებას იძლეოდნენ. ისინი „სამუსლიმანო საქართველოს კომიტეტს“ ხალხისა და სამშობლოს გამყიდველებად ნათლავდნენ და სწორედ ამიტომ თავიანთ რეაქციულ ბროშურას უწოდეს „გასაყიდი ხალხი“. მაგრამ მოსახლეობამ გამოიცილა მათი მზაკვრული ოინებები, მათი გამცემლური პოლიტიკა და ჭირივით შეიძულა ამ „პარტიის“ ყველა მიმდევარი.

აჭარის მოსახლეობის ზიზლი სედაიმილეთლებისადმი მრავალღეკსშია გამოთქმული. აი ერთი მათგანი:

ხმა კოგულეთიდან
(ღეკსი სედაიმილეთლებზე)

დამერწმუნეთ, ბატონებო, დამახინჯდა საქმე ჩვენში, ძმამა ძმავი გვიმეტა, თოფი მიუმიზნა ყელში. ჭკვიანი თუ შერეული, ყველა მოხდა იმათ წრეში, მტრებმა ძლიერ გვიხარენ, თევზი ჰპოვეს მღვრიე წყლებში. რესპუბლიკა დავაარსეთ, რა თქმა უნდა — კვირიკეში, „სახლდის“ სწავლა მიუღიათ ადგილობრივ კობულეთში, დიპლომატები გამოდის კეჭიეთის ფაკულტეტში, გვეუბნებიან შებრძანდით მუღმივად ამ სამოთხეში. მეზობლებო, გაიღვიძეთ, იგი ყველას გვევალება, ძმებთა შორის სირცხვილია გავაკეთოთ ღალატობა, უპურმარილო ყოფილან, — იგი ნუ დაგვებრალებთ. იმისთანებს ნუ იკადრებთ, რაც რომ კაცს არ ეკადრება... გაჭირვებულს მოგვეშველენ, მოვიგონოთ ქართველობა, აჭარა მათ გამოიხსნეს, ამის ვარი არ ითქმება, მტრებსაც ძლიერ ეამებათ ჩვენი ქვეყნის დამონება, უფსკრულისკენ მიჰყავთ იმათ ჩვენი გზა და ჩვენი ნება. ღეკსის წერას შევუღეჭი, არ დავწერო არ იქნება, სამშობლოს თუ დავივიწყებთ, როდეთ რომ არ გვექნება, სულ ერთბაშად დავიღუპვით, კაცი ვერ მოგვეხმარება, ისტორია შავად დავგწერს, აროდეს არ წეიშლება.

ფეხვეშ გავსრისოთ ლალატი, ერთმანეთის შური, მტრობა,
ემშაკის გზაზე დავმდგარვართ, ეს არის ჭეშმარიტება!
გამოვიდეთ ბრძოლის ველზე, დავამტყიცოთ მკვიდრი ძმობა.
ჩვენი ქვეყნის ორგულები აღრე ხმაღსე აიგება“¹

სედაი მილეთს თავისი ბეჭდვითი ორგანო „საქართველოს რესპუბლიკა“ ასეთ ცნობას გვაწვდის: „ბათუმში ამ გაზეთის არც ერთი ნომერი არ იქნა გაზეთი“. „საქართველოს რესპუბლიკა“ ასეთ ცნობას გვაწვდის: „ბათუმში გამოდის თურქულ ენაზე გაზეთი „სედაი მილეთი“ („ხალხის ხმა“). ეს გაზეთი, სანამ ბუტაფორული ყარსის მთავრობა არსებობდა, ამ მთავრობის ორგანო იყო, შექმდეგ მუსლიმანთა პარტიის, ე. ი. პან-თურქისტების ორგანოა. ის იცავს ოსმალეთის უფლებებს ყარს-არდაგან-ბათუმის ოლქებზე, მოითხოვს, რომ ეს ოლქები ოსმალეთს გადაეცეს“²

ეს გაზეთი ოფიციალურად აცხადებს იმას, რასაც სედაიმილეთლები ფარულად ქადაგებდნენ ხალხში ოსმალთა სასარგებლოდ.

სედაიმილეთლებია ოსმალოფილურ პოლიტიკას სასტიკად ეწინააღმდეგებოდნენ აჭარის პროგრესული ძალები. მათი სულა და გული საქართველოსკენ იწევდა. ისინი დიდად აფასებდნენ ქრისტიანი ქართველების ამავს აჭარის წინაშე. ეს ნათლად ჩანს ზაფიზ-ფეჟენდი მეხეშიძის შემდეგი წერილიდანაც:

„ამ უბედურებამ აატირა და ააკვნესა ჩვენი ერთგული მშობელი დედა-საქართველო, რომელმაც ამოძრავა და გამოგადევნა თავისი ძენი და ასულნი ჩვენთან, მის წილიდან გამოქცეულს დაქარგვის, დაღუპვის და სრულიად განადგურების გზაზედ მიმავალ წვილების დასაბრუნებლად... ძმური სიყვარულით ჩაგვიკრეს. ისეც წიადში დაგვაბრუნეს დაღუპვისაგან, მშვივრები დაგვაპურეს, აღვიდგინეს ჩვენს დამწუხრებულს გულში ნამდვილი ჩვენი დიდებული სამშობლოს — საქართველოს სხეული ქრისტიან ქართველებმა.

დღეს აჭარაში ქალი და კაცი, მოხუცი და ახალგაზრდა ყველა ნადლიერნი, აღფრთოვანებულნი, ჩვენი მოძმე ქართველი ქრისტიანების მიერ ძმობისათვის და ასეთ განუსაზღვრელ უხვ ნივთიერ და ზნეობრივ დახმარებისათვის, მზათა ვართ შესაფერად გამო-

1 გაზ. „სამუსლიმანო საქართველო“, 1920 წ., № 372.

2 გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1919 წ., № 223.

ვეხმაროთ მათ და ძმური ფიცი დავსდვათ, რომ ჩვენ საუკუნოდ ვიქნებით განუყრელნი ქირსა და ლხინში მათთან, როგორც ერთხორცნი და ერთსულნი ტყუბი ძმები უმაღლესად კეთილშობილის მოყვარულის დედისა — საქართველოსი“.¹

ეროვნული

საყურადღებოა, რომ ხაფიზ-ეფენდი მეხეშიძე და ხულოს ორკლასიან სასწავლებელში რჩულს ასწავლიდა თურმე. მეხეშიძის შესახებ აპ. წულაძე წერდა, რომ იგი ზედა აჭარის სკოლებში ქართული ენის სწავლების თავის სიმალლეზე დაყენების საქმისადმი დიდ მზრუნველობას იჩენდა, რაც მის შეგნებულობაზე მიგვიჩივებს. იმ დროში თუ რომელიმე ხოჯა ბავშვებს ქართულსაც ასწავლიდა, მას რჩულის მოღალატედ თვლიდნენ და ზალხისაგან გარიყავდნენ. ასე, მაგალითად, სოფელ წყავროკის ხოჯა ახმედ ქათამაძე მოუხსნიათ იმისათვის, რომ იგი ქართულს ასწავლიდა თავის მოსწავლეებს. ფანატიკოსებმა მასზე ხალხში გაავრცელეს ხმა — ჩვენი ხოჯა გაგიაურებულია, რჩულს გვიკარგავს და ბავშვებს „აქართველებსო“.²

ქათამაძეს მალულად კავშირი ჰქონია წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებასთან, საიდანაც მოსდიოდა ქართული წიგნები და ბავშვებს ქართულად ასწავლიდა, სანამ ამას გაუგებდნენ.

საქართველოსთან აჭარის შეერთების პროგრესულ აზრს დიდად თანაუგრძნობდა ქობულეთის მცხოვრები სულეიმან თევრათის ძე მანელიშვილი, რომელიც რუსეთის 1905-1907 წლების რევოლუციაში მონაწილეობდა და დაკავშირებული იყო რსდმპ ბათუმის კომიტეტთან, ბათუმის ნავთობის მრეწველობის მუშებთან. მანელიშვილი სასტიკად ებრძოდა სედაიმილეთლებს და დიდ მუშაობას ეწეოდა საქართველოსთან აჭარის შეერთებისათვის. სწორედ ამის გამო იგი სედაიმილეთლებმა დააპატიმრეს და სურდათ მისი ფიზიკურად მოსპობა, მაგრამ ეს ვერ გაბედეს, რადგან ხალხის მასები მანელიშვილის მხარეზე დადგნენ. ამის შემდეგაც ს. მანელიშვილი კვლავ ურყევად ემსახურებოდა თავის მისწრაფებებს, რაც ნათლად ჩანს მისი მოგონების შემდეგი სტრიქონებიდან:

1 გაზ. „საქართველო“, 1915 წ., № 64.

2 აჭარის სახ. მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, № 157, გვ. 30.

„სედაი მილეთის უფროსებმა მკითხეს — თუ შეცვალე შენი აზრობა. მე ვუპასუხე, რომ რატომ უნდა შემეცვალა აზრი, ან რა მქონდა შესაცვლელი მეთქი. ჩემი აზრი ის იყო, რომ მეზობლებთან კარგად ვყოფილიყავით, უაზრო სისხლისღვრა არ მომხდარა. იყო და ტყუილია ხალხი არ გვეწვალებიან“.¹

ეს ის პერიოდია, როცა ინგლისელების მიერ გაბრიყვებული სედაიმილეთლები ჩოლოქთან ქართველი ჯარების წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩაებნენ.

მანელიშვილი დიდ აგიტაციას ეწეოდა იმ დროს მოსახლეობაში სედაიმილეთლების წინააღმდეგ, განუმარტავდა მოსახლეობას — ქრისტიანი ქართველები ჩვენი ძმები არიან და მათთან საბრძოლო შებმა უდიდესი დანაშაულიაო.

იმ დროს მოსახლეობაში დიდ მუშაობას ეწეოდა „სამუსლიმანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის“ მდივანი სულეიმან ეუბის ძე დიასამიძე. იგი დაიბადა 1895 წელს, ქალაქ ბათუმში. 1915 წელს დაამთავრა ბათუმის ვაჟთა გიმნაზია. მოწაფეობის დროიდანვე ჩაება საზოგადოებრივ საქმიანობაში. მუდამ დაინტერესებული იყო აჭარის მოსახლეობის კულტურული წინსვლით და იღვწოდა მუსლიმან და ქრისტიან ქართველთა დაახლოება-დამეგობრებისათვის, შეუპოვრად ებრძოდა პანისლამიზმსა და პანთურქიზმს.

ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდა იყო, როცა ზურგი შეაქცია ისლამის რელიგიას და დაიწყო მის წინააღმდეგ აქტიური პროპაგანდა.

ს. დიასამიძე დიდ მუშაობას ეწეოდა აჭარელ ქალთა გათვითცნობიერებისათვისაც, მისი ახსნა-განმარტების შედეგად რამდენიმე ოჯახმა მიიბარა სკოლაში თავიანთი ქალიშვილები. ზოგი მათგანი შემდეგ თბილისის უმაღლეს სასწავლებელშიც შევიდა.

ს. დიასამიძეს აწუხებდა არა მარტო აჭარაში მცხოვრები, არამედ მუჰაჯირობაში ჩავარდნილი აჭარლების ბედიც. მან სპეციალურად შემოიარა ტრაპიზონი, უნია, სამსუნი, სკუდარი, სტამბოლი და სხვა ადგილები, სადაც ინახულა აჭარიდან გადახვეწილი მაჰმადიანი ქართველები. აი, რას ამბობს იგი მათ შესახებ: „მუჰა-

¹ აჭარის სახ. მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, № 157, გვ. 118.

ჯირები დიდი სიყვარულით იხსენიებდნენ მათ მიერ მიტოვებულ სამშობლოს და ოცნებობდნენ აქეთ დაბრუნებაზე. იგონებდნენ იმის შესახებ, თუ როგორ პირდებოდნენ თურქები მათ პირველად „ოქროს მთების აშენებას“ და შემდეგ კი დასცილობდნენ და „ფაშტ გურჯებს“, ანუ მოღალატე ქართველებს ეძახდნენ. მათ შერჩენილი ჰქონდათ მშობლიური ენა, სიმღერები, ზნე-ჩვეულება, ხანიათი და ქართული სახის სილამაზე. სტამბოლში ქართველ მაჰმადიან და ქრისტიან ქართველებს კარგი მეგობრობა ჰქონდათ. ხშირად ოჯახებში ერთად თავს იყრიდნენ და ბაასობდნენ თავიანთ ეკონომიურ მდგომარეობაზე და ეროვნულ საკითხებზეო“.

მოგზაურობიდან დაბრუნების შემდეგ ს. დიასამიძეს მათთვის გაუგზავნია ი. გოგებაშვილის „ღედა ენა“, ქართული ყურნალ-გაზეთები და წიგნები.

1917 წლის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ მუსავატელებმა მაჰმუდ-ბეგ ეფენდიევის, სულთან-ბეგ სულთანოვის, იური გაჯინსკისა და სხვათა მეთაურობით, აგრეთვე აჭარის რეაქციონერი თურქოფილი ბეგების, ალებისა და ხოჯების დახმარებით ბათუმში „აზერბაიჯანის საქველმოქმედო საზოგადოების“ შირმით მოიწვიეს კრება და აპირებდნენ „ისლამის კომიტეტის“ დაარსებას, რის საშუალებით ფიქრობდნენ თურქეთთან აჭარის შეერთებას, მაგრამ აჭარის პროგრესულმა ადამიანებმა ს. დიასამიძის ხელმძღვანელობით ჩაშალეს ეს კრება და, ამრიგად, ხელი შეუშალეს ბოროტი ზრახვების განხორციელებაში. მალე აჭარის პატრიოტებმა ს. დიასამიძის ხელმძღვანელობით თვითონ აიღეს ინიციატივა, აჭარის სოფლებიდან მოიწვიეს წარმომადგენლები და აზიზიეს ჯამეში გაძარტეს საოლქო კრება. ამ კრებას ესწრებოდნენ აგრეთვე ქრისტიანი ქართველები. კრებაზე აირჩიეს „სამუსლიმანო საქართველოს კომიტეტი“, რომლის მიზანს შეადგენდა სამუსლიმანო და საქრისტიანო საქართველოს ტერიტორიული და ეროვნული გაერთიანება — საქართველოს გამთლიანება, აჭარაში ქართული სკოლების გახსნა, მოსახლეობაში ქართული წერა-კითხვის გავრცელება და სხვ.

ოსმალეთის მთავრობამ ს. დიასამიძე გამოაცხადა „ისლამისა

და ოსმალეთის მოღალატედ“, ხოლო მეფის მფავერობამ — ბრძო-
ტკურად არასაიმედოდ, და მას პოლიცია სისტემატურად სდევნი-
და. იგი იძულებული ხდებოდა ხშირად გაქცეულიყო ბათუმიდან
ხან ოზურგეთში, ხან თბილისში და იქიდან მიეღო მონაწილეობა
საერთო-ეროვნული საქმის დაცვაში, ყველა ჯურის ელემენტთა
წინააღმდეგ ბრძოლაში.

ნაყოფიერ საზოგადოებრივ საქმიანობასთან ერთად ს. დიასა-
მიძემ შეძლო განეგრძო სწავლა თბილისის უნივერსიტეტში, რო-
მელიც 1921 წელს დაამთავრა. ამრიგად, იგი იყო პირველი აჭარე-
ლი, რომელმაც უმაღლესი განათლება მიიღო საბჭოთა ხე-
ლისუფლების დამყარების შემდეგ. (საბჭოთა ხელისუფ-
ლების გამარჯვებამდე აჭარაში უმაღლესი განათლება მხოლოდ ორ
აჭარელს — რეჯებ ნიყარაძესა და ხასან ლორთქიფანიძეს ჰქონ-
და). ს. დიასამიძემ შემდეგ სწავლა განაგრძო თბილისის საინჟინ-
რო-სამშენებლო ინსტიტუტში, რომელიც 1932 წელს დაამთავრა.

1921 წლიდან ს. დიასამიძე საბჭოთა კავშირის კომუნისტური
პარტიის წევრია. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველ
წლებში საქ. კპ(ბ) აჭარის საოლქო კომიტეტის დავალებით მან დიდი
მუშაობა გასწია ღარიბ გლეხთა კომიტეტების ჩამოყალიბებისათ-
ვის. არჩეული იყო ღარიბთა ცენტრალური კომიტეტის ბიუროს
თავმჯდომარედ, აქტიურად მონაწილეობდა შავი მეჯლისის დაშ-
ლასა და ახალი, წითელი მეჯლისის დაარსებაში. აჭარის ცენტრა-
ლური აღმასრულებელი კომიტეტის შექმნის შემდეგ იგი აირჩიეს
ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის წევრად და აჭარის
სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარედ. ამჟამად პერსონალუ-
რი პენსიონერია და თბილისში ცხოვრობს.

როგორც ცნობილია, 1918 წელს ოსმალეთის ჯარებმა მოახ-
დინეს ბათუმის ოკუპაცია. მათ იმავე წელს სცადეს რეფერენდუმის
ჩატარება და ამ მიზნით ბათუმის ვალის (გუბერნატორის) ბრძანე-
ბით სოფლებიდან მოიწვიეს მოსახლეობის ზედა ფენის წარმომად-
გენლები სოფელ ფიჭვნარში. შეკრებას ესწრებოდა თვითონ ვა-
ლი, რომელმაც დამსწრეთ გააცნო რეფერენდუმის მიზანი. ხმის
მიცემის წესი და ხალხს მოუწოდა ხმა მიეცათ ოსმალეთისათვის.
ამომრჩეველთა შემადგენლობა იყოფოდა ორ ჯგუფად: ერთნი

ოსმალეთის ორიენტაციისა იყვნენ, ხოლო მეორენი — საქართვე-
ლოსი. ხოჯები და მოლები ეწეოდნენ აგიტაციას ოსმალეთის სასა-
რგებლოდ, ხოლო აჭარის პროგრესული ძალები, რძმლებიც გაე-
რთიანებული იყვნენ „სამუსლიმანო საქართველოზე განმთავისუფ-
ლებელ კომიტეტში“, მოუწოდებდნენ ხმა მიეცათ საქართველო-
სათვის. ესენი შედარებით ამომრჩეველთა მცირე რიცხვს შეადგენ-
დნენ, მაგრამ მაინც შეუპოვრად იბრძოდნენ ფანატიკოსების წინაა-
ღმდეგ. დიდი გაბედულება გამოიჩინა ამ კომიტეტის წევრმა ხასან
თხილაიშვილმა, რომელმაც ხმის მიცემამდე განაცხადა, რომ ხმას
მისცემდა საქართველოს და ასეც მოიქცა. ამის შესახებ გაზეთ
„ერთობაში“ ეწერა:

„სანამ ხმის მიცემას დაიწყებდნენ, ერთმა შეგნებულმა პირმა
მოისურვა ხალხისათვის სიმართლე გაეგებინებინა და კიდევაც
შექლო რამდენიმე პირის მიმხრობა. დღეს აქ, როგორც გუბერნა-
ტორი ხალხს მოუწოდებს, ისე არა დგას კითხვაო, აქ სარწმუნოე-
ბა არაფერ შუაშიაო, აქ არსებობს პოლიტიკური საკითხიო და არ
მოვსტყუვდეთ და არ მივსცეთ ხმა ოსმალებს, ყველამ მივცეთ ხმა
ჩვენს ძმებს ქართველებსო. ეს შეამჩნიეს, გუბერნატორმა მიიწვია
თავისთან და შეეკითხა: „შენ მუსლიმანი ხარ თუ ქრისტიანიო?“
პასუხი: „მე ქართველი მუსლიმანი ვარ“. გუბერნატორი: „ეხლა
შენ მუსლიმანობა გინდა თუ ქრისტიანობა?“ პასუხი: „მე მუსლი-
მანობა მინდა, მაგრამ სულთანის ფაშების და ბეგების მონობა
არ მინდა“. მაშინ გუბერნატორი განრისხდა და ასკერებს უბრძა-
ნა, რომ ეს კაცი ჟანდარმერიის უფროსს მიჰკვარეთო. შემდეგ მი-
იყვანეს ყუთთან ხმის მისაცემად და მან იმდენი ხალხის წინაშე
საქართველოს ხმა მისცა“.¹

გაზეთი გადმოგვცემს, რომ შემდეგ გუბერნატორს იგი ჟან-
დარმერიისათვის გადაუცია. ბევრი უწვალეზიანთ, უნდოდათ მისი
ნებისყოფა გაეტეხათ, მაგრამ ვერაფერს გახდნენ. ბოლოს ბოძზე
გაუჭრავთ დასახვრეტად. ასკერები ბრძანებას ელოდნენ, რომ
ქართველი პატრიოტი დაეხვრიტათ, ერთ შემთხვევას უხსნია სიკვ-
დილისაგან. ამ დროს გერმანელი ოკუპანტები თურმე ნატანებში

¹ გაზ. „ერთობა“, 1918 წ., № 161.

იდგნენ ერთი მეთაურის თანხლებით, მათ ეს ამბავი გაუგებოთ. ჩამოსულან ქობულეთში და თხილაიშვილის სიკვდილით დასჯა შეუჩერებიათ. ცხადია, გერმანელების ეს საქციელი მათი გულგთილობით არ აიხსნება; ისინი თურქებთან ცუდ დამოკიდებულებაში იყვნენ — ვერ მორიგდნენ საქართველოს გაყოფას, საქმეში დასურდათ ოსმალთა ავტორიტეტი შეელახათ ქართველი მოსახლეობის წინაშე, თანაც ამ მანევრით თავი უნდა გაესაღებინათ როგორც ცივილიზებული ქვეყნის წარმომადგენლებს.

გუბერნატორს-განზრახვა ჰქონია იმ ღამესვე მოესპო სიცოცხლე თხილაიშვილისათვის, მაგრამ თანამოაზრეებს მოუხერხებიათ ოზურგეთში მისი გადაყვანა, საიდანაც შემდეგ იგი თბილისს გამგზავრებულა.

„ჩემთან, თბილისში, 1918 წლის ბოლოს ჩამოვიდა ხასან თხილაიშვილი, რომელმაც ქობულეთში თურქების მიერ ჩატარებულ ორეფერენდუმის დროს ხმა მისცა თურქების წინააღმდეგ და შემთხვევით გადაურჩა ჩამოხრჩობას“, — ვკითხულობთ იუსუფ ქათამაძის ავტობიოგრაფიაში.¹

ზემოხსენებულმა ორეფერენდუმმა მიზანს ვერ მიაღწია, იგი სამარცხვინოდ ჩაიფუშა. „ამ ორეფერენდუმმა, რომელიც ასკერების ზედამხედველობით მოხდა, სასაცილოდ ჩაიარა; მთავრობამ შეატყუო, რომ სასურველი შედეგი არ უჩანდა ორეფერენდუმს და შეაჩერა იგი“.²

ხასან თხილაიშვილს ლექსების წერაც ემარჯვებოდა. მისი ერთ-ერთი ლექსი „მესხეთს“ სამხრეთ საქართველოს წარსულ დიდებასა და სედიამილეთელთა შავ საქმიანობას შეეხება. აი ისიც:

ისტორიულად ნაქებო,
მესხეთო, ტურთა მხარეო,
შოთა რუსთველის მშობელო,
გამოიღვიძე მალეო.
შოთას სიტყვები ეხლაც ჰქუხს,
მესხეთო, გაიხარეო,
სიმართლის მზემა ანათოს,
მოჰფინოს ჩვენი არეო.

1 აჭარის სახელმწ. მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, № 232.

2 ივანე მესხის მოგონება, აჭარის სახ. მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, № 36.

თამარ მეფისა ნაშენი
 ციხე აქ ბლომად დგანაო,
 ის მოწმობს ჩვენსა წარსულსა,
 დედამ რომ გიითხრა ნანაო,
 ხელს გვიწვდის დედა-სამშობლო,
 — ჩემო სულიკო ნენაო,
 მოდი და გულში ჩამეკარ,
 არ შეგეყაროს სნებაო.
 ყორნებს კი ლახვრათ ესობათ
 დედის ეს ტკბილი სიტყვები
 და ყოველ ღონეს ხმარობენ
 შევიქნეთ კვალათ მონები.
 დაძრწიან ყოველ სოფელში
 უფიცნი, მოქრთამულები,
 მტრებს გვერდში ამოდგომიან,
 ჩაუჭიბავენ ფულები.
 ოჯახს გვინგრევენ, სამშობლოს
 განადგურებას ლამობენ,
 მტერები ფერხულს უვლიან,
 ჩვენი წვალებით ხარობენ.
 განა არ გვეყო ცრემლები,
 განა არ კმარა გოდება?
 რომ დღესაც არ გვასვენებენ,
 აისული აღარ გვშორდება?
 ისტორიულად ნაქებო,
 მესხეთო, ტურფა მხარეო,
 შოთა რუსთაველის მშობელო,
 გამოიღვიძე მალეო“.¹

დედა-სამშობლო საქართველოსთან აჭარის შეერთებისათვის, მშრომელი მოსახლეობის გათავისუფლებისა და კულტურული აღორძინებისათვის ბრძოლაში თავისი წვლილი შეიტანა რევოლუციური მოძრაობის აქტიურმა მონაწილემ ოსმან გურგენიძემ. რსდმპ ბათუმის კომიტეტის დავალებით იგი დადიოდა აჭარის სოფლებში და ავრცელებდა ცარიზმის საწინააღმდეგო პროკლამაციებს, ამასთან ეწეოდა აგიტაციას ოსმალეთის გავლენის წინააღმდეგ. ო. გურგენიძე მონაწილეობდა ბათუმის 1902 წლის მარტის ცნობილ დემონსტრაციაში, მამაცურად იბრძოდა რუსეთის 1905-1907 წლების რევოლუციის ბარიკადებზე. მისი ახსნა-განმარტებითი მუშაობის შედეგად ბევრი აჭარელი ჩამოვიდა მთებიდან და ბათუმის ფაბრიკა-ქარხნების მუშათა რიგებს შეემატა.

როგორც დავინახეთ, აჭარას თავისი ავებდობის ქამს ბევრი ღირსეული მამულიშვილი გამოუჩნდა. ისინი წრფელი გულისტკი-

1 გაზ. „სამუსლიმანო საქართველო“, 1920 წ., № 375.

ვილით იზიარებდნენ მის ჭირსა და ვარამს და ძალღონეს არ იძუ-
რებდნენ უუფლებობისა და უმეცრების წყველიადისაგან მისი
ხსნისათვის. ამ მოღვაწეთაგან ჰაიდარ აბაშიძე გამოირჩევა იმიტომ,
რომ მან პრაქტიკულ მუშაობასთან ერთად ბასრი ვალახიცი შიში-
მარჯვა აჭარის მტრებთან ბრძოლაში და იმავე ვალახიცი-ში
შემოიკრიბა თავისი ქვეყნის მოკეთენიც. „ჰაიდარ-ბეგი ქართველ
მუსლიმანებში პირველი ახალგაზრდა კაცია, რომელიც სიტყვი-
თ და კალმით სრული შეგნებით იცავს ჩვენს ერთობას“, — წერდა
1915 წელს აბ. წულაძე წიგნში „ძმური სიტყვა ქართველ მუსლი-
მანებს“.

ჰაიდარმა თავისი საქმიანი, პირუთენელი და მახვილი სიტყვი-
თ და დი ყურადღება დაიმსახურა. არ დარჩენილა მისი არც ერთი
სტატია, რომელზეც ქართველი საზოგადოებრიობის მოწინავე ადა-
მიანებს არ გამოეთქვათ თავიანთი აზრი. ბევრმა მათგანმა ჰაიდა-
რის წერილებიდან გაიგო, რომ მაჰმადიან ქართველთა ერთი ნაწი-
ლი, რომელმაც შეიცნო თავისი ქართველობა, ესწრაფვოდა დაკარ-
გულ სამშობლოსთან დაახლოებას, რაც ქართველი ხალხის ეროვ-
ნულ გულისტივილს მალამოდ ედებოდა. აი, რას წერდა ამის თა-
ობაზე ლელიანი:

„როგორც ბ. ჰაიდარ-ბეგ აბაშიძის წერილიდან სჩანს, შეგნე-
ბულ მაჰმადიან ქართველების ნებისყოფა ხელახლა დაკარგულ
სამშობლოსკენ მიისწრაფვის. ამ ხალხის სურვილი კი, ყოველ შემ-
თხვევაში, უმაღლესი კანონი უნდა იყოს ქართველებისათვისაც და
ამიერკავკასიის მაჰმადიანებისათვისაც“.¹

ჰაიდარი მარტო თავისი წერილებით არ კმაყოფილდებოდა,
თანამოაზრეებსაც ავალებდა გამოეთქვათ თავიანთი გულისტივილი
პრესის ფურცლებზე და, ამრიგად, ბევრი თანამოკალმე გაიჩინა.
„პრესის საშუალებით ხმას იღებენ როგორც მაჰმადიანი ქართვე-
ლი მამაკაცები, ისე მათი ქალებიც, — წერდა „სახალხო გაზეთი“,
— ამის აშკარა საბუთი გახლავთ ჰაიდარ-ბეგ აბაშიძე... და სხვა,
რომელთა გონიერული წერილებიც იბეჭდება „ბათუმის გაზეთ-“

1 გაზ. „საქართველო“, 1917 წ., № 27.

ში“.¹ ქართველ მოღვაწეებს ძლიერ ახარებდათ ეს ამბავი. მ. ჯანაშვილი ჰაიდარს და მის თანამემამულეებს სთხოვდა მეტი დევერრათ აქარაზე. „ჰაიდარ-ბეგ აბაშიძესა და მის მეყუყუებებს მივმართავთხოვნით, შეასრულონ ჩვენი გულითადი წადილი და მოგვეცეს თაყვიანთი მოჭირნახულე და ბრწყინვალე სამშობლო“.²

მაჰმადიანი და ქრისტიანი ქართველები ყველა ღვიძლი ძმებივართ, ჩავჭიდოთ ხელი ერთმანეთს და პატიოსანი შრომით აღვაყვავილოთ ჩვენი მარად ტურფა სამშობლო“.²

ჰაიდარ აბაშიძის მთავარი საზრუნავი იყო აქარა დედა-საქართველოს დაბრუნებოდა და კვლავ ქართულ ეროვნულ ნიადაგზე აყვავებულიყო. იგი გააფთრებით ებრძოდა ყველა იმას, ვინც აქარლებს „თათრებს“ უწოდებდა. ამის თაობაზე მან საგანგებოდ წერილები მისწერა ცნობილ ქართველ საზოგადო მოღვაწეს ზაქარია ჭიჭინაძესა და სხვებს და მოითხოვა მათგან — ჩვენ, აქარლებს „თათრებს“ ნუ გვეძახით და ნურც ჟურნალ-გაზეთში გვიხსენიებთ ამ სახელითო. ამ წერილის საპასუხოდ ზ. ჭიჭინაძემ გაზეთ „სამშობლოს“ რედაქტორს გაუგზავნა წერილი, სადაც აღნიშნავდა: მთელი აქარა, შავშეთი და ბევრი სხვა რაიონი დამივლია, სადაც ქართულ ენაზე ლაპარაკობენ და მაინც ზოგიერთი თავისთავს „თათარს“ ეძახის; მეც მათი ზეგავლენით ჩემს წიგნებში აქარლებს დღემდე „თათრებად“ ვიხსენიებდიო. „ეხლა რაკი გონიერებამ გაიმარჯვა და ქართველ მაჰმადიანთაგან თქვენგვარი პირები მოგვევლინენ და მათ კალამიც აიღეს ხელში და დაიწყეს მხარეების შეგნება, საუბარი და კამათი, ამიტომ მეც ეს კილო შევიცვალე და უკვე ხუთ წელიწადზე მეტი იქნება მას შემდეგ გასული, რაც მე „თათრის“ მაგივრად ქართველ მაჰმადიანს ვხმარობ... ჭეშმარიტად მოხარული ვარ, რომ ქართველ მაჰმადიანების შესახებ თქვენ ხშირად საუბრობთ და წერთ. იმეღია, რომ ჩვენს თანაგრძნობას თქვენდამი წრფელი გულით შეხედავთ და იმაშიც დამერწ-

1 გაზ. „სახალხო გაზეთი“, 1914 წ., № 1145.

2 მ. ჯანაშვილი, „მესხეთი“, 1915 წ., გვ. 23.

მუნეთ, რომ დღეის შემდეგ ჩემს წიგნებში „თათარი“ აღარ იქნება ნახმარი“.¹

აი, როგორი გავლენა იქონია ზ. ჭიჭინაძეზე ჰაიდარის პიროვნულმა წერილმა. ზ. ჭიჭინაძეს სასიამოვნოდაც დაუტოვებია მოება, რომ ქართველი მაჰმადიანები ძლიერ თვითლოზდნენ, თუმცა „თათარს“ დაუძახებდა ვინმე. ყველა მოწინავე ქართველი ალტაცებული იყო ჰაიდარის გულწრფელი პატრიოტობით. როცა ჰაიდარ აბაშიძე ქუთაისში ნიკ. ასათიანის მიერ გამართულ სალიტერატურო საღამოზე გამოვიდა და მოჰყვა, როგორ გავიგე მე, რომ ქართველი ვარო, ხალხი მხურვალე ტაშით შეხვდა. ლაღო მაჰვარიანმა იმავე საღამოზე ჰ. აბაშიძეს მიუძღვნა ლექსი:

გაიგე, რომ ხარ სულით ქართველი,
იციან სამშობლო, შენი ქვეყანა,
მოწყვეტილ ყვავილს ძუძუ გაწოვა,
გზარდა, გალალა და გეაქვანა...
სულის სიღრმეში ჩაგწედა ბრძოლის ხმაღ
დღეის ტკბილ რქესთან დედის ნანინა,
იმედის სხვიად იქცა სიცოცხლე,
ცრემლად დაწვებზე რომ დაგადინა.²

ასეთი სიყვარულით სარგებლობდა ჰაიდარ აბაშიძე ქართველ საზოგადოებრიობაში.

როცა 1916 წელს ბათუმის ადმინისტრაციამ ჰაიდარი მასწავლებლობიდან გადააყენა, ამ ამბავმა ქართველი მოღვაწეები ძლიერ აღაშფოთა. ბევრმა მათგანმა თვისი უკმაყოფილება წერილობით გაზეთშიც გამოთქვა, თან ჰაიდარიც გულმხურვალედ დაახასიათა. „...მისი საღი ჭკუა, განშორებული სარწმუნოებრივ მიბრძნობას (ფანატიზმს), ძლიერ მალე მიხვდა ქართველ მუსლიმანთა ცხოვრების მწარე სინამდვილეს და ხმამაღლა, თამამად და მოურიდებლად იწყო ქადაგება თვის თანამოძმეთა შორის ქართული ეროვნული შეგნების შესახებ“.³ — წერდა „შენი ჩაქუჩი“. „ჰაიდარ-ბეგ აბაშიძე ქართულ საზოგადოებაში კარგად ცნობილი პიროვნებაა. მისი ღვაწლი მაჰმადიანთა გათვითცნობიერების საქმეში მრავალფე-

1 ზ. ჭიჭინაძე, ვახ. „სამშობლო“, 1915 წ., № 106.

2 ქურნ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1915 წ., № 26, გვ. 9.

3 ქურნ. „თეატრი და ცხოვრება“, 1916 წ., № 48.

როვანი და დიდად ნაყოფიერია“, — ვკითხულობთ სერგო გერსა-
მიას წერილში.¹

ჰაიდარ აბაშიძის ეროვნული მოღვაწეობა მეფის მოხელეებს
არ დარჩათ შეუმჩნეველი. აჭარის რეაქციონერებმა და მათთვის
გუბერნატორმა გადაწყვიტეს აჭარიდან მისი გაძევება — ამასვე განსჯის
„სახალხო ფურცელშიც“ გამოქვეყნდა ასეთი ცნობა: „ბათუმის
კომენდანტის ბრძანება ქართველ მაჰმადიან ჰაიდარ აბაშიძის ბა-
თუმში ცხოვრების აკრძალვის შესახებ“.²

მიუხედავად სამშობლო კუთხიდან გადასახლებისა, ჰაიდარ აბა-
შიძე კვლავ დაუცხრომლად განაგრძობდა აჭარის შემომტკიცება-
აღორძინებისათვის ბრძოლას. იგი რევოლუციის შემდეგ განთავი-
სუფლდა ქანდარმერიის მხრივ დევნისაგან. ამ დროს ბათუმში ოკუ-
პანტები ერთიმეორეს ცვლიდნენ და მოსახლეობის მდგომარეობა კი-
დეც უფრო უარესი შეიქნა. ევროპის „ცივილიზებული“ ოკუპანტე-
ბი ხალხს უკიდურეს პირობებში აყენებდნენ, რის გამო ქალაქად და
სოფლად სისტემატურად ხდებოდა აჯანყებები, რაც გაგრძელდა
1921 წლის 18 მარტამდე. მოკავშირეების მიერ ბათუმის ოკუპაცი-
ას ჰაიდარ აბაშიძე ერთი წუთითაც ვერ ურიგდებოდა და, ამრიგად,
სრულებით არ იზიარებდა ქართველი ხალხის მოღალატეების —
მენშევიკების მთავრობის შეთანხმებას იმპერიალისტებთან. აქვე
უნდა შევნიშნოთ, რომ ჰ. აბაშიძის კრიტიკული განსჯა ვერ სწვდე-
ბოდა მენშევიკ „მმართველთა“ გაკოტრებულ პოლიტიკას და ვერ
ააშკარავებდა იმპერიალისტების ნამდვილ ზრახვებს, იმპერიალის-
ტებისა, რომლებიც საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ იღესავ-
დნენ კბილებს. ამასთან, მართალია, ჰაიდარი ბოლშევიკური პარტი-
ის წევრი არ იყო, მაგრამ თავისი მისწრაფებებითა და პრაქტიკუ-
ლი საქმიანობით ბოლშევიკურ იდეებს ემსახურებოდა.

დიდა ჰ. აბაშიძის დეაწლი აჭარის წინაშე, ამ კუთხის ეროვნ-
ული გამოფხიზლებისა და კულტურული დაწინაურების საქმეში.

ჰაიდარ აბაშიძემ დიდი საქმე გააკეთა, მან ბევრი საინტერესო
ფურცელი შეჰმატა საქართველოს ისტორიას თავისი შინაარსიანი
წერილებით, რომლებიც აჭარის იმდროინდელი ცხოვრების ცალკე-

1 ვახ. „სახალხო ფურცელი“, 1916 წ., № 701.

2 ვახ. „სახალხო ფურცელი“ 1917 წ., № 894.

ული მოვლენების შესწავლისათვის საუკეთესო საბუთებს წარმოადგენენ. პ. აბაშიძეს აღრევე სურდა წიგნად გამოეცა ეს სტატიები. ამის შესახებ ჯერ კიდევ 44 წლის წინათ ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრებაში“ გამოქვეყნდა ასეთი ცნობა:

„ქართველი მაჰმადიანი ჰაიდარ აბაშიძე ბეჭდვით წიგნს აკრძალვების შესახებ. წიგნში მოთავსდება ყველა ის წერილები, რომლებიც ომის შემდეგ ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში დაიბეჭდა. წიგნის დარიგებას (ავტორი) უფასოდ ფიქრობს“.¹

ჰაიდარ აბაშიძის პატრიოტული სულისკვეთებით აღსავსე, მგზნებარე, სხარტი წერილები დღეს მზეურდება ერთ წიგნად შეკრული. ამ კრებულში მკითხველი გაეცნობა საქართველოს განუყოფელი კუთხის — აჭარის ცხოვრებისა და ბრძოლის ღირსშესანიშნავ მოვლენებს.

ხ. ახვლედიანი

¹ ჟურნ. „თეატრი და ცხოვრება“ 1916 წ., № 137, გვ. 16.

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

08820984

პირველად მამაჩემმა ბათომის ქართულ სასწავლებელში წავსული ვარ. ეს იყო დაახლოებით 1900-იან წლებში. სასწავლებელში შევიქცა ლისას ერთმა კაცმა მომკიდა ხელი, პირველად შემიყვანა კლასში და დამსვა სკამზე. მე გაკვირებული და შეშინებული ვიცქირებოდი ირგვლივ, მოუთმენლად ველოდი „ხოჯას“ შემოსვლას. კლასში დავინახე რამდენიმე ბავშვი წითელ ფესკებში. მათი დანახვა გამეხარდა და ვიფიქრე: „აწი რა მიჭირს, გარდა ქართველებისა — გიჟურებისა, აქ ჩვენი თათრებიც ყოფილან-მეთქი“. ბევრი დრო არ გასულა, მომესმა რაღაც რეკვა. მოწაფეები ამ ხმის გაგონებაზე ფეხზე წამოდგნენ. მეც ავყევი იმათ და გავედით სკოლის ეზოში, სადაც კიდევ სხვა წითელ ფესკიანებიც დავინახე. მათ შორის ნაცნობებიც აღმოჩნდნენ. ნაცნობების დანახვამ ჩემი სიხარული გააორკეცა. წითელ ფესკიან ნაცნობებს შევეკითხე:—„რას აკეთებთ, რისთვის მოსულხართ აქ?“ მათ მიპასუხეს: „ჩვენ აქ ვსწავლობთო“. — „თქვენ კი სწავლობთ, მაგრამ, ერთი მითხარით, ჩვენთან როდის შემოვა ხოჯა?“ — შევეკითხე. მიმითითეს იმ კაცზე, რომელმაც მე პირველად შემიყვანა კლასში და მითხრეს: „აი ეს არის ჩვენი ხოჯა, რომელსაც ქართულად მასწავლებელს ეძახიან და ჩვენებურად კი, ესე იგი თურქულად ხოჯასა“. დარეკეს. შევედით კლას-

პაიქიძე აბაშიძე. 1918 წ.

მაც მე პირველად შემიყვანა კლასში და მითხრეს: „აი ეს არის ჩვენი ხოჯა, რომელსაც ქართულად მასწავლებელს ეძახიან და ჩვენებურად კი, ესე იგი თურქულად ხოჯასა“. დარეკეს. შევედით კლას-

წი. ჩამოვარდა სიწყნარე; მასწავლებელმა აიღო ხელში წიგნი, მი-
ათითა ხელი ერთ ფესკიან მოწაფეს და უთხრა:

— „თათრახან, გამოდი დაფასთანო“.

დროთა ვითარების მიმდინარეობაში, სკოლაში ერთგვარად გავრ-
ცემული და ყოველდღე ვამჩნევდი, ჩვენი მასწავლებელი სასწავლო
გადოდ ფესკიან მოწაფეებს „თათრახანს“ ეძახდა, ქართველ მოწა-
ფეებს კი „თათრებს“. ეს სახელწოდება ფესკიანებს სრულიად არ
ეუცხოებოდათ. პირაქით, სიამოვნებასაც გვრიდა.

ერთ დღეს გაკვეთილზე ჩვენი მასწავლებელი უნებლიედ გა-
გაჯავრე, რისთვისაც გაჯავრებული კილოთი მითხრა:

— „თათრახანი!“ ნუ ეშმაკობ.

სკოლიდან დაბრუნებისას მამას ვუამბე:

— მამა! ჩვენ, თათრებს მასწავლებელი „თათრახანს“ გვეძახის.

მამისგან შემდეგი პასუხი მივიღე.

— თათარი კი, მაგრამ ეს „ხანი“ რა არის, მართალი გითხრა,
შვილო, არ ვიცი.

— შვილო, თქვენ თათრებს, მასწავლებელი გეფერებათ და
„ხანი“ ხართო, გეუბნებათ, — დაუმატა დედამ.

— მოფერება კი არა, ისე გაჯავრებული მითხრა, რომ შიშმა
ამიტაცათქო, მივუგე მე.

მეოთხე წელზე პირველდაწყებითი სასწავლებელი მიატოვე
და გადავედი ბათუმის საქალაქო სასწავლებელში. აქ სხვა სურათი
გადამეშალა. დაახლოებით გავეცანი რუს და ქართველ მოწაფეებს.
რუსი მასწავლებლები და მოწაფეები ჩვენ, მაჰმადიანებს გვეძახდნენ
„ტუროკს“, ქართველები კი — „თათრებს“. გვეგონა „თურქი“ რუ-
სული სახელწოდება იყო „თათრის“. აი სწორედ ამიტომ არ გვეუც-
ხოებოდა, რუსები ჩვენ — თათრებს „თურქებს“ რომ გვეძახდნენ.
საქალაქო სასწავლებელში მხოლოდ ერთი წელიწადი დავრჩი. შემ-
დეგ მამაჩემმა 1905 წელს გამგზავნა საზღვარ-გარედ, ოსმალური
ენის შესასწავლად. ჩემ გაცემას საზღვარი არ ჰქონდა, როდესაც
ოსმალეთში „გურჯი“ მიწოდეს. ჩავფიქრდი: „ეს რა ამბავია: ხან
„თათარი“ ვარ, ხან „თათრახანი“, ხან „თურქი“ და ხან კი „გურჯი“.

ოსმალეთიდან დავბრუნდი 1908 წელს. ისევ შვედი ბათონის
საქალაქო სასწავლებელში, რომელშიაც კურსი 1912 წელს დავამ-
თავრე.

რუსულ-თურქულ წიგნებში აღტაცებით ვკითხულობდი სწამ-
შობლოს შესახებ ლექსებს და მოთხრობებს: მაშინვე წაბრუნდებოდა
არ მქონია, თუ მეც მქონდა სამშობლო და დედა-ენა. მე ამ დროს
ეტკებოდე უცხო ლიტერატურის კითხვით. საქალაქო სასწავლებ-
ლის დასრულებისას დაახლოვებით გავიცანი ერთი ახალგაზრდა
ქართველი-ქრისტიანი ბ-ნი კეჭყაყაძე. ჩვენ ხშირად ერთად ვიყუ-
ავით. ერთ დღეს ამ ჩემმა კარგმა ნაცნობმა ბ-ნმა კეჭყაყაძემ მითხრა:

— „წამოდი ქართულ თეატრში, „ლალატს“ თამაშობენ, საუც-
ხოო ისტორიული პიესააო“.

ეს იყო დაახლოებით 1912 წლის მიწურულში.

მე ვუთხარი:

— „თქვენ თეატრში რა მინდა. ამაღამ თურქული წარმოდგე-
ნაა და იქ წავალთქო. ბ-ი კეჭყაყაძე ბევრს მეხვეწა, როგორც იქნა
დამითანხმა და წავედით. წარმოდგენა „ლალატმა“ ძალზე ცუდი
შთაბეჭდილება მოახდინა ჩემზე. ქართველ მეგობარს, რომლის
რჩევით წარმოდგენაზე წავედი, წარმოდგენის დამთავრებისას
გაჯავრებული მივმართე:

— „ეს იყო თქვენი კარგი წარმოდგენა, რომ რვა საათიდან
დაწყებული თორმეტ საათამდის ჩვენ, „თათრებს“, უგინებელი
არაფერი დავგვიტოვეთქო?!“.

ბ-ნმა კეჭყაყაძემ ღიმილით მიპასუხა:

— „ვინ იყვნენ ისინი, რომ იტანჯებოდნენ?“

— „თქვენ — ქართველები!“ — მივუგე.

— „მტანჯველები?“

— „ჩვენ — თათრები“, ვუპასუხე და შემდეგ დაუშაბტე გა-
ჯავრებულმა: „რა გიშავთ!! შურიც კარგად იძიეთ, საკმაოდ გვათ-
რიეთ და კარგადაც გვაგინეთქო“.

მან ღიმილს მოუმატა და შეუდგა საქმის ვითარების ახსნას. მე
ნის ახსნა-განმარტებას ყურადღებას არ ვაქცევდი და ან როგორ
შემეძლო მიმექცია ყურადღება, როდესაც ბავშვობიდანვე, საზო-

გადოებაში და სასწავლებელში ჩამძახოდენ: „გათათრებულო“, „თათრახანი“, „თათარი“, „თურქი“ და ვინ იცის კიდევ რა? ჩემმა ძვირფასმა მეგობარმა შემატყო, რომ ის ჩემთან ვერას გახდებოდა და გამშორდა. მეორე დღეს დილით მოვიდა ჩემთან და მომიტანა ქართული წიგნები, სხვათა შორის, ჩვენი დაუღალავი მუშაკი ბ-ნ ზ. ჭიჭინაძის ნაწარმოებიც და მითხრა:

— „მოდი, დაჯდეთ და ამ წიგნებს გადავხედოთ. მეც დავეთანხმე და დავიწყეთ კითხვა. წასვლისას კი დამიტოვა ის წიგნები. რამდენიმე დღის შემდეგ დავუწყე ძებნა ჩემს ძვირფას მეგობარს, ვინახულე და ვუთხარი:

— „მითხარი, როდის ითამაშებენ ჩვენს ქართულ თეატრში „ღალატს“, უსათუოდ კიდევ უნდა წავიდე. მაშინ მან ტკბილად გაიცინა და მითხრა:

— „მოდი ჭკუაზე?“

მე ამაზე ვუპასუხე:

— „ეს არა კმარა! საჭიროა სხვებიც მოვიდნენ ჭკუაზე, და მასთან ერთად შეიგნონ და შეაგნებინონ გზაკვალ აბნეულ-დაბეჩავებულ ქართველ-მაჰმადიანებს, რომ ისინი არიან ქართველები, მათი დედა ენა ქართული ენაა და სამშობლო კი კოხტა საქართველო...“

ამასთანავე არ შემიძლია არ მოვიხსენიო ის გარემოებაც, რომ ჩემსა და სხვა ქართველი მაჰმადიანების გამოფხიზლებას დიდათ ხელი შეუწყო მრავალ დასაბუთებულ წერილთა მეოხებით „ბათუმის გაზეთმა“, რომელიც ჭელიძის რედაქტორობით გამოდიოდა და რომლის თანამშრომელიც გახლდით. ამავე დროს დაარსდა სამუდამო ქართული დრამატიული დასი ქართულ წარმოდგენათა საწარმოებლად ბათუმში. როგორც ქართულმა გაზეთმა, ისე ქართულმა თეატრმა დიდად ხელი შეუწყო ქართველ მაჰმადიანებს შორის ქართული ენის და ქართული შეგნების გავრცელებას. ამასთანავე მე დაუუახლოვდი 1912 წლის შემდეგ ბათუმის საშუალო სასწავლებელში მოსწავლე რამდენიმე ქართველ ახალგაზრდას, რომლებთან კავშირმა გულში საქართველოს სიყვარული უფრო მეტად გამიღვივა!

მრავალი საუკუნის შინაური და გარეული ბრძოლები და ომებით ჩვენი საერთო სამშობლო საქართველო დაიღალა. ამით გარეშე მტრები სარგებლობდნენ და ჩვენს ქვეყანას უფრო და უფრო აწიოკებდნენ და აოხრებდნენ. ეს ასე იყო საზოგადოთ, მარა მე აქ აღვნიშნავ მე-16 და მე-17 საუკუნეებში ოსმალების შემოსევას და მის შედეგებს. ოსმალებმა ტრაპიზონიდან დაწყებული ნელ-ნელა დაიპყრეს საქართველოს სხვა და სხვა ნაწილები აჭარა-ქობულეთამდის და შემდეგ აჭარა-ქობულეთიც ხელში ჩაიგდეს. შემდეგ მათ მარტო გამარჯვება არ იკმარეს და მოინდომეს ჩვენი წინაპრების გამაჰმადიანება. ბევრი აწიოკების, აოხრების და ხალხის წამების შემდეგ მათ განამტკიცეს მაჰმადის სჯული დაპყრობილ ადგილებში. მაჰმადის სარწმუნოების მიღების შემდეგაც არ მოასვენეს ხალხი. მერმე შეუდგენ მისი კულტურის აღმოფხვრას. დაუწყეს დევნა ქართულ ენას და განადგურება ისტორიულ-კულტურულ ნაშთებს. ამ მხრივ ოსმალებმა მიზანს მიაღწიეს და რამდენიმე ადგილას მოსპეს ქართული ენის ხსენებაც კი, ხოლო ყველგან კი ვერ შესძლეს. აჭარა-ქობულეთამდე ოსმალეთის ხელში ყოფილ საქართველოში დღემდე დარჩენილია ძველი ქართული ენა. გამაჰმადიანებული ქართველები ნელ-ნელა შეეჩვივნენ ოსმალეთის სჯულ-კანონებს და მათ შორის გამტკიცდა მაჰმადის სჯული. მაჰმადიანი ქართველი ჯერ კიდევ ოსმალეთის ქვეშევრდომნი იყვნენ, რომ საქართველო რუსეთს შეუერთდა და რამდენიმე ხნის შემდეგ, სახელდობრ 1878 წ., რუსეთმა შეიერთა ოსმალეთის ხელში ყოფილი საქართველოს ნაწილი — აჭარა და სხე...

ამ მხარეს რომ ისტორიულად თვალი გადავაავლოთ, საზარელი

* ზედატყვია დიდი სიამოვნებით უთმობს ადვილს ჩვენი თანამოქმე ახალგაზრდა მაჰმადიანი ქართველის წერილს.

სურათი გვიდგება თვალწინ. მთელი სამი საუკუნის განმავლობაში კულტურული წინმსვლელობის მაგიერ იგი ერთ წერტილზე გაიყინა. მან დაჰკარგა ძველი კულტურის ნაანდერძევი და ჩამორჩა უკან თავის თანამოძმე ქრისტიან ქართველებს. საქართველომ დიდი ნაბიჯი წარსდგა წინ და განვიტარდა მას დღეს თითქმის შეუძლია გვერდში ამოუდგეს დასავლეთ ევროპის კულტურულ პატარა ერებს. მიუხედავად ათასგვარი დაბრკოლებისა, დაეწაფა ვაჭრობა-მრეწველობას, განავითარა მწერლობა, ლიტერატურა და ხელოვნება, შექმნა კულტურული დაწესებულებანი და სხვ... გამაჰმადიანებულ საქართველოში კი ამ დროს ხალხმა თავის დედა-ენაზე წერა-კითხვაც კი არ იცის. ეროვნულათაც კი არ არის გათვითცნობიერებული, სიბნელითა და უმეცრებით მოცული გადაგვარების გზაზეა დამდგარი და დაემსგავსა პირველყოფილ ხალხს. ოდესღაც ეს მამაცი და ამაყი ხალხი, დღეს კი ეკონომიურად და გონებრივად დაბეჩავებული, მიტოვებულია ღვთის ანაბარათ. არავინ მისთვის არ ზრუნავდა და არც ზრუნავს. რა გაუკეთა მას ოსმალეთმა იმდენი ხნის განმავლობაში, როცა იგი მის ხელში იმყოფებოდა? ის, რომ გამოუცვალა სჯული და აღმოფხვრა მასში კულტურის ნასახიც კი. ენით შებღალული და დაჩაგრული მაჰმადიანი ქართველები გახდნენ რუსეთის ქვეშევრდომნი. მაშინ ისინი შეშინდნენ და დაფრთხნენ. მათ ეგონათ, რომ ეხლაც ისეთადღე მოელოდათ, რაც მათ ოსმალეთმა დაჰმართა, ე. ი. ხელ-ახლა სჯულის გამოცვლა, ვაი ვაგლახი და აწიოკება. ამიტომ შეშინდა და ნაწილი ოსმალეთში გარდაიხვეწა. დანარჩენები კი უცდიდნენ თუ რა იქნებოდა და როგორ მოეწყობოდა რუსეთის ორთავიანი არწივის ფრთებ ქვეშ მათი ცხოვრება. ადვილი წარმოსადგენია, რომ ისეთ პირობებში მას არ შეეძლო ეზრუნა სწავლა-განათლებაზე და როცა ხალხი თავის თავზე არ ზრუნავს, მისთვის ხომ თავს არავინ არ იწუხებს. ასეც მოხდა. ამოდენა მხარეში მეტად მცირეა პირველ დაწყებითი სკოლები და რაც არის, ისიც უნაყოფოა მაჰმადიანი ქართველებისათვის, რადგან სწავლა შიგ უცხო და გაუგებარ ენაზე სწარმოებს. ჩვენი ხალხის გამოღვიძება და კულტურული ცხოვრების ფერხულში ჩაბმა შეიძლება მისი ადამიანურ უფლებათა აღდგენით, და სად არის ეს ადამიანობა, როდესაც მას

ეუბნებიან, რომ შენ რადგან მაჰმადიანი ხარ, მუსულმანი, თურქ-
ოსმალო ხარ და არა ქართველიო. არც ენა, არც გვარი, არც სოფ-
ლის სახელები, არც ჩვენი ძველი კულტურის ნაშთები ჩვენ არა
გვშველის ჩვენი ვინაობის დასამტკიცებლად. და ამიტომ ვნებდით
თო-ოროლა სკოლით, რომლებიც გახსნეს ჩვენს მთელს საქართველოში.
ლობთ, რადგან ჩვენს ენაზე არ არის სწავლა. ამასთან მას შემდეგ,
რაც ამ ხალხმა მაჰმადის სჯული მიიღო, ნელ-ნელა შეწყვიტეს
ქრისტიან თანამომძეებთან კავშირი, რადგანაც ეს ცოდვით მიაჩ-
ნდათ. ბევრი დღესაც ასე ფიქრობს, ვინაიდან მისი აზრით, თუ
ქრისტიანთან კავშირი დაიკავა, მაშინ ის სჯულს ღალატობს. სამ-
წუხაროთ ქრისტიან ქართველებსაც რაღაც უხერხულად მიაჩნიათ
მაჰმადიან ქართველებთან კავშირი. ეს ითქმის უმრავლესობაზე.
ასეთი მდგომარეობა აღარ უნდა გაგრძელდეს. საჭიროა მაჰმადიან
ქართველობაში შეგნების შეტანა და მათი გათვითცნობიერება. ეს
კი უნდა ითავოთ თქვენ, ქრისტიანმა ქართველებმა. რა ვუყოთ, რომ
სჯული სხვა და სხვა გვაქვს, ეს ჩვენს კავშირს ხელს არ შეუშლის.
მაშ თქვენ უნდა ეცადოთ, როგორც ჩვენი მოძმე და დღეს,
როგორც სწავლა-განათლებით ჩვენთან შედარებით ბევრათ წინწა-
სულნი, დაეხმაროთ თქვენს თანამომძეებს წერა-კითხვის შესწავ-
ლაში, რომ მის საშუალებით გათვითცნობიერდნენ ისინი და იცნონ
თავიანთი თავი. ჩვენ დღეს თქვენგან მოველით მტკიცე საძირკვ-
ლის ჩადგმას და ცხოვრების გზაზე გამოსვლას. შეიძლება ამ მუშა-
ობაში თქვენ ბევრი დაბრკოლებანი გადაგელობოთ წინ, საყვედუ-
რებიც გაიგონოთ და ბევრი შრომაც დახარჯოთ, მაგრამ რაც უნდა
იყოს, უნდა დაგვეხმაროთ თქვენს ჩამორჩენილ ძმებს, მით უმეტეს
თქვენი შრომა უნაყოფოთ არ ჩაივლის. ნუ შეგიშლით ხელს ნურა-
ვითარი დაბრკოლებანი. მოგვეპყარით, როგორც ძმებს, წაგვიძეხით
წინ, გვასწავლეთ წერა-კითხვა და ამოგვიყენეთ თქვენს გვერდით.
ჩვენი ჩამორჩენა თქვენთვისაც მავნებელია, ჩვენი უმეცრება, რო-
გორც ჩვენი, ისე თქვენი სირცხვილიცაა, რადგან ჩვენ ერთნი
ვართ.²

„ბათუმის გაზეთი“, 1913 წ., 17 თებერვალი, № 9, გვ. 2-3.

როდემდის ვიქნებით ასე?

ეროვნული
მემორიალი

დღეს ყველანი კარგად ვხედავთ. თუ რამდენად კულტურული მხრით, მაჰმადიანი ქართველები. ამის უმთავრესი მიზეზი ჩვენს შავბნელ ისტორიულ წარსულში მარხია. მაჰმადიანი ქართველობა ეროვნულად დაბნეულობას განიცდის.

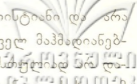
ისინი ლაპარაკობენ ორ ენაზე: ქართულად და თურქულად. მაგრამ კარგად არც ერთი არ არის გამტკიცებული. თათრული ენის ცოდნა იმდენად საჭირო არ არის, როგორც ქართული ენისა. რასაკვირველია, კაცმა რამდენი მეტი ენა იცის, იმდენათ უკეთესია, მაგრამ სამშობლო ენა კი სხვაზედ უფრო საჭიროა... დღეს ქართველ მაჰმადიანებს არც შეუძლიათ და ვერც სარგებლობენ თათრული კულტურით. ისევ თუ ვინმე რაიმეს წაიკითხავს მოთხრობას, ლექსს და სხვ... ქართულ ენაზედ, მაგრამ ძლიერ ცოტას და უხასიათოდ. როცა ხალხი არ აფასებს კულტურულ განვითარებას, მას არ შეუძლია შექმნას კულტურული მოღვაწენი. მაგალითად, ავიღოთ ვლადიმერ ალექსი-მესხიშვილის იუბილე. მას დიდი აღტაცებით მიეგება ბათუმის ქართველი საზოგადოება, ისე როგორც სხვა და სხვა ქალაქებში. აქ მიეგება არა თუ მარტო ქართველი საზოგადოება, არამედ სომხებიც. როცა აგრე აღტაცებით ეგებებოდნენ ამ დიდებული მოღვაწის დღესასწაულს, სად იყვნენ მაშინ ქართველი მაჰმადიანები? შეიძლება თქვენ სთქვათ, რომ თუ ქრისტიანი ქართველები მივეგებებით, ეს იმას ნიშნავს, რომ მასში გამოხატულია ქართველი მაჰმადიანებიცო. მაგრამ, სამწუხაროთ. ეს ასე არ არის. ჩვენ კიდევ ვერა ვართ იმდენათ შეერთებულნი და შეთვისებული, რომ ერთის სიტყვაში მეორეს სიტყვა იხატებოდეს და ერთის სიხარულში მეორეს სიხარული. მესხიშვილის და სხვა საქართველოს მოღვაწეთა დღესასწაულში თუ გლოვაში ვერ შევეერთდით ერთად ეს ორი ახლო მოძმენი და ერთის გულით ვერ აღვნიშნეთ სიხარული ანუ მწუხარება. რასაკვირველია, აქ ყოველ-

თვის გამორჩენილი ვიყავით ქართველი მაჰმადიანები. ეს ჩვენს ჩამორჩენის ბრალია, მარა არც ჩვენს ქრისტიან თანამოძმეებს ეპატიება, რომ ასე გულგრილათ გვეპყრობიან. არ გვიყენებენ გვერდში, არ გვიჩვენებენ გზას, თუ რომელ გზაზე უნდა ვიაროთ. მდაბიო ხალხიდან დაწყებული მოინტელიგენტო პირებამდე ქრისტიანთაგან გვესმის ჩვენი სჯულის და ფანატიკოსობის კიცხვა. ამას კი სარგებლობის მაგიერ ვნება მოაქვს. სჯული ჩვენ სრულიადაც ხელს ვერ შეგვიშლის, რომ ჩვენს საერთო დედაენაზე ცოდნას და განვითარებას დავეწაფოთ და თვალი გავახილოთ. ჩვენ უნდა დავინტერესდეთ ჩვენი სამშობლოს ბედობლით, მისი კულტურით და წინმსვლელობით. ჩვენ უნდა კვალდაკვალ გავყვეთ ჩვენს თანამოძმე ქრისტიან ქართველებს ევროპიული ცივილიზაციის გზაზე, თუ გვინდა, რომ თავი დავაღწიოთ გადაგვარებას და გადაშენებას.³

„ბათუმის გაზეთი“, 1913 წ., № 27, გვ. 2.

ქართველი ერის იმ ნაწილს, რომელნიც მაჰმადიან სჯულს ვეძს სახურებით, გვეძახიან „თათრებს“ და ამ სახელს კი ჩვენ ქართველნი მაჰმადიანნიც თანავუგრძნობთ. მაგრამ თუ რა დიდი გამოურკვეველი შეცდომაა აქ, ის კი არ ვიცით და ყურადღებასაც არ ვაქცევთ არც ქართველნი მაჰმადიანნი და არც ჩვენი მოძმენნი ქართველი ქრისტიანები. არ ვიცო, რისთვის გვეძახიან ჩვენ ქართველ მაჰმადიანებს — „თათრებს“ და ამ სახელს რათ თანავუგრძნობთ ჩვენ, ქართველი მაჰმადიანები? თუ იმისათვის, რომ ჩვენ მაჰმადის სჯულს ვემსახურებით, მაგრამ უნდა ვიცოდეთ, რომ სარწმუნოებას არ შეუძლია ნაციის გამოცვლა.

ქართველ მაჰმადიანებს რომ ვინმე დაეკითხოს, თუ ვინ არის ის, ის უპასუხებს — „თათარიო“ და ძლიერ იშვიათია ისეთი პირი, რომელმაც უპასუხოს — „ქართველი მაჰმადიანიო“. ის პირი, რომელიც ამბობს „თათარი ვარო“, შემცდარია, მაგრამ შემცდარია ის პირიც, ვინც ერთად ამბობს ქართველი მაჰმადიანიო, რადგან არ არის მიღებული, რომ როდესაც ეროვნებაზე გვეკითხებიან, სჯულიც დაუსახელო. მაგალითად, ავიღოთ ჩვენი მოძმე ქართველი ქრისტიანი. იმას რომ ვკითხოთ „ვინა ხარო“, ის ხომ არ გვიპასუხებს — ქართველი ქრისტიანიო, არამედ მოკლედ გვეტყვის — „ქართველიო“ და თუ სარწმუნოებაზე ვკითხეთ, მაშინ კი გვეტყვის „ქრისტიანიო“. საჭიროა ჩვენ ქართველ მაჰმადიანებმაც, თუ ვინმე დაგვეკითხება „ვინა ხარო“, ვუპასუხოთ „ქართველიო“ და თუ სარწმუნოებაზე გვეკითხეს — „მაჰმადიანიო“. ჩემი აზრით, ჩვენ ქართველ მაჰმადიანებს შეცდომით გვეძახიან „თათრებს“, მხოლოდ ეს შეცდომა ჩვეულებათ გადაიქცა და ეს ჩვეულება ჩვენი, ქართველი მაჰმადიანებისათვის დიდათ სამწუხარო მოვლენათ უნდა ჩაითვალოს, რადგანაც ეს ჩვეულება გვიკარგავს ჩვენს ეროვნულს სახეს, ჩვენს ქართველობას. ეხლა კი, როდესაც ვიტყვით სიტყვა „ქართ-

ველს“, მაშინვე თვალწინ გვიდგება ქართველი ქრისტიანი და არა
ქართველი მაჰმადიანი. ამისათვის საჭიროა ქართველ მაჰმადიანებ-
მა ამ სამწუხარო ჩვეულებას გადავეჩვიოთ, რომ ~~საქართველოში~~
გვეკარგოს ჩვენი ვინაობა, ჩვენი ნამდვილი ერ~~ს~~
სამწუხარო ჩვეულების გადაჩვევას კი დიდათ ყურადღება უნდა
მივაქციოთ როგორც ჩვენ, ქართველმა მაჰმადიანებმა, ისე ჩვენმა
მოძმე ქართველმა ქრისტიანებმაც.⁴

„ბათუმის გაზეთი“, 1913 წ., № 34, გვ. 3-4.

ქართველი მუსულმანების საეკლესიო ცენტრი

განმარტოვებული
განმარტოვებული

ქართველი მუსულმანების ერთი ნაწილი, როგორც ვხედავთ, დიდი უკმაყოფილო დარჩენილა ჩემი წერილის შინაარსით „სამწუხარო ჩვეულება“, რომელიც მოთავსებული იყო „ბათუმის გაზეთში“. ვერ ამიხსნია, თუ რა იყო აქ საწყენი? მე სარწმუნოებაზედ არ მქონია სრულებით ლაპარაკი. ისინი კი, ამისდა მიუხედავად, მაინც ავრცელებენ ხმას, ვითომ ჩემი წერილი მუსულმანობის წინააღმდეგი იყო. რას მივაწეროთ ასეთი სამწუხარო მოვლენა თუ არა გაუგებრობას? მაგრამ უფრო სამწუხარო ის არის, რომ ეს ზალხი, გაუგებრობის გამო, სიცრუეს და ქორებს ავრცელებს, რაცა მეტად მავნებელია ჩვენთვის; თუ მათ იმ წერილის შინაარსი მუსულმანობაზე წინააღმდეგობად გასაზრეს, მაშინ მათ არაფერი არ ესმით, როგორც მუსულმანობის, აგრეთვე იმ საკითხის შესახებ, რასაც ვწერდით. ამიტომ ვთხოვ ხსენებულ პირებს, ნუ ავრცელებენ მუსულმანებში უმართებულო სიტყვებს და ნუ უბნევენ ქართველ მუსულმანებს გზას, რადგანაც უმისოთაც დაბნეული გვაქვს გზა-კვალი. ვთხოვ მათ, რომ ან დამიმტკიცონ ის, რომ ჩემი წერილი იყო მუსულმანობის, მაჰმადიანობის წინააღმდეგი და ან დაანებონ თავი იმ უსაბუთო და საზარელი სიტყვების ქართველ მუსულმანებში გავრცელებას, რომლებითაც განგაშსა და უკმაყოფილებას იწვევენ. უმჯობესია ჩვენს მდგომარეობას დავაკვირდეთ და ერთმანეთის დახმარებით გავთვითცნობიერდეთ და წინ წავდგათ ნაბიჯი.⁵

„ბათუმის გაზეთი“, 1913 წ., 20 ივნისი, № 43, გვ. 2.

მაჰმადიან ქართველთა ზანაბიკოსტაქუნული
და ეროვნული ბრძნობა გიგლირთქა

როგორც მკითხველებმა უკვე იციან, ამას წინათ „ბათუმის გაზეთში“ მოვათავსეთ რამდენიმე წერილი ქართველი მუსულმანების შესახებ. როგორც გაგეგებათ, იმ წერილებში აღნიშნული იყო ქართველი მუსულმანების ეროვნული ცხოვრების მოდუნება. ჩვენ აღნიშნეთ ხალხის „ქართველი მუსულმანების“ კულტურულად დაცემა, თავიანთ ქრისტიან მოძმეებისაგან ჩამოშორება და ჩამორჩენა, როგორ არ ესწრაფებიან ქართულ დედა-ენას. მისწრაფება თათრული, ოსმალური ენისადმი, თავიანთი თავის თათრად წოდება და სხვ... ეხლა კი განვიხილოთ ყველა ესენი. ნუთუ მაჰმადიან ქართველებს მართლა შესძულდათ დედა-ენა და მასთან ერთად შესძულდათ თავიანთი მოძმეები? ნუთუ მათ შეიყვარეს თათრული, ოსმალური ენა და მასთან ერთად იგრძნეს თავი ნამდვილ თათრად-ოსმალოდ? მე ვამბობ, რომ არა, და ესაა კიდევ საკითხი და მე ეხლა მსურს დავამტკიცო ყველა ეს, რამდენადაც შემიძლია. ავილოთ და დავუჭეროთ მათ სიტყვას და ვსთქვათ, რომ მართლაც ასეა, ესე იგი, ისინი გადაგვარდნენ, ნამდვილი თათრები არიან და ესწრაფებიან თათრულ-ოსმალური ენის შესწავლას. რით დავამტკიცოთ ჩვენ ეს? თუ ისინი ესწრაფებიან თათრული ენის შესწავლას, მაშინ მათ უნდა ჰქონდეთ თათრული სკოლები და სხვა-და-სხვა დაწესებულება, სადაც შეიძლება თურქული ენის შესწავლა. შეიძლება ვინმემ სთქვას, მათ ნივთიერი ძალა არა აქვთ ამავებისთვისო, მაგრამ არც ასე არის. მათ ნივთიერი ძალა საკმარისიც აქვთ, მაგრამ მათ არა აქვთ სულიერი მისწრაფება და სიყვარული თათრული, ოსმალური ენისადმი, ისე, როგორც ჩვენ გვესმის მათი ნალაპარაკებიდან. ჩვენ რომ კარგად დავაკვირდეთ და გავითვალისწინოთ, მაშინ დავინახავთ, რომ მათ ამ საქმის სისრულეში მოსაყვანად რაღაც უშლის ხელს და ეს არის ის, დიდი ხნიდან მიძინებუ-

ლი, ოდნავ მბეჭუტავი ეროვნული გრძნობა, და ეს გრძნობა არას
სამშობლოს სიყვარული. თუმცა-ღა ამ ძილში განვლო სანასმა
წელმა, მაგრამ არ იქნა და ვერ ამოგლიჯეს გულიდან ეს
გრძნობა სამშობლოს სიყვარულისა, როგორც მოელოდნენ ამხელსა
მალეთი. თუმცა-ღა მათ გულში სამშობლოს უპირატეს დაუფრწავ
რი ადგილი, მაგრამ ამ გრძნობას გარედან აქვს შემოხვეული ოსმა-
ლეთისაგან ჩანაგონები სიძულვილი. მათ ეშინიათ და ჰგონიათ
თითქოს სჯულის წინააღმდეგი იქნება, რომ ამკარად გამოუტყდნენ
თავის თავს და აღიარონ საქართველო თავის სამშობლოდ, ქართუ-
ლი ენა თავის დედა-ენად და ქართველი ქრისტიანები თავის მოძმე-
ებად. ესე იგი, როგორც ზემოთა ვსთქვით, მათ აქეთ გულში მიძი-
ნებული სამშობლოს სიყვარული ოდნავ მბეჭუტავ ნაპერწკლად.
მაგრამ ამ ნაპერწკალს გარს ახვევია ოსმალებისაგან შთაგონებუ-
ლი ფანატიკოსობა. სწორედ ეს არის მიზეზი, რომ ეს ხალხი, ამ
გრძნობათა შორის მყოფი, ვერ წავიდა წინ სწავლა-განათლებით და
წინსვლის მაგიერად ისიც დაჰკარგა, რაც იცოდა.

ახლა მოგიწოდებთ თქვენ, ქართველო ქრისტიანებო და მუ-
სულმანებო! შევხედოთ ყველა ამას ფხიზელი თვალით, მოვიშო-
როთ გარს შემოხვეული ცრუ აზრები და გავხადოთ ნამდვილ
მგზნებარე ცეცხლად ის დღემდე მოღწეული გულის პატარა ნაპე-
რწკალი, რასაც ეწოდება ეროვნული გრძნობა და შეგნება. რასაკ-
ვირველია, ამ ცრუ აზრების მოშორებას დიდი ყურადღება უნდა
მიაქციოთ თქვენ, ქართველო ქრისტიანებო. და თქვენ კი, ქართვე-
ლო მუსულმანებო, ნუ აპყვებით ზოგიერთების ცრუ აზრებს, ამაში
არ არის არაფერი სჯულის წინააღმდეგი, არამედ ეს იქნება თქვენი
განკაცება, გაადამიანება, მოქალაქური და ეროვნული ცხოვრების
შეგნება.⁶

„სახალხო გაზეთი“, 1913 წ., 31 ივლისი, № 957, გვ. 2.

„ჩვეულება სჯულზე უმტკიცესიაო“ ნათქვამია დამარტოვებულ არის. ამას წინათ იყო მოთავსებული რამდენიმე წერილი ქართველ მუსულმანების შესახებ. ავტორის მიზანი იყო ქართველი მუსულმანები დასდგომოდნენ სწორსა და ნათელ გზას. გაეგოთ თავიანთი ეროვნული ვინაობა, გასცნობოდნენ სამშობლო ქვეყნის ისტორიას, გამოფხიზლებულიყვნენ და დაეწყოთ წინსვლა, როგორც შეფერის ხალხს, მეოცე საუკუნეში მყოფს. მაგრამ საუბედუროთ ჯერ ჩვენ ვერც ერთი ვერ გაგვიკეთებია. ავილოთ ჩვენი ვინაობა და ვსთქვათ: თუ კი ჩვენ უკვე ვიცით ვინა ვართ, რაღათ გვიწოდებენ ჩვენ „თათარს“ ჩვენი მოძმე ქართველი ქრისტიანები? ან ჩვენ რაღად ვაღიარებთ თავს თათრებათ? ამაზე იყო „ბათუმის გაზეთში“ მოთავსებული წერილი, რასაც ბევრი დაეთანხმა და მიხვდა თავის შეცდომას. ზოგი კი ისევ კერპობს, თუმცა იციან კი, თუ სიმართლე საით არის. მაგრამ რა საჭიროა ცარიელი მიხედვრა, თუ ჩვენ ისევ ძველებურად გავიძახით „ეს თათარი, ეს მაჰმადიანი, ეს ქართველი მაჰმადიანიაო“, რა საჭიროა ესენი. როდის იყო რომ ჩვენ მოძმე ქართველებს „ქართველ ქრისტიანებს“ ვუწოდებდით? დიახ, საკმარისია ვსთქვათ სიტყვა „ქართველი“, რომ მკითხველმა ჩვენი ეროვნული ვინაობა გაიგოს. კარგი, ვთქვათ, რომ ქართველმა მუსულმანებმა ჯერ კიდევ ვერ შეიგნეს და ვერ შეითვისეს ეს, რადგანაც ხელს გვიშლის ჩვეულება, გულში ჩანერგილი დამლუპველი ფანატიზმი. მაგრამ ქართველ ქრისტიანებს რაღა უშლის ხელს? ალბათ იმათაც ჩვეულება! მე მგონია, რომ სირცხვილიც არის, ეს შემცდარი ჩვეულება ვაღიაროთ სინამდვილის მაგიერ და დავმორჩილდეთ მას. პირდაპირ რომ ვსთქვათ, ჩვენ სენათ გვაქვს გამჭდარი ძვალსა და რბილში ეს სამარცხვინო ჩვეულება. დიახ! ჩვენ ავათ ვართ და წამალს კი არ ვეძებთ. მე თამამად ვიტ-

უვი, რომ საუკეთესო ნაბიჯი იქნება ამ ჩვეულების თავიდან მოშორება. ამაში უნდა დაგვეხმაროთ თქვენ, ქართველო ქრისტიანებო და აწი მაინც ნულარ გვიწოდებთ „თათრებს“. აი, მაშინ შეიძლება ქართველმა მუსულმანებმაც შეაჩვიონ ყური სინამდვილეს და ღრმად ჩაუკვირდნენ თუ რაშია საქმე. განა მარტო ჩვენ ჩავდივართ ასეთ შეცდომას? არა! ჩვენ რუსმა მოხელეებმაც დაგვარქვეს „თურქი“. ბევრ რუსს ვერც კი დააჯერებთ, თუ ჩვენ ქართველები ვართ. ასე სცდებიან არა მარტო უსწავლელნი, არამედ თვით მასწავლებელნიც კი. თუ გნებავთ მოვიყვან ერთ მაგალითს: ბათუმის ერთ სასწავლებელში მოწაფეებს გაკვეთილად მისცეს დასაწერათ „აღწერა ბათუმის ოლქის მცხოვრებთა“. ერთმა მოწაფემ დასწერა, რომ ბათუმის ოლქში ცხოვრობენ უმეტესათ ქართველი მუსულმანებიო. მასწავლებელს ძლიერ გაუკვირდა და იკითხა ვინ არიან ქართველი მუსულმანებიო? მან სთქვა, რომ ესენი ქართველი მუსულმანები როდი არიან, ესენი „თურქები“ არიანო. ამის შემდეგ ნე რალა უნდა ვთქვა. მე ძლიერ მიკვირს ამ შეგნებულ პირთა საქმე. თუ იციან, რათ ამახინჯებენ სინამდვილეს და თუ არ იციან, მაშ, რას სწავლობენ? ვთქვათ ისინი უმაღლესი პოლიტიკური მოსაზრებით გვიწოდებენ „თურქებს“, მაგრამ ჩვენ რატომ არ ვეუბნებით: არა, ბატონებო, ჩვენ „თურქები“, ოსმალები კი არა, ქართველები ვახლავართ. თუ რუსები, სომხები, ბერძნები ან სხვები კი აღიარებენ მართლმადიდებლობას, კათოლიკობას, გრიგორიანობას და მაჰმადიანობას, მარა ეროვნულათ რუსი, ბერძენი, სომეხი და სხვ. რჩება, ჩვენ რალა დავაშავეთ? მაჰმადიანები რომ ვართ. განა ქართველები აღარ ვართ? მაშ სადაურია ჩვენი დედა ენა, ჩვენი გვარი, რა არის ეს ისტორიული ნაშთები, რომელნიც ღაღადებენ ჩვენს ვინაობას. თვით ქვანიც კი ჰღაღადებენ თუ ვინ ვართ ჩვენ და მაშ ჩვეულება ნუ იქნება სჯულზე უმტკიცესი. აწი მაინც ნუ მიგვაჩნია ჩვენი თავი თათრებათ და ნურც სხვას მიცემთ ნებას, რომ „თათრები“ გვიწოდოს, სჯული სჯულათ იყოს და ეროვნება ეროვნებათ.⁷

„ბათუმის გაზეთი“, 1913 წ., 1 დეკემბერი, № 88, გვ. 2.

მაორე დიმიტრი თავადაზულის

ღირსეული ზვილი

სიტყვა, თქმული ბათუმის წარმოცდგინელ-კაიფანე
აბაზიძის მიერ კონსტანტინე ყიფიანის იუბილეზე, თბილისში

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ბათუმის ქართული საზოგადოება სარწმუნოების და მიმართულების განუჩრჩველად შენს სიცოცხლეში ამ ფრიად შესანიშნავს სადღესასწაულო დღეს წრფელის გულის სიღრმიდან სალამს მოგიძღვნის და შენის ღიადი ღვაწლის კეთილ-ნაყოფიერების გამთვალისწინებელი უგულითადეს მადლობას მოგახსენებს... და ღირსიც ხარ მადლობისა, რადგან მთელი ორმოცდახუთი წლის განმავლობაში იშვიათის თავდადებით და სამაგალითო გულმოდგინებით შენის ზეგარდმო მადლით ცხებულის მსახიობური მოღვაწეობის მეოხებით ქართველის გულში თესლსა კეთილს სთესს... მრავალ წელთა განმავლობაში არა ერთი და ორი მძიმე და რთული როლი შეგისრულებია, როგორც ქართულ, ისე ევროპულ დრამატიულ ნაწარმოებთაგან და სხვა-და-სხვა მომქმედი პირის სულისკვეთებანი და მისწრაფებანი საუცხოო ხელოვნებით განვისახიერებია. სიყრმითვე მსახიობური მოღვაწეობის მიმართ ჭეშმარიტი სიყვარულით გამსჭვალულმა, შენ 1879 წელს ქართული სამუდამო სასცენო დასის დაარსებაში მხურვალე მონაწილეობა მიიღე და მას უკან ამ დასის ერთი საუკეთესო დამამშვენებელ გვირგვინთაგანი ბრძანდები...

მრავალწამებული საქართველო თუ წელში გაიმართა, შაგბედის წერას არ დაემონა, და ვერც წარიტაცა შავმა ყორანმა, ვით უმწეო მსხვერპლი, ეს უმთავრესად იმის გამოც მოხდა, რომ სასცენო მოღვაწეობა კარგა ხანია მის ცის ქვეშ ძლიერ კულტურულ ძალად ცნობილ იქმნა... და მან, ამ ძალამ, ხელი შეუწყო ქართველი ერის არა თუ მხოლოდ ზნეობრივს წრთვნას, არამედ მისს ნამდვილს ეროვნულ გათვითცნობიერებას. ჭეშმარიტად, ჩვენისთანა

ბედში მყოფისთვის თეატრი ეროვნული სიცოცხლის დედა-პარალელია, მისი არსებობის მუდამ საამურად მოჩუხჩუხე განმანოყიერებელი ნაკადულია... ქართული თეატრი შეიქმნა სკოლადაც ის სკოლა ჩვენი ერის ფართო მასას, აძლიერებს მის გულში არსებულ ძნელოდ ეროვნულს, არამედ ადამიანურს შეგნებანაც... ამ სკოლის გავლენის გაფართოებასა და აღყვავებაში შენ, როგორც უნიჭიერესს მსახიობს, დიდი წილი გიწევს... რადგან შენს სიტყვას ერთნაირის დაკვირვებით და აღტაცებით მოისმენდა ჩვენი ერის ყოველი წოდების და კლასის წარმომადგენელი...

ეჭვადუდებელია, რომ შენი გული აღტაცებას განიცდის, როდესაც ტყობილობ, რომ დღითი-დღე შენი საყვარელი სასცენო საქმე ჩვენი ტურფა სამშობლოს სხვა-და-სხვა ქალაქსა და დაბაში ფეხს იკიდებს, რათა მოჰფინოს თვისი დიადი საკეთილო გავლენა მთელს ქართველს ერს... ბათუმის ქართველი საზოგადოება, როგორც მცხოვრებნი ისეთს მხარეში, რომელიც ეამთა სიავის მეოხებით დიდს ხანს იყო მოწყვეტილი საერთო დედის საქართველოს გულ-მკერდს, განსაკუთრებით განსჭვალულია შენი სასცენო მოღვაწეობის მიმართ ღრმა პატივისცემის გრძნობით. აქაც, ძველს კლასიკურს, ოქროს მატყლოვანს კოლხიდაში, დიდი ხანი არ არის, ჩაიდგა იმ დიდებული საქმის საძირკველი, რომლის თავდადებული ნოჭირნახულე ბრძანდები... აქაც შენი სულიერი შვილები, ახალგაზრდა მსახიობნი, სათავეში ჩაუდგენ შენს საყვარელს საქმეს, რომელმაც მკვიდრთა შორის თანაგრძნობა და სიყვარული მოიპოვა...

ბათუმის ქართველი საზოგადოება, გიძღვნის რა თავმდაბლად მადლობას სასცენო მოღვაწეობისათვის, გისურვებს მრავალეამიერ სიცოცხლეს მშობლიური სცენის დასამშვენებლად და დანარჩენი მხრის ქართველებთან ერთად ხმამაღლა გილაღადებს:

„შაბაშ კაცი, შაბაშ სიტყვა,
შაბაშ საქმე მისგან ქმნილი!“⁸

26 იანვარი, 1914 წ.

ქართველი მკვლევარი ქალის ხშირწინული ზიზღით

რამდენადაც მეტს დაფიქრდები საცოდავ ჩემს დებზე — მუსულმან ქალებზე და წარმოვიდგენ მათს უნუგემო მდგომარეობას, იმდენად გული მიღელავს და სული მიშფოთავს. ბევრჯერ მითქვამს, განა ჩვენი სიცოცხლეც სიცოცხლეა და ჩვენც ადამიანები ვართ? ვხედავ ჩვენი პიროვნების დამცირებას, ჩვენს არარაობას, რაიცა იწვევს სულის ქენჯნას და ცრემლებსაც კი. საყოველთაოდ. მთელს დედამიწის ზურგზე, თვით უგანათლებულესს ქვეყნებშიაც კი, ქალები რომ დაჩაგრულნი არიან მამაკაცებთან შედარებით, ეს ვიცით, მარა ჩვენი მუსულმანი ქალების მდგომარეობა განსაკუთრებით აუტანელია. ჩვენ მოწყვეტილნი ვართ ცხოვრებას და მოკლებულნი ვართ თვით მზის სინათლესაც კი. ცხოვრებისა და ბუნების კანონები ჩვენთვის თითქოს არ არსებობენ. აკრძალული გვაქვს მონაწილეობის მიღება საზოგადოთ კულტურულ საზოგადოებებში, დაწესებულებებში, არ შეგვიძლია დავესწროთ საზოგადო კრებებს, ვიაროთ საკრებულოში, თეატრში და სხვა. აკრძალული გვაქვს აგრეთვე ქუჩაში თავისუფლად სეირნობა. დილიდან საღამომდე ჩვენ უნდა ვიყოთ ჩაკეტილი ოთხ კედელ შუა და ვუცადოთ ჩვენი ქმრების მობრძანებას. ჩვენმა გასათხოვარმა ქალებმა უნდა უცადონ მშობლებისაგან პირუტყვივით გაყიდვას, მათ არა აქვთ ნება მას გაჰყვენ ცოლად, ვინც მოსწონთ.

მშობლები მათ ისე ეპყრობიან, როგორც გასაყიდ ნივთს, სიყვარული ხომ მათთვის აკრძალულია, მამა ირჩევს სასიძოთ ისეთ კაცს, რომელიც მის ქალიშვილს ერთხელაც არ უნახავს, ქალის დაუკითხავად მამა ათავებს მასთან საქმეს, აქორწინებს ზედ და ატანს თავის ქალს საკუთარი ნებითა და განკარგულებით, მიუხედავად იმისა, თანახმაა ქალი ასეთი ქორწინების თუ არა. ამასთან ხშირად ხდება ისეთი მაგალითი, რომ თხუთმეტი წლის ქალი თა-

ვის უნებურად იძულებული ხდება გაჰყვეს სამოცი წლის ვაცს, ვისთანაც უნდა გაატაროს ყმაწვილმა ქალმა თავისი ტანჯული და წამებული სიცოცხლე. დიახ, ასეთი საცოდავი და უნუგეშო ჩვენი მდგომარეობა. განა ღირსი ვართ ჩვენ ასეთ პიტიუტყველ მდგომარეობაში ყოფნისა? განა ჩვენ ადამიანები არა ვართ? — განა ჩვენ ვართ? ში ადამიანური გრძნობა არ სუფევს ისე, როგორც მამაკაცებში? განა ჩვენ გაჩენილი ვართ მხოლოდ მამაკაცების მონებად? არა, ჩვენ მამაკაცების მონებათ კი არა, დედებათ და მეუღლეებათ ვართ გაჩენილი... ჩვენ, ქალები მამაკაცების მონები და მათი ფეხქვეშ სათელი კი არა, მათი ცხოვრების შეგნებული და სწორუფლებიანი თანამგზავრნი უნდა ვიყოთ. ჩვენი დამცირების, დამონების მაგალითად ჩაითვლება ჩვენი ჩადრებით დაბურვაც. რატომ არ გვანებებენ ჩვენი მამაკაცები პირის გამოჩენას? რატომ ვართ ჩადრში დაბურული და მოკლებული დღის სინათლეს? ზოგიერთი ჩვენი ხოჯამოლები ამბობენ და კაცებიც იმეორებენ, რომ ქალებმა პირი აიხადონ, ეს ცუდად იმოქმედებს კაცებზე, რადგან ვნებათა ღელვას იწვევენ და ქალებმა ამით არ უნდა ჩააყენონ ისინი ასეთ მდგომარეობაშიო. ვთქვათ, რომ ეს ასეა, მაგრამ განა ქალები მოკლებული არიან მგრძნობელობას, ჩვენც ხომ ადამიანები ვართ? რატომ მამაკაცები არ იფარებენ პირზე ჩადრს? რატომ გვამზერიანებენ ჩვენ ჩადრიანებს სახეზე? თუ კი ჩვენ გვიქადაგებენ ზნეობის დაცვას ამ სახით, რატომ თითონ არ იცავენ ასეთ წესს? მაგრამ არა, ამოა ეს კითხვები. ჩვენ მაჰმადიანი ქალები კარგად ვგრძნობთ, რომ აქ საქმე გვაქვს ძალმომრეობასთან, რაიცა ნაანდერძევი გვაქვს ჩვენ ქმრების და მამების უმეცრობისა და უკულტურობისაგან. რომ ეს ასეა, ამას ამტკიცებს ის, რომ საშუალო და უმაღლეს კურს დამთავრებულნი ჩვენი დები — განათლებული მუსულმანი ქალები ჩადრებით აღარ იბურავენ პირისახეს, ცოდნითა და შეგნებით აღჭურვილნი თამამად გამოდიან ცხოვრების ასპარეზზე და თავიანთ განათლებულ თანამომქმე მუსულმან მამაკაცებთან ერთად ემსახურებიან თავთავიანთი ერის კულტურულ

აღორძინებას. დადგება დრო, რომ განათლების სხივები ჩვენშიაც გაჰფანტავს სიბნელეს. ჩვენი ქართველი მაჰმადიანი ქალების მოვალეობაა ჩვენი შვილები აღვზარდოთ დროის შესაფერისად. ჩავუნერგოთ მათ გულში მძულვარება იმ მონობისა და დამცირებისადმი, რასაც ჩვენ განვიცდით, რომ იქნება მათ მაინც დააღწიონ თავი ასეთ მდგომარეობას.⁹

„ბათუმის გაზეთი“, 1914 წ., კვირა, 2 მარტი, № 18.

არაბი და თათრული გაზეთი მაჰმადიანი
პარტველების შესახებ

ბაქოს თათრულ გაზეთ „ილბალი-ს“ მე-511 № ში მოთავსებულია ბათუმიდან ბ-ნ არაბი ვასფი-ეფენდის წერილი, რომელშიაც ბ-ნი ავტორი ეხება ბათუმის მცხოვრებთ და აღნიშნავს რა მათ კულტურულ მდგომარეობას, ანცალკეევებს ბათუმის მუსულმანებს და ამბობს:

„ეს მშვენიერი ქალაქი ამ ორი წლის წინათ ვინახულე და ჩვენი მოძმე მუსულმანების მდგომარეობამ ძლიერ ცუდი შთაბეჭდილება მოახდინა ჩემზე. იმ დროს, როდესაც სხვა ერი კულტურას მისდევს, ჩვენი მოძმე მუსულმანები თავის დროს უნაყოფოთ აკარგავენ, რის შედეგიც მათივე დაცემა და უკან ჩამორჩენაა. ამ მდგომარეობამ ძლიერ ჩამაფიქრა. მადლობა ღმერთს, სწავლა-განათლების გზა ფართოა და ის რომელიმე ერის საკუთრებას არ შეადგენს. ის ჩვენც გვეკუთვნის. რამდენად გავითვალისწინებდი ბათუმის მუსულმანების მდგომარეობას, იმდენათ ის რაღაც საცოდაობას წარმოადგენდა, მაგრამ მადლობა ღმერთს, დღეს ბათუმში ცხედავ ახლად დაბადებულ წინმსვლელობას, რომლითაც მე დიდათ ვამაყობ. ერთ-ერთი ეროვნული შეგნების ყვაველი თათრული თეატრია. მისი მიზანია არა თუ ის, რომ მისმა ინიციატორებმა ჯიბე გაივსონ, არამედ ერს უჩვენონ სწორი გზა და მისი შეგნება უმაღლეს საფეხურზე დააყენონ... მეორეთ, ჩემი ალტაცების მიზეზი არის ის, რომ ბათუმის მუსულმანებში დაიბადა აზრი დამხმარებელი საზოგადოების დაარსებისა, რომელსაც მიზნათ აქვს დააარსოს ყველგან ეროვნული სასწავლებლები, დააარსოს გამოცემული ამხანაგობა, რომელიც გამოსცემს წიგნებსა და გაზეთებს და აგრეთვე დაეხმარება ღარიბებს და სხვ.

მესამე ის არის, რომ მეჩეთის ხარჯით, მეჩეთთან უნდა გაიხსნას ეროვნული სასწავლებელი და იქვე დააარსოს ეროვნული

სამკითხველო... ცხადია, რომ დროზე ამ გზას დადგომოდნენ ჩვენს ბათუმელი მოძმენი, ეხლა დიდათ დაწინავებულნი იქნებოდნენო“ და სხვ...

ვკითხულობთ ამ ამონაწერს, ყურადღებას ვაქცევთ ჩვენს მეტოხაზგასმულს და გვიკვირს ბ-ნ არაბი ვასფი-ეფენდის დათარგმნა ჩვენ კარგად გვესმის, ვის გულისხმობს ის „თანამოძმე“ მუსულმანებათ, ვისთვის უნდა „თათრული თეატრი“, „ეროვნული სასწავლებლები“, „ეროვნული წიგნები“, მარა მოვახსენებთ მას, რომ აქაური მუსლიმანების დიდ უმრავლესობას კარგა ხანია აქვს ეროვნული სასწავლებელი, ჰყავს ეროვნული ქართული დრამატიული საზოგადოება და დასი, მოეპოვება სამშობლო ენაზე გამოცემული ქართული წიგნები. რაც შეეხება იმ თათრულ თეატრს, რომელსაც შესტრფის ბ-ნი არაბი ვასფი-ეფენდი, არავითარი ნაყოფი არ მოაქვს აქ. დიახ! „დაწინავებულნი იქნებოდნენო“ ამბობს ბ-ნი ვასფი-ეფენდი მაშინ, როდესაც კარგად ხედავს იგი თუ სამასი წლის ოსმალეთის ბატონობამ და რეჟიმმა რა მოგვცა ქართველ მაჰმადიანებს. და ნუ თუ „თათრული თეატრი“ ორი წლის განმავლობაში, სადაც ესწრება ორი-სამი ქართველი მუსულმანი, ჩვენ თათრულს შეგვასწავლის? დედა-ენის შებღალვამ და თათრული ენის გავრცელების სურვილმა ჩვენ დაგვცა, დაგვაკინა და დაგვაბნია და ნუ თუ ახლათ მოცოცხლებულსა და ცოტათ თუ ბევრად გლვიძებულ ქართველ მაჰმადიანებში ბ-ნ ვასფი-ეფენდის შეაქვს კიდევ თათრული ენის გავრცელების და დედა-ენის მოსპობის სურვილი? რატომ მერმე?

არაბმა ვასფი-ეფენდიმ უნდა იცოდეს, რომ ერთია სარწმუნოება და მეორე ეროვნება. სარწმუნოებრივ ნიადაგით ერის განახლება ფიქციაა. წარმოუდგენელი იყო მკვდრეთით აღმდგარ ახალ საბერძნეთისა, ბოლგარეთის და რუმინეთის განახლება და კულტურულ-ეროვნული აღორძინება გარეშე დედა-ენისა, მშობლიური კულტურისა და ევროპული ცივილიზაციისა. მათ უნდა მიჰბაძოს ყველამ, მიუხედავად იმისა, თუ რა სარწმუნოებას აღი-

რებს იგი. ინდოეთი და-არაბეთიც ხომ ამ გზას დადგა. ამისთან
გვიკვირს ბ-ნ არაბი ვასფი-ეფენდის პოლიტიკა. მართალია, ზოგად-
კაცობრიული თვალთა ხედვის ისრით, ყველანი ჩვენ, აღმშენებელი
ერთმანეთის მოყვასები და ძმები უნდა ვიყოთ, მაგრამ ბ-ნი ვასფი-
ეფენდი, თითონ ტომით არაბი, ოსმალოფილისა და სპარსოფი-
ლის როლში, მეტად ყალბ პოზიციაზე სდგას და რატომ არ
გრძნობს ამას?¹⁰

„ბათუმის გაზეთი“, 1914 წ., 16 მარტი, № 22, გვ. 2.

ამასაც მტკიცება უნდა?!

პასუხად ჩვენს გადაგზავრებულ თანამოქმედს და თანამორწმუნეს ბ-ნ ყარალა-ზადეს*
საქართველო
ბიბლიოთეკა

ბაქოს თათრულ გაზ. „იღბალის“ მე-628 №-ში მოთავსებულია გადაგვარებული ქართველი მაჰმადიანის ბ-ნ „ყარალა-ზადეს“ წერილი სათაურით „გურჯი მუსლიმანლერე დაირ“, ე. ი. „ქართველი მუსლიმანების შესახებ“. ბ-ნ ავტორს თავის წერილში მოჰყავს სიტყვები „ბათუმის გაზეთში“ ქართველი მაჰმადიანების შესახებ დაბეჭდილი წერილებიდან და ეკამათება მის მიერ მოყვანილ სიტყვებს; აი, როგორ იწყებს ბ-ნი ავტორი თავის წერილს: „ამ ბოლო ხანებში ქართულ გაზეთებში ვკითხულობთ ქართველ მაჰმადიანების შესახებ წერილებს, რომლებშიაც ავტორი ხან ამკარად და ხან კი დამალულად გამოდის და წმიდა საქმეების ჩხრეკაში არის. მე მგონია, რომ ამისთანა წერილებში წმიდა და თვალით დაუნახველი ერთი მისწრაფება არის. ამის მსგავს მისწრაფებას ხალხისათვის კარგი მხარეც აქვს და ავიც...“

„ისტორიის მიხედულობით ქართველი მუსულმანები ქრისტიან ქართველობიდან გადასულან ე. ი. ის სხვა ბევრ მუსულმანებსა-ც თუწინ მუსულმანები არ ყოფილან. მათ მუსულმანობა მიუღიათ და თურქებთან შეერთებულან. დღევანდელი მათი ჩვეულება და ხასიათი თურქებიდან მიუღიათ. ამის მიხედულებით დღეს ქართველი მუსულმანები ერთ ბრძანების წინაშე სდგანან... მუსულმან ქართველების დედა-ენა ქართულია, მაგრამ თათრული მათი გულის და სულის ამხანაგია... ამის მიხედულებით წერილების მწერავი უშამდგომელი ხალხოსანი „მაჰმადიანი ქართველი“ მის წერილებს ცოტათი დაუფიქრდებოდეს, გაიგებდეს ხალხის გრძნობას და ისთე

* ყარალა-ზადე აქარელია. მისი ქართული გვარი — ზაქარაძეა. უმაღლესი ცოდნა მიღებული აქვს კონსტანტინოპოლში. (ავტორის შენიშვნა. რედ.).

სწერდეს, უფრო კარგს იზამდაო“ და სხვა.. წერილის ბოლოს ავტორი ამართლებს ვასფი-ეფენდის, მოჰყავს „ბათუმის გაზეთიდან“ ჩვენი სიტყვები, რომელნიც ვასფი-ეფენდის ჰქონდა მოთავსებული იმავე ბაქოს თათრულ გაზეთში „იღბლის“ მე-514 ნომერში. ამ ბოძს შემდეგ სიტყვებს: „ამ წერილის წამკითხველს ვაძლავს, რომ თითქოს მართლაც ბათუმში მცხოვრებ ქართველ მუსულმანებს მათი სასწავლებლები აქვთ და აქაურობა განათლების ბუდეაო. „მაჰმადიან ქართველის“ ძახილი, ეროვნული სასწავლებლები, ეროვნული თეატრი გვაქვსო, მისი მსგავსია, რომ ვიძახოთ ქვეყნის ყოველ კუთხეში ყოველნაირი სასწავლებლები არისო“. მაგრამ მან რამდენიც უნდა იყვიროს „არის“ო, ბათუმში ქართველ მუსულმანებს მათი შესაფერი სასწავლებელი არა აქვთ და არა.

„რომელიმე გაპარტახებულ სამლოცველოსთანაც დაუკავშირებელი ეროვნული ფანატიკოსობისაგან რა გამოვა? „მაჰმადიანი ქართველი“ წარსულის დაბრუნებაზე ფიქრობს და ამის მეტი საფიქრელი არა აქვს რა. დიახ, უკან დაბრუნებაც ერთი წინმსვლელობაა და რაც შეეხება ენის სწავლას, გარდა ქართულისა, თათრული და რუსულიც საჭიროა. თათრული ენის საჭიროებას მოითხოვს ჩვენი სარწმუნოება, რადგანაც უმეტესი წიგნები მუსულმანებისა თათრულია. „მაჰმადიანი ქართველის“ თათრული ენისა და მარიფათის მოუწონლობას ჩვენ ერთგვარ ავადმყოფობათ ვსთვლით. განა ქართული ლიტერატურა თურქულსავით მდიდარია და მათ თურქებსავით ძველი განათლება აქვთ? ისტორიის სხვისი სათვალეებით კითხვით, ჭეშმარიტი გამოცდილების მიღება შეუძლებელია და ამისთანა მიმართულება სხვა იღბლის მაჩვენებელია. ვფიქრობ და აქ ვჩერდები“-ო.

უწინარეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნო, რომ სრულიად უსაფუძვლოთ და უსაბუთოთ გვიკვირებდა ჩვენი გადაგვარებული თანამომეგბენი ყარაღაზადე, რომ ამბობს: „ქართველი მაჰმადიანი“ წარსულის დაბრუნებაზე ფიქრობს და ამის მეტი საფიქრალი არა აქვს რაო“. ამ კვირის ერთგვარი ცილისწამებაცაა ბოროტი განზრახ-

ეით ჩართული. წარსულის დაბრუნება არავის ძალუძს, ისტორიის ჩარხი უკუღმა არ ტრიალობს. ეს ჩვენ კარგად გვესმის. ყარაღაზადღეს ამ სიტყვებს მხოლოდ ის სარჩული უდევს, რომ ჩვენ მოგვესისინოს ჩვენი თანამორწმუნენი, თითქოს ჩვენ სარწმუნოებრივ მხარეს ვეხებოდეთ და განზრახვა გვქონდეს ჩვენ ძველ მასთანაა ქრისტიანულ სარწმუნოებას დავუბრუნდეთ. ეს სრულიად ასე არაა. სარწმუნოება ტანსაცმელი არაა, რომ როცა გინდა გაიხადო და როცა გინდა ჩაიცვა. მამასადამე, რა აზრი აქვს „წარსულის უკან დაბრუნებაზე“ კამათს, როდესაც ჩვენ ჩვენს თანამომემ და თანამორწმუნეებს მოვუწოდებთ მხოლოდ კულტურული განვითარებისა, განახლებისა და განათლებისაკენ. ამასთან მკითხველი იმასაც ხედავს, რომ ბ-ნი ყარაღაზადე ძველ გაცვეთილ ლათაიებსა მღერის... ასეთ გულუბრყვილობათა და ოპორტუნისტ მწერალ მოღვაწეთა იმედებსა და ოცნებას ცივი წყალი გადაასხა მთავრობის პოლიტიკამ... ეს საზოგადოთ, მარაკერძოთ ბ-ნი ყარაღაზადე ტყვილად ირჯება იმის დასამტკიცებლათ, რომ თითქოს სარწმუნოების გამოცვლასთან ერთად გამაჰმადიანებულმა ქართველობამ დაჰკარგა თავისი ეროვნული სახე. მართალია, თურქთა ბატონობამ და ისლამმა თავისი ბეჭედი დაასვა მას, მარა ეროვნული თვითარსება და ერი ვერ აღმოფხვრა მასში. ამას უტყუარად ამტკიცებს ის გარემოება, რომ მიუხედავად იმისა, რომ მაჰმადიანობასა და თურქთა გავლენას ჩვენზე 300-400 წ. ისტორია აქვს, ჩვენ მაინც ეროვნულად ქართველებად დავრჩით, არ გადავგვარდით. ასეთი ტიპები, როგორიც თვით ბ-ნი ყარაღაზადე ბრძანდება, საბედნიეროდ ჩვენში იშვიათია. იგი აფუჩჩეჩებს რა მაჰმადიან ქართველების ეროვნულ განსხვავებას და ლამობს რა მის გათქვეფას და გადაგვარებას ოსმალებში, თურქებში, ამბობს, რომ „რაც შეეხება ენის სწავლას, გარდა ქართულისა, თათრული და რუსულიც საჭიროა. თათრული ენის საჭიროებას მოითხოვს ჩვენი სარწმუნოება, რადგანაც უმეტესი წიგნები მუსულმანობის შესწავლისა თათრულ-

ლიაო“ და სხვ. ჯერ ერთი, ჩვენ არსად არ გვითქვამს ქართული დედა-ენის გარდა სხვა ენის შესწავლა არ გვინდათქო. რაც შეეხება იმას, რომ საღვთო წერილი ჩვენს სჯულზე უმეტესად დათარგმნა, ეს კიდევ იმას არ ნიშნავს, რომ მათი გადმოთარგმნა არ შეიძლება, ბოლოს ქართულად, ჩვენი ხალხისათვის უფრო გასაგებ ჩვენს დედა ენაზე. თუ კი მუსულმანთა საღვთო წერილის სასულიერო წიგნები ითავრმნა თურქების, ინდოელების, ევხანელების, სპარსელების და უკანასკნელ დროს ქურთების ენაზედაც, რატომ ქართულადაც არ უნდა ითარგმნოს. იბნიჰეჯერმა ნება დართო, არამც თუ მარტო მუსულმანთა სხვა და სხვა სასულიერო წიგნების თარგმნისა, არამედ თვით ყურანისაც. ამასთან უმაღლესმა მუსულმანთა სამღვდლოებამ გამოიტანა ფეტვა ამავე საგნის შესახებ და დაადგინა, რომ ულუმიდინიე (საღვთო წერილი) და ისტორია მუსულმანობისა, თარგმნილ იყოს სხვა ენებზედაც. ნუ თუ ყარაღაზადემ არ იცის ყოველივე ეს? და თუ იცის, რატომ არ ამბობს იმას, რომ მაჰმადიან ქართველთათვისაც გადმოითარგმნოს აგრეთვე, როგორც სხვებმა თარგმნეს თავ თავიანთ დედა ენებზე? ქართველ მუსულმანების 99 პროცენტისთვის ხომ უფრო გასაგები იქნება მაშინ და უფრო მტკიცეთ დაიცავენ თავიანთ სჯულს?..

ჩვენ არ გვითქვამს, ბათუმელ ქართველ მუსულმანებს ყოველად უნაკლებო ეროვნული სკოლები და კულტ. დაწესებულებანი აქვთ მეთქი. ჩვენ ვსთქვით, რომ არის ქართული ეროვნული სკოლები და თეატრი და არაა საჭირო, რომ ამათ ნაცვლად თათრულ-ოსმალურ თეატრსა და სკოლას ვაწვდიდეთ ქართველ მუსულმანებს მეთქი. ამას ვამბობ ახლაც, ხოლო დავსძენთ, რომ თუ რამეს ნაკლი აქვს, ამას გასწორება უნდა. ბ-ნი ყარაღაზადე, იმის დასამტკიცებლად, რომ თურქული ენა შევისწავლოთ, მოგვმართავს კითხვით: „განა ქართული ლიტერატურა თურქულსავეთ მდიდარია და თურქებსავეთ ძველი განათლება აქვთ ქართველებსო?“ ასეთი კითხვის წამოყენება, მეტი რომ არა ვსთქვათ, დიდი სითამა-

მეა. ჯერ ერთი, განა ბ-ნი ყარალაზადე იცნობს ქართულ ლიტერატურას და ძველ კულტურას. ასეთ კითხველს რომ იძლევა? ესთქვათ, რომ თურქებს მდიდარი ლიტერატურა და ძველი განათლება აქვთ, მერე ჩვენ ქართველ მუსულმანებს რა უნდა გავთავსოთ? ბაზე და ლიტერატურის სიმდიდრეზე ვილაპარაკებთ, სოფიანგეგის განათლება ბევრათ სჯობია ოსმალეთისას და ნემეცთა ლიტერატურისთანა მდიდარი ლიტერატურა არამც თუ თურქებს, არამედ უფრო განათლებულ ევროპის სხვა ერებსაც არა აქვთ. მარა საქმე ამაში კი არა, არამედ იმაშია, რომ ყოველ ერს, როგორი ლიტერატურაც უნდა ჰქონდეს მას, თავისი უნდა ერჩიოს სხვისას, ვინაიდან თავისი ლიტერატურის საშუალებით ვითარდება და წინ მიდის კულტურულად ესა თუ ის ხალხი. სხვისი მდიდარი ლიტერატურით უნდა ვისარგებლოთ, ხოლო მშობლიური ჩვენი არ უნდა დავივიწყოთ. ჩვენი გადაგვარებული თანამემამულე და თანამორწმუნე ბ-ნი ყარალაზადე კი გვირჩევს ჩვენ, ქართველ მუსულმანებს, რომ ჩვენი დავივიწყოთ და სხვისას მივსდით. ასეთ პირებზე ამბობს ჩვენი დიდი პოეტი აკაკი:

„გადაგვარების მოსურნე ბუნებისაგან კრულია,
მისი პირადი ღირსება ყოველგან დაჩაგრულია“.

დასასრულ ბ-ნი ყარალაზადე ამბობს: „მუსულმანობის ქართველობაზე გადმოყვანა ყოვლად შეუძლებელიაო“. საჭირო არ არის ასეთი ბუნდოვანობა. ჩვენ ვსთქვით და ვამბობთ, რომ „მუსულმანობა“ არის სიტყვა და ცნება სარწმუნოების გამომხატველი. „ქართველობა“ კი ეროვნების. თქვენ და თქვენი მსგავსნი არაბი ვასფი ეფენდი და სხვანი „მუსულმანობაში“ ათავსებთ ყველა მაჰმადიანებს ეროვნების განურჩევლად და „ქართველობას“ გულისხმობთ ქრისტიანობათ. ამიტომ ამბობთ: „მუსულმანობის გადმოყვანა ქართველობაზე შეუძლებელიაო“. ეს უეცრობაა, ფანატიკოსობა, თუ სხვა რაიმე ბოროტი განზრახვა, აღარ ვიცი. ეს კი ვიცი, რომ აქ დიდი შეცდომა და სიყალბეა. როგორც ქრისტეს.

ისე მაჰმადის სარწმუნოებას აღიარებენ მრავალი სხვა და სხვა
ერები, რომელთაც თავთავიანთი ეროვნული დედა ენა და საკუთა-
რი ლიტერატურა აქვთ. როგორც ბევრი ერების ნაწილები, ზოგი
მაჰმადიანია და ზოგი ქრისტიანი და ენა და ლიტერატურა ამა თუ
იმ ერის წარმომადგენელთ ქრისტიანებსაც და მაჰმადიანებსაც
ერთო აქვთ, ისე ჩვენც, მაჰმადიან და ქრისტიან ქართველებს საერ-
თო გვაქვს ჩვენი მშობლიური დედა ენა და ლიტერატურა. ეს ისე
ნათელი და ცხადია, რომ ამის მტკიცება აღარ უნდა იყოს საჭირო.
მარა სამწუხაროდ არიან გადაგვარებული არაბი ვასფი ეფენდისა
და გადაგვარებული ქართველი ყარაღაზადესთანა კალმოსნები,
რომელთაც ასეთი ნათელი ჭეშმარიტება ჯერაც ვერ შეუგნიათ.
უფრო სამწუხარო კიდევ ის არის, რომ ასეთ კალმოსნებს ადგილს
აძლევს თათრული გაზეთი „იღბალი“.¹¹

„ბათუმის გაზეთი“, 1914 წ., 15 მაისი, № 38, გვ. 2-3.

„ბათუმის გაზეთის“ რედაქციამ მიიღო ქვემოთ მოთხრობილი წერილი, რომელსაც ხელს აწერს ცხრამეტი მაჰმადიანი ქართველი. წერილს ვბეჭდავთ უცვლელად.

„ამ ბოლო ხანებში ბათუმის ოლქის მაჰმადიანმა ქართველობამ გამოიღვიძა ეროვნულად. ამას ხელი შეუწყო მათი დედაენის დევნამ და საერთო შევიწროვებამ აქ, ადგილობრივ, ერთის მხრივ, და ოსმალეთის იმპერიის ქვეშევრდომთა ეროვნულად თვით გამორკვევამ. ოსმალეთის იმპერიაში აღარ დარჩენილა არც ერთი კულტურული ერის შვილები, რომ ეროვნულად არ გამორკვეულიყვნენ. ჯერი მიდგა გურჯებზე, ქართველებზე, რომლებიც, ერთის მხრივ, ბათუმის ოლქის რუსეთთან შემოერთების დროს დარჩენილ იყვნენ ოსმალეთის მონობაში და, მეორეს მხრივ, მუჰაჯირებად გარდაიხვეწნენ ოსმალეთში აქედან. ასეთ გურჯების, მაჰმადიან ქართველების რიცხვი დიდია ოსმალეთში და აი ისინიც გამოერკვენ ეროვნულად. პანისლამიზმის ბურჟუაზიული გაიფანტა და ეროვნულმა ინტერესებმა შეაკავშირა როგორც მაჰმადიანი, ისე ქრისტიანი ბერძნები, სერბები, ბოლგარები, რუმინელები და ალბანელები. ასევე დაემართა ოსმალეთში მცხოვრებ ქართველებს, ამის ცოცხალ მაგალითს იძლევიან სტამბოლელი მაჰმადიანი და ქრისტიანი ქართველები, რომელნიც იკრიბებიან ერთად, ერთ ჭერქვეშ და ბჭობენ თავიანთ ჭირ-ვარამზე, თავიანთ ეროვნულ საქმეებზე. ეს თუ ასეა ოსმალეთში, მით უმეტეს უნდა იყოს აქ, სადაც ჩვენი თანამომხმე ქრისტიანი ქართველობა ზრუნავს ჩვენთვის, მათ ჩამორჩენილ მოძმეთათვის და სურს კულტურულ ნიადაგზე დავუკავშირდეთ მათ. ჩვენ დავინტერესდით ჩვენი დედა-ენით, ჩვენი ქართული მწიგნობრობით, პრესით და თეატრით. ჩვენი მიზანია გავიღვიძოთ და ჩვენც ჩვენს თანამომხმეებთან ერთად ჩავებათ ეროვნების ფერხულში და დავადგეთ ევროპის ცივილიზაციის გზას. ამ დროს

კი გამოსულან ზოგიერთი ეროვნულად გადაგვარებული და გადა-
მახინჯებული ტომით არაბნი და, სამწუხაროდ, ქართველები გურჯე-
ბიც და სიტყვიერად თუ ბეჭდვითი სიტყვით (იხ. ბაქოს თათრული
გაზეთის „ილბალის“ №№ 511 და 627) ეწევიან ანტიქრისტიანულ
დიანი ქართველების ეროვნული გამოღვიძების წინააღმდეგ. ეს
ბატონები პანისლამიზმის ბურჟუსში ახვევენ ეროვნულ საკითხებს
და ურჩევენ მათ, რომ „რადგანაც თქვენ მუსულმანები ხართ, მაჰ-
მადიანები, ისლამისათვის არ არსებობს ეროვნებაო“, მაგრამ ამა-
ვე დროს მათ ავიწყდებათ, რომ ყოველი ქვეყნის მუსულმანები
თავის ეროვნებას მისდევენ, თავიანთ ენას და კულტურას იცავენ
და სხვა. ვინაიდან ჩვენ ქვემოთე ამისა ხელის მომწერნი ღრმად
ვართ დარწმუნებულნი, რომ ერთია ეროვნება და მეორე სარწმუნ-
ოება და ამასთან არავინ არ გვიშლის ჩვენ მაჰმადის სარწმუნო-
ებას, მუსულმანობის აღიარებას და არ გვიქადაგებენ სჯულის გა-
მოცვლას, არამედ ჩვენ და ჩვენი თანამომე შეგნებული ქრისტი-
ანი ქართველები მივისწრაფვით კულტურულ ერთობისაკენ და
ჩვენ გვაერთებს საერთო ეროვნება, ენა, ლიტერატურა და ერო-
ნული ინტერესები, რომლების მიფუჩეჩება და დავიწყება იქნებო-
და ჩვენი კულტურულად დაბეჩავებისა, გადაგვარებისა და მოსპო-
ვის მომასწავებელი. ამიტომ ჩვენ პროტესტს ვუცხადებთ იმ ვაჟ-
ბატონებს, რომელნიც თავის უვიცობით, ქვენა მიზნებით ან რაიმე
სხვა განზრახვით წინ ელობებიან მაჰმადიანი და ქრისტიანი ქართვე-
ლების ეროვნულ-კულტურულ დაკავშირებას“.¹²

„ბათუმის გაზეთი“, 1914 წ., 6 ივნისი, № 45, გვ. 3.

სამელოვიარო დეპარტამენტი აკ. წარმომადგენელი
გარდაცვალების გამო ბიბლიოთეკა

ქართველ მაჰმადიანთა ჯგუფისაგან

ქართველი ერის ნაწილ-ნანგრევებს, ისედაც ბედისაგან დაწვევლილ-დატანჯულებს, ტანჯვაზე ტანჯვა აღარ გვშორდება და ამ უკანასკნელმა, სამუდამოთ დაუვიწყარმა თავზარდამცემმა საქართველოს დიდებული შვილის დაკარგვამ გადააჭარბა ყოველ ტანჯვას და მოგვწყვიტა წელი.¹³

გაზ. „სამშობლო“, 1915 წ., 4 თებერვალი, № 3, გვ. 3.

მაჰმადის დროშა, საღმრთო ომი და უსაყვანო

მაჰმადმა სიკვდილის დროს დაიბარა მისი მორწმუნენი და უანდერბა: „აი ჩემი საღმრთო დროშა, რომელსაც ვაბარებ ჩემს ნათესავეებს, ჩემ მემკვიდრე-ხალიფათ უნდა ინიშნებოდეს ჩემი მემკვიდრეთაგანი, თუ კი რომელიმე სარწმუნოების ხალხი გამოილაშქრებს თქვენზე მხოლოდ იმ მიზნით, რომ მოსპონ ჩემი სარწმუნოება, მაშინ ჩემი მოადგილე-ხალიფი ვალდებულია გამოაცხადოს საღმრთო ომი, გამოიტანოს ეს ჩემი საღმრთო დროშა, წაუძღვეს წინ მუსულმანობას და მაშინ ვალდებული იქნებიან ჩემი მორწმუნენი უკანასკნელ სისხლის წვეთამდის დაიცვან ჩემი სარწმუნოებაო“.

აი, მაჰმადის საღმრთო ომის და საღმრთო დროშის შესახებ.

ახლა გავითვალისწინოთ მაჰმადის ანდერძი და შევეხოთ თურქებს.

დღეს ხალიფებიცა და საღმრთო დროშაც აბარიათ ოსმალებს — თურქებს, რაც მაჰმადის სურვილისა და ანდერძის წინააღმდეგია. რასაკვირველია, ეს უფლება ოსმალებმა შეინარჩუნეს ძალ-ნომრეობით და არა მაჰმადის ანდერძის მიხედვით.

მაჰმადის ანდერძის მიხედვით თურქებს ნება არა აქვთ საღმრთო ომის გამოცხადებისა, რა პირობებშიც არ უნდა ჩავარდეს ისლამი, რადგანაც ისინი მოკლებული არიან საღმრთო ომის გამოცხადების უფლებებს.

გარდა ამისა, რა შუაშია დღეს, მეოცე საუკუნეში საღმრთო ომი? ვის ცალია ან ვის ეპიტნავება სარწმუნოებისადმი დევნა? მიუხედავად ზემოხსენებულისა, დღეს ოსმალებმა — თურქებმა — საღმრთო ომი გამოაცხადეს, რომელსაც მოყვება მაჰმადის საღმრთო დროშის გამოტანაც...

ვთქვათ, რომ ოსმალებს აქვთ უფლება საღმრთო ომის გამო-

ცხადებისა, მერე რა საფუძველი უდევს ოსმალთა საღმრთო ომის გამოცხადებას? აღარ ვიცი.

შეიძლება ოსმალები საღმრთო ომის გამოცხადებას ამყარებდნენ მაჰმადის შემდეგ სიტყვებზე: „ხუბბულ ვათან მიხელ ეძან“ (ც. ე. სამშობლოს სიყვარული დამოკიდებულია სარწმუნოებაზე. რამდენადაც გიყვარს შენი სამშობლო, ამდენათვე გეყვარება შენი სარწმუნოებაც).

ეს კარგი, მაგრამ რა შუაშია დღეს სხვადასხვა ერის მუსულმანები, თუნდაც ოსმალები — თურქები განსაცდელში იყვნენ?

რა შუაში არიან დღეს საწყალი აჭარლები, რომ ეუბნებიან (როგორც ვაზ. „აზრში“ წაიკითხეთ) „საღმრთო ომი გამოცხადდა და თქვენ რას აპირებთო“.

ან რა შუაში არის ოთხას მილიონამდე მუსულმანობა, რომლებსაც თავთავისი სამშობლო და დედა ენა აქვთ, თუ შვიდი მილიონი თურქი განსაცდელში არის? აშკარაა, რომ ოსმალებმა საღმრთო ომი გამოაცხადეს თავისი ინტერესების დასაცავად და არა მაჰმადის სარწმუნოებისათვის. მათი მიზანი იყო: საღმრთო ომის გამოცხადებით ესარგებლათ და ოთხას მილიონამდე მუსულმანები, რომელსაც თავთავისი სამშობლო და დედაენა აქვთ, თავისი ინტერესებისათვის მსხვერპლათ შეეწირათ, მაგრამ ეს ვერ მოახერხეს, თუმცა საწყალი დაბეჩავებული ქართველი მუსულმანობა, თურქების წყალობით მაინც კიდევ გაითელა“.¹⁴

ვაზ. „სამშობლო“, 1915 წ., 22 თებერვალი, № 18, გვ. 3.

ძვირფასო მოძმენო!

მოგვწყინდა მოწოდებაც და საყვედურიც თქვენდამი. მაგრამ რა გზა გვაქვს მეტი? სხვას ვის უნდა ვუსაყვედუროთ, ვის მოვუწოდოთ, ვის ვუთხრათ ჩვენი გულის ტკივილი? ვის? საით წავიდეთ? ვის მივმართოთ, თუ არა ისევ თქვენ.

რაც ჩემი დედა-ენის ანბანის კითხვა ვისწავლე, იმ დღიდან გაზეთებში ვკითხულობთ თქვენს სიტყვებს ქართველი მაჰმადიანებისადმი: „დავეხმაროთ, ხელი გავუწოდოთ, წერა-კითხვა ვასწავლოთ ჩვენს მოძმეებს“ და ეს ჩვენი ჩვენათ ბოლოვდება და მეტი არაფერი.

ბატონებო! გულახდილათ მოგახსენებთ და იმედია, არ გამკიცხავთ, რომ თქვენი სიტყვა თქვენს დაჩაგრულ მოძმეებისადმი, ყოველთვის ცარიელ სიტყვებათ რჩება.

მალე ორმოცი წელიწადი შესრულდება, რაც თქვენ შემოგვიერთდით; ამ ხნის განმავლობაში ბევრი რამ გაკეთდებოდა, მაგრამ სამწუხაროთ ამ ბევრში ერთსაც ვერ ვხედავთ. ქართველ მაჰმადიანების მტკიცე საძირკველის ჩადგმა და ცხოვრების გზაზე გამოყვანა თქვენი ვალი იყო. შესაძლო იყო ამ მუშაობაში ბევრი დაბრკოლება, საყვედურიც შეგხვედროდათ და ბევრი შრომაც დაგეხარჯათ, მაგრამ, რაც უნდა ყოფილიყო, უნდა დაგვეხმარებოდით — თქვენს ჩამორჩენილ ძმებს, თქვენს კულტურის ნანგრევებს, მით უფრო, რომ თქვენი შრომა უნაყოფოთ არ ჩაივლიდა. სწავლა-განათლების გავრცელებით ქართველი მაჰმადიანები თქვენს გვერდით უნდა ამოგეყენებიათ და დღეს ეჭვის თვალით შესახედნი აღარ ვიქნებოდით, პირიქით, დღეს თქვენთან ერთად, იარაღით ხელში, მონაწილე ვიქნებოდით თქვენი ჭირ-ვარამისა. ჩვენს დღევანდელ ჩამორჩენასა და შეუგნებლობაში თქვენ ხართ დამნაშავე და უმთავრესათ თქვენი სირცხვილია.

ასეთ საყვედურებზე ბ-ნი „იმერი“ შემდეგი სიტყვებით მოგვ-
მარტავს: „შეიძლება, ამ შემთხვევაში, ქართველთა ჩვეულებრივი
დაუდევრობაც იყოს დამნაშავე, როგორც ბევრ სხვა შემთხვევა-
შიც. მაგრამ უდიდესი მიზეზი ჩვენი და მაჰმადიანთა ქართველთა
არა სრული გაერთიანებისა, ის პოლიტიკური მოთხოვნებისა,
რომლითაც არა ერთს და ორ ბიუროკრატს შეუძლია იამაყოს“.

ბ-ნ „იმერს“ და მის მოაზრე პირებს, რომლებიც ხშირად ასეთ
მიზეზებზე უთითებენ, მოვახსენებთ, რომ ტყუილა ნუ ირჯებიან
და ნუ სწუხდებიან. ასეთი მიზეზების წამოყენებით და მითითებით
ქართველი ქრისტიანობა (რამდენიმეს გარდა), ვერ იხსნის თავს
იმ დანაშაულობისა და მძიმე უღლისაგან, რომელიც დღეს კისერ-
ზე ადევს ყოველ ქართველს. -

ჩვენი მოძმენი სხვადასხვა კუთხეში მოგზაურობენ ბუნების
დასათვალიერებლათ და ის კი ავიწყდებათ, რომ სხვაგან გაქცევას,
წავიდენ და კარის ყურეში დაათვალიერონ დიდებული ბუნება
და სხვა და სხვა ნაშთები მისი კულტურის ნანგრევებისა, სადაც
ერთ დროს ქუხდა ქართველობა და შიშის ზარს სცემდა მტერს,
სადაც დღედა ქართველის სისხლი და დღეს კი მხოლოდ აჩრდი-
ლია და მიტოვებულია ღვთის ანაბარათ, რომელთათვისაც არავინ
ზრუნავდა და არც ზრუნავს!

ქართველ მუსულმანობას უფრო მდაბიო და შეუგნებელ მოძ-
ნებთან ჰქონდა დაახლოება და ეს შეუგნებელი ქართველი ქრის-
ტიანობა უფრო წამლავდა ქართველ მაჰმადიანობას. ამ უკანასკნე-
ლებს უწოდებდენ „თათარს“ და მაჰმადიანებიც ამ სახელს თანა-
უგრძობდენ, როგორც ნამდვილ ეროვნულ წოდებას.

ქართველი ინტელიგენცია არ ცდილობდა თავის მოძმეებთან
დაახლოებას, არ მოგზაურობდენ აჭარისკენ, არ ათვალიერებდენ
მათ კულტურის ნანგრევებს, არ ნახულობდენ მათ დაობლებულ
ძმებს და გაპარტახებულ სოფლებს, რომელნიც მოითხოვდენ მცი-
რე ხარჯს, ასეთი დაახლოება კი მჭიდრო კავშირის მომასწავებელი
იქნებოდა. სიტყვის განგრძობა ზედმეტია, ვიტყვი მხოლოდ, რომ
იმ ქართველს, რომელსაც არა აქვს დავლილი ის მხარე, რომლი-
თაც ერთ დროს ჩვენი გამოჩენილი მეფეები ამაყობდენ, და რომე-
ლიც საქართველოს საუკეთესო ნაწილათ ითვლებოდა, რომელ

ქართველსაც აქ წარსულის ნაშთებზე არ დაუღვრია ცრემლები. მას არ შეუძლია სულითა და გულით დახმარების გაწევა და მათი სიტყვები სიტყვებათვე დარჩება.

ახლა შევეხები დღევანდელ აჭარის მდგომარეობას. ოსმალეთის წყალობით ბევრი აუტანელი ტანჯვა-ვაება განუცდია ქართველ მაჰმადიანობას. აღმოფხვრეს ყველაფერი; სამი საუკუნის განმავლობაში სისხლს სწოვდენ ქართველ მაჰმადიანობას. ბოლოს, როგორც იყო ოსმალეთის კლანჭებისაგან ქართველი მაჰმადიანების ნაწილმა თავი დააღწია, მაგრამ სამწუხაროთ, ამ განთავისუფლებამ მათ ვერ უშველა და დღეს ოსმალეთის წყალობით კიდევ განადგურდა ნახევარი სამაჰმადიანო საქართველო, კიდევ დაინთხა მათი უდანაშაულო სისხლი.

როგორც ვხედავთ, დღეს აჭარის მხარე გათელილია. საუკეთესო ძალა მოისპო და ვინც დარჩენ, ისინი უკანასკნელ წუთებს განიცდიან.

საჭიროა დაუყოვნებლივი დახმარება როგორც ნივთიერი. ისე ზნეობრივიც.

მხოლოდ კითხვა იმაშია, თუ ვინ უნდა ითავოს ეს, ვის ადევს კისერზე ეს მძიმე უღლის გაწევა?

რასაკვირველია, ჩვენს მოძმეებს — ქართველ ქრისტიანებს. მართალია, დღეს პატარა საქრისტიანო საქართველოს დედებიც სტირიან, ბევრ მათგანს ნივთიერი დახმარებაც სჭირიათ. მაგრამ, შედარებით აჭარასთან, მათ ნაკლები სატირალი აქვთ.

ბ-ბო! ამ მდგომარეობაში მყოფი თქვენი ძმები — აჭარლები და მათთან ერთად სამცხე-საათაბაგოს წარსული გმირნი და თამარი გთხოვენ დაეხმაროთ ჩაგრულთ.

იმედია, დღევანდელი თქვენი ნაწერები გაზეთის ფურცლებზე არ დარჩება ხმად მლალადებლისად უდაბნოსა შინა!¹⁵

ვთხოვ სხვა ქართულ გაზეთებს ამ წერილის დაბეჭდვას.

გაზ. „სამშობლო“, 1915 წ., 10 მარტი, № 31, გვ. 213.

პაწაწინა გულწრფელო ქართველო!

თქვენი შემოწირულება და გულწრფელი ამონაკენესი თქვენი პატარა ძამია აჭარლებისადმი წავეკითხე „სახალხო ფურცელში“. გეწამს, პაწაწინავ, თქვენი ნორჩი გულის ტკივილი თქვენი დაჩაგრულ პატარა ძამია აჭარლებისადმი, მხოლოდ გთხოვთ ჩემი წერილის წაკითხვისას, შემდეგი უამბო შენ საყვარელ მამას: მამა, თქვენ რომ გამავონეთ—„ჩვენი ქართველი ხალხი გათათრებული არიან“-ო, ეს სრულებით ასე არ ყოფილა-თქო, ისინი გათათრებული კი არა, გამაჰმადიანებული არიან. მაჰმადიანობა არის სარწმუნოება, თათრობა კი ეროვნებაა. სარწმუნოება ვერ ცვლის ეროვნებას, მაშასადამე, ისინი ყოფილან გამაჰმადიანებული ქართველები და არა როგორც შენ მითხარი „გათათრებული“. რაც შეეხება თათრებს (ამ განსაკუთრებითი ეროვნების ხალხს), ცხოვრობენ ყაზანში, ყირიმში, სად ყირიმი და სად აჭარა-თქო!?!¹⁶

გაზ. „სამშობლო“, 1915 წ., 31 მარტი, № 44, გვ. 4.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ღია წერილი

ჩვენი ძვირფასი, დაუღალავი მუშაკის

ბ. ნ. ზ. ზიზინაძის მიმართ

დაუღალავო მუშაკო!

თქვენ დაუფასებელი შრომა მიგიძღვით ჩვენი — ქართველი მაჰმადიანების წინაშე. და დღეს თუ შესაფერისად ვერ გაფასებთ, ეს სრულიად იმას არ ნიშნავს, რომ შემდეგშიაც ასე დარჩება, ჩვენშიაც მოიფინება სწავლა-განათლების სხივები. ჩვენც დავადგებით სწორ გზას, და მაშინ კი, თქვენს ღვაწლს ერთი-ორად დავაფასებთ, და თქვენი სახელი და ღიღება უკვდავად დარჩება ჩვენში. ამასთან ერთად მსურს შემდეგი მოგახსენოთ: წავიკითხე თქვენი წერილი „თანამედროვე აზრში“ ქართველ მაჰმადიანთა შესახებ წიგნების თაობაზე. როგორც თქვენი წერილიდან სჩანს, რამდენიმე წიგნი გქონიათ დაუბეჭდავი და გასურთ მათი დაბეჭდვა. ეს ძალიან სასიამოვნოა. მაგ მასალების შეგროვებაში, ეჭვი არაა, დიდი შრომა მიგიძღვისთ, ამიტომ, ჩემის აზრით, თქვენ თუ გასურთ, რომ თქვენს მიერ გამოცემულმა წიგნებმა ნაყოფი მოუტანოს ქართველ მაჰმადიანობას, აუცილებლად საჭიროა მოიწვიოთ კომისია შეგნებული ქართველი მაჰმადიანებისაგან.. მათი თანდასწრებით გაარჩევთ თქვენ მიერ გამოსაცემ წიგნებს და მათი მოწონებით დაისტამბება. ამგვარად გამოცემულ თქვენს წიგნებს თვით უკიდურესი ფანტიკი-აქარელი სრულის ნდობით შეხედავს და გულ-მოდგინთაც წაიკითხავს, რაც უზომო ნაყოფს გამოიღებს. წიგნებს ზედ ექნება წარწერა, რომ იგი კომისიის თანდასწრებით შემუშავდა და ისე გამოიცა.

ამას გარდა, თქვენ გამოსაცემ წიგნებთა რიცხვში, შემდეგი სა-
თაურით გამოსაცემი წიგნიც არის მოხსენებული: „ქართველების
გათათრება“. პირადათ მე ამ სათაურს ვერაფერი ვერ ჩვენებ და
უმორჩილესად გთხოვთ მაცნობოთ: ზემოხსენებულ „სათაურით“
გამოსაცემი წიგნი რომელ მხარეს ეკუთვნის.¹⁷

გაზ. „საშობლო“, 1915 წ., 13 მაისი, № 77, გვ. 3.

მცირე ზენიზვნა

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

გაზეთ „საქართველოს“ მე-17 №-ში მოთავსებულია ბ-ს „ინგილოს“ წერილი საინგილოს შესახებ, სათაურით „ვისი ბრალია?“ მე არ მსურდა ამ წერილის გაზვიადება, ვინაიდან ასეთი წერილები ჩვენ დიდ ზარალს მოგვიტანს. მაგრამ სხვა და სხვა მიზეზების გამო იძულებული ვაგხდი ამოვიწერო ზოგიერთი სიტყვები და დავებეჭდო გაზეთის ფურცლებზე. მოგვყავს ამონაწერი სიტყვები:

„ჩვენ ვეცდებით დავასახელოთ ზოგიერთი ფაქტი, აღვნიშნოთ მომენტები, რომელნიც საინგილოში ეროვნულ შეგნების განვითარებას ხელს ვერ შეუწყობდნენ. ავიღოთ თუნდა სარწმუნოებრივი საკითხი: მოგეხსენებათ, რომ მართლმადიდებელი ინგილოებიც არიან და მაჰმადიანებიც; მათ შორის უმრავლესობა მაჰმადიანია, გლეხის ზნელი გონება ვერ შერიგებია იმ აზრს, რომ სარწმუნოებრივი გარჩევა არ იგულისხმებს ეროვნების სხვადასხვაობას, და აი, იმის მაგივრათ, რომ მკვიდრთ ეს მარტივი დებულება ჩაუხერგონ, ყოველივე მიმართული იყო და არის დღესაც იმისაკენ, რომ შუღლი დასთესონ ქრისტიანთა და მაჰმადიანთა შორის, რომ ხშირად ნათესავეები, რომელნიც აღიარებენ სხვადასხვა სარწმუნოებას, წაჰკიდონ და გადაამტერონ ერთმანეთს.

ამით ჩვენ არ გვინდა იმისი თქმა, რომ მაჰმადიანი ინგილოები იგივე უნდა დარჩნენ და სხვ. პირიქით, ქრისტიანობის გავრცელება ზაქათალის ოლქში მხოლოდ და მხოლოდ სასურველია, მაგრამ... სამწუხაროთ, სწორედ ამ „მაგრამში“ იმყოფება საინგილოს გადაგვარების უმთავრესი მიზეზი. მისიონერების დაარსებამ საინგილოში არამც თუ არ მოიტანა სათანადო ნაყოფი, პირიქით, საქმე უარესად წაახდინა და უფრო დაამკვიდრა ისლამში ის ინგილონიც კი, რომელთა მოქცევა არც ისე იყო ძნელი და სხვ.

მშვენიერად დაწყებული საქმე იმით დაამთავრეს, რომ ამ

ორი-სამი წლის წინათ გამოგვიგზავნეს სოფელ თასმალოში მისიონერათ მოსკოვში ვოსტორგოვის მიერ დაარსებულ სამისიონერო კურსებ დამთავრებული მღვდელი რუსი, რომელმაც ქართული ენა ისევე იცოდა, როგორც ჩვენ ჩინური....

სარწმუნოებრივი საკითხის ნორმალურად შეაფერხა საინგილოში ნაციონალური მომენტის განვითარება რიგიანი გადაწყვეტა საინგილოში სარწმუნოებრივ საკითხისა, ჩვენის აზრით, უნდა შეადგენდეს ერთს უახლოეს და უმთავრეს მიზანს ყოველ ქართველისათვის. ეს ცხადზე უცხადესია, მხოლოდ დღევანდელს პირობებში უნდა ვეცადოთ და ვიხმაროთ ყოველივე საშუალება: სიტყვით, წერით, უფრო კი საქმით, მოქმედებით, რომ ინგილო მაჰმადიანმა თავისი თავი ქართველად ჩასთვალოს“.

ჩვენ აქ ამ წერილის კამათს არ შევეუდგებით. მხოლოდ ვიტყვით, რომ ასეთ მომენტში, როდესაც დგება სანეტარო ხანა საუკუნეობით დამორეზულ ძმების შეერთებისა, როდესაც ერთიც და მეორეც მომზადებული ვართ მხურვალედ ჩავეკრათ გულში ერთიმეორეს, ამდენი ხნის ერთიმეორესაგან დაკარგული ძმები, ამ დროს ასეთი წერილების წერა არა სასურველად უნდა ჩაითვალოს და სამწუხარო უფრო ის არის, რომ „საქართველოს“ რედაქცია ასეთს წერილებს ადგილს უთმობს.¹⁸

გაზ. „სამშობლო“, 1915 წ., № 116, გვ. 4.

აპარის მთავრი

ციხე-კოშკების ნანგრევებთან
მოხუცი და ზაბუაი აპარლის ბაასი

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ჭაბუკი: — „ზაბუა! ეს ქართველები რა კეთილი ხალხი ყოფი-
ლა. როგორ გვეხმარებიან, ხელს გვიწვდიან ამ ჩვენ საერთო გა-
ჭირვების დროს! ჩვენმა უბედურებამ არამც თუ დიდები, არამედ
პაწაწინა ქართველებიც კი აატირა. „ჩვენი პატარა ძმებიო“, ამბო-
ბენ ისინი. ჩვენს აწიოკებულ პატარა აჭარლებს ფულსაც კი გვი-
გროვებენ. რატომ სტირიან, ზაბუა?! რატომ გვეხმარებიან ქართვე-
ლები? ჩვენი ბედი მათ რომ დასტეხოდათ თავზე, განა ჩვენც ხელს
გავუწვდიდით?!

ჭაბუკის სიტყვებზე მოხუცს თვალები ცრემლებით აევსო. ჭა-
ბუკი ამ სურათის დანახვამ გააოცა და გაკვირვებული დაუწყო
ცქერა მოხუცის აცრემლებულს თვალებს. ჭაბუკი შეეკითხა:

— ზაბუა, რა გატირებს, რა დაგემართა?!

ჭაბუკის სიტყვებზე მოხუცმა მწარედ ამოიგმინა და შემდეგი
მიუგო:

— ეხ! ჩემო შვილო, განა ჩვენზე უბედური ხალხი მოიპოვე-
ბა? ჩვენ ეხლა კი არა, დიდი ხანია გვაქვს სატირალი. ხომ ხედავ,
შვილო, დღეს რა ხდება, რა საშინელ ცეცხლის აღშია გახვეული
კაცობრიობა! ადამიანთა რამდენი უმანკო სისხლი იღვრება და ეს
ყველაფერი, შვილო, სულ სამშობლოს საბედნიეროდ ხდება. რა
ფასი აქვს ადამიანის სიცოცხლეს, გარეშე თვისი სამშობლოსი?
დღეს აშკარად გამოსჭვივის... უმაგალითო ომში სამშობ-
ლოს სიყვარული. ადამიანი არა ზოგავს თვის სიცოცხლეს, ოღონდ
კი სამშობლოს თვისი სისხლით მაინც კეთილდღეობა მოუპოვოს...

— ზაბუა! — გაუმეორა ჭაბუკმა, — ჩემი კითხვა სხვა იყო და
შენ კი სულ სხვაზე დამიწყე ლაპარაკი და კიდევაც აცრემლდი.
ბერე შენ რა გინდა? თუ ასეთი საყვარელი რამ არის სამშობლო,

ხალხიც სისხლსა ღვრის მის საკეთილდღეოდ, შენ რაღა გბტი-
რებს?! მეც რომ მჭონდეს სამშობლო, თუ ის ასეთი საყვარელი რამ
არის, არც მე დავიშურებდი სისხლს მის საკეთილდღეოდ.

— აი, ჩემო შვილო, სწორედ ის არის მიზეზი¹⁹ მტრულ-
ბის, რომ ის საყვარელი სამშობლო შენცა გაქვს და შენცა მისთვის
იცი. აი, შეხედე, — მიუთითა მოხუცმა ხელი ჭაბუკს ციხე-კოშ-
კების ნანგრევებზე, — ეს უტყვი ნანგრევები რის მოწამენი არ
არიან! რამდენ ჩვენ წინაპართ გმირულად აი ამ კოშკებთან თვისი
წმინდა სისხლი დაუნთხევია თავის ეროვნების და პიროვნების და-
საცველად! რამდენჯერ დამდგარა აქ სისხლის მორევი, რამდენი
ჩვენი გმირის ძვლებია ჩამარხული აი აქ, ამ მთებში. შეხედე, კი-
დეც როგორ ამაყად გამოიციქირებიან ეს ჩვენი წინაპართა აჩრდილ-
ნი. ვერავეითარ თელვას მისთვის ძველებური სიამაყის ფერი ვერ
შეუცვლია. აი, შვილო, ეს არის ჩვენი სამშობლოს სიამაყე და ჩვე-
ნი სამშობლო კი მთელი საქართველოა. ქართველები კი ჩვენი
ღვიძლი ძმები არიან და ჩვენც ქართველნი ვართ. ძველად ჩვენი
ჭირი და ლხინი განუყოფელი იყო. მაგრამ ბედმა გვიმუხთლა, დაგ-
ვაშორა ერთმანეთს ძენი საქართველოსი. ამ დაშორებასთან ერთად
ვულალატეთ ჩვენ წარსულ გმირებს, ჩვენ უარვყავით სამშობლო,
იდეის მსგავსი საქართველო და მასთან ერთად ეროვნებაც. აი
სწორედ ეს მალონებს და მატირებს, შვილო, რომ შენმა სიტყვებ-
მა გამახსენა გმირნი-მამაცნი, სამშობლოსათვის თავდადებულნი
ქართველნი, ჩვენი წინაპარნი და დღევანდელი მათი აჩრდილი.

შვილო! განა ჩვენ არ უნდა ვიცოდეთ, ვინ არიან ქართველები
და რა არის მიზეზი, რომ მათ ჩვენი ტკივილები თვის ტკივილე-
ბად აღიარეს?!

განა ჩვენ არ უნდა ვიცოდეთ, ვინა ვართ ჩვენ და სამშობლო
გვაქვს თუ არა?! ვაი რა დღეს მოვესწარიით საქართველოს ფხი-
ზელნი დარაჯნი!..¹⁹

გაზ. „სახალხო ფურცელი“, 1915 წ., 21 სექტემბერი, № 388, გვ. 4.

სიტყვა

ყოველი სწავლის სკოლის კურთხევაზე წარმოთქმული

საგარეო ურთიერთობების
მინისტროსთვის

მეზობლებო, ქართველო მუსლიმანებო!

მრავალ წამებულს ჩვენს ძმებს, რომელიც მოწყვეტილი იყო დედის თბილ მკერდს, ტკბილ ძუძუს, რომელსაც რამოდენიმე საუკუნეა არ მოუსმენია მშობლიური ტკბილი ნანინა, არ უმღერია მშობლიურ ტკბილ ჰანგზე და არ უწონია დედის ტკბილი ძუძუ, მას დღეს ეღირსა, ჩვენი ღვიძლი ძმების ქართველი ქრისტიანების დახმარებით იმ ტაძრის საძირკვლის ჩაყრა, სადაც ჩვენი ახალი თაობა, ჩვენი მომავალი, გაიკვებება, აღიზრდება ტკბილ დედის ძუძუთი და მით მათ ჩაედგმებათ განწმენდილი მშობლიური ენა და ამ ენით კი დაიწყებს ჭიკჭიკს და სტვენას, ჩვენს დროებით მიძინებულ ველ-მინდვრების გასაღვივებლად და გასამხიარულებლად. იმ ველ-მინდვრების, რომლებსაც ერთ დროს ჭეჭა-ქუხილი გაჰქონდა და რომელსაც ერთ დროს მისი რაინდნი შვილნი უდგნენ გვერდში ფხიზელ დარაჯათ მასთან ერთად, სტვენა ჭიკჭიკით ატკბობდნენ მას. დღეს კი ამ რაინდებს, ამ მიდამოების ფხიზელ დარაჯთ სძინავთ საფლავებში, საიდანაც გულნაღვლიანნი შემოგვცქერიან ჩვენ, გვევდრებიან და გვთხოვენ, რათა მათი მიძინებული ძვირფასი მიდამოები, რომლებსაც ამდენი ძილისაგან სადაც არის ფერიც გაშვებიან, მოვალხინოთ, ვუჭიკჭიკოთ მშობლიური ჰანგებით, რათა ისევ ძველებურად ავახმაუროთ და ავაშრილოთ. ჩვენი წარსულნი გმირნი, დღემდის ჩვენზე უიმედობით ილაჯ გაწყვეტილნი და დღეს კი იმედით აღჭურვილნი, დიდს სიხარულს განიცდიან, რადგანაც დღეს ისინი გრძნობენ, რომ უკვე ჩაეყარა საძირკველი იმ ტაძარს, რომელმაც უნდა აღზარდოს მათდა საღმერთებელი მიდამოების მოჭიკჭიკენი და მომღერალნი.

მაშ ასე, ძმებო, მოვკიდოთ ხელი სწავლა-განათლებას და მით გავსწყვიტოთ ჯაჭვი მონობისა, მაგრათ ჩავკიდოთ ხელი ძმებმა

ერთი-მეორეს, ვიზიარულოთ და მასთან ერთად ავანტიურით და
ვამხიარულოთ დღემდის მიძინებული ჩვენი მიდამოებიც.

ხომ ხედავთ, მეზობლებო, ჩვენი დიდი ქვეყნის ქრისტიანები როგორ თავდადებით და თავგანწირვით იბრძვიან ჩვენთვის; ჩვენდა საკეთილდღეოდ. ჩვენმა ძმებმა დღეს ჩვენ დაგვიმტკიცეს ნამდვილი ძმობა, სიყვარული და ერთგულება. ამაზე ნეტის გაკეთება ძმას ძმისთვის აღარ შეუძლია, მაგრამ ჩვენ მაინც ნუ მოვერიდებით სირცხვილს და ვუთხრათ ჩვენს ძმებს, რომ ჯერ თქვენ არაფერი გაგიკეთებიათ ჩვენთვის, დღემდის თქვენი გაკეთებული ჩვენს უმცროს ძმებისთვის ზღვაში წვეთია-თქო. ჯერ კიდევ უნდა გვიპატრონოთ. გაგვიძეხით წინ და გაგვიყვანეთ ნათელ გზაზე, რომ მით ჩვენც, თქვენთან ერთად გავწიოთ საერთო ტანჯულ ცხოვრების მძიმე უღელი, რომლითაც გავახარებთ ჩვენს ტანჯულ სამშობლოს და მასთან ერთად გავახარებთ ჩვენს წარსულ გმირებს, ტურფა სამშობლოსათვის წამებულებს.

მაშ, ვუსურვოთ გამარჯვება პირველ მერცხალს — დღევანდელ ეროვნულ სკოლას.²⁹

გაზ. „საქართველო“, 1916 წ., 10 მარტი, № 55, გვ. 3.

უკანასკნელ დროს ბათუმში გადმოტანილ იქნა ბაქოს უღესულმანთა საქველმოქმედო საზოგადოების განყოფილება. ხსენებული საზოგადოებაში, სხვათა შორის, მუშაობდა ბაქოს თურქულ გაზეთ „ენი ილბალის“ თანამშრომელი რიზა-ბეგი. ბ-ნმა რიზა-ბეგმა ბათუმში ჩამოსვლისთანავე უარჰყო თავისი მოვალეობა და მიზნად დაისახა ქართველ-მაჰმადიანებში დედა ენის ალაგმვა. ბ-ნ რიზა-ბეგს არასასურველად მიაჩნია, რომ ჩვენ ქართველ-მაჰმადიანებს გვიყვარდეს ჩვენი დედა-ენა ქართული და მის ნაცვლად თურქული ენის ჩანერგვას ლაშობდა ჩვენში. ის, როგორც საქველმოქმედო საზოგადოების წევრი, დაიარებოდა ქართველ-მაჰმადიანთა ოჯახებში ნივთიერი დახმარების აღმოსაჩენად და რომელ ოჯახშიც კი შევიდოდა, მისი პირველი სიტყვა იყო: „ვინ ხართ თქვენ და რათ გინდათ ქართული ენაო“...

როგორც ეტყობა, ბ-ნი რიზა-ბეგი მართოთ არ ყოფილა. ეს ჩანს შემდეგიდან: ბ-ნ რიზა-ბეგის წყალობით, ორი თვის წინათ, ბათუმის ქალაქის პირველ-დაწყებითი ქართული სკოლის მეორე განყოფილებიდან გავიდა ქართველი მაჰმადიანი სამი და წულუკი-ქენი, ბავშვები სიცოცხლით სავსენი, ზედმიწევნით ბეჯითები, ქართული ენის მოტრფიალენი და გაგზავნილ იქნენ ბაქოში თავივეის რუსულ მუსულმანთა სკოლაში. ან ქალების შესახებ არავინ დაიჯერებდა, თუ ორი წლის მოწაფენი იყვნენ, ისე შესწავლილი და შეთვისებული ჰქონდათ ქართული წერა-კითხვა.

ისინი რომ ბაქოში გაგზავნეს სწავლის მისაღებად, სიხარულით შევხვდი და აი რატომ: ერთი რომ ბავშვების მშობლები ნივთიერად დაცემულნი არიან, მეორეც, — პირველი მაგალითი იყო სამაჰმადიანო საქართველოდან სწავლისათვის მაჰმადიანი ქართველი ქალების უცხო მხარეში გაგზავნა, რაც გზის მაჩვენებელი იქნებოდა სხვებისთვის. უმთავრესი მიზეზი კი ჩემი სიხარულისა ის იყო,

რომ სამაჰმადიანო საქართველოს შეეძინებოდა სამი განათლებულ-
ლი მაჰმადიანი ქართველი ქალი, რომლებიც გვერდში ამოუდგუ-
ბოდნენ დებს და ძმებს... მაგრამ სამწუხაროდ, როგორც ეტყობა,
ეს ჩემი ოცნება ოცნებათვე უნდა დარჩეს და ამ რატომ: როდესაც
საც ბათუმიდან ბაქოს გაემგზავრნენ დები წულუკიძენი, თბილისი-
სიდან მიიღეს მშობლებმა წერილი, რასაკვირველია, იმ ენაზე და-
წერილი, რომელი ენაც იყო მათი და რომელ ენაზედაც შეეძლოთ
მხოლოდ წერა-კითხვა, ე. ი. ქართულზე. ასეთივე წერილები მი-
იღეს მშობლებმა ბაქოდან, სკოლაში შესვლამდის, რომელშიდაც
ბავშვები მშობლებს ჰპირდებოდნენ: „სკოლაში შესვლისას დაწერი-
ლებით ყველაფერს მოგწერთო“.

მაგრამ საუბედუროთ, როდესაც ეს უსუსური — დედა ენის
მოტრფიალენი შედიან ზემოხსენებულ სკოლაში, წამსვე სურათი
იცვლება და ბავშვებს ხელებზე ბორკილებს ადებენ. ვიმეორებ
ბორკილებს ადებენ-თქო და აი როგორ: ვლებულობთ რუსულ ენა-
ზე დაწერილ წერილს, რომელშიდაც დამწერი, ბავშვების სახელით
მშობლებს სწერს: „ქართულათ წერილი არ მოგვეწერთო, რადგანაც
აქ ქართული არავინ იცის“ და ამ „მკაცრი განკარგულების“ შემ-
დეგ მშობლებს მოსდით თურქულ ენაზე დაწერილი წერილები.*

რასაკვირველია, ამ თურქულ და რუსულ წერილებს ბავშვებს
სხვები უწერენ, რადგანაც, ვიმეორებ, ბავშვებს მხოლოდ შეუძ-
ლიათ სწერონ მშობლიურ ე. ი. ქართულ ენაზე. ერთი ვიცოდეთ,
თუ რა დაამავა ქართულმა ენამ, რომ ბავშვებს აღარ შეუძლიათ
თავიანთი ხელით. თავიანთ მშობლიურ ენაზე სწერონ წერილები
მშობლებს. მაშინ ხომ არც მშობლებს მოუხდებათ ქუჩა-ქუჩა სია-
რული, თუ ვის წავაკითხოთ თურქული წერილი!.. საკვირველე-
ბაა!.. ბავშვებს თამამად შეეძლოთ წერა წერილისა და ამ დროს კი
სხვებს სთხოვდნენ წერილის დაწერას!..

ჩვენ, ქართველი მაჰმადიანები არავის მივცემთ ნებას. რომ
ჩვენ საყვარელ დედა ენაზე იერიში მოიტანოს!

* წერილებს ბავშვები ჩემს სახელზე გზავნიან მშობლებზე გადასაცემად. წე-
რილები ახლა ჩემს ხელშია. პ. ა.

აქ არ შემიძლიან უყურადღებოდ დავტოვო რიზა-ბეგის წერილი ბაქოს თურქულ გაზეთ „ენი იკბალში“ 167 №-ში მოთვსებული აჭარის შესახებ. როგორც ეტყობა, ბ-ნი რიზა-ბეგი გულნატკენი დაგვრჩენია... თავის წერილში ბ-ნი რიზა-ბეგი წერს შემდეგი სიტყვებით ახსიათებს: „აჭარლები კაცის კვლასა და ცარცვა-გლეჯაში ოსტატები არიანო“. საინტერესოა ვიცოდეთ, აჭარაში მოგზაურობის დროს, ბატონი რიზა-ბეგი რამდენჯერ იქნა „მოკლული“ და რამდენჯერ „გაძარცული“?²¹

გაზ. „სახალხო ფურცლი“, 1916 წ., 25 მაისი, № 282. გვ. 3.

ლია წაბილი ჩვენს ერთმორწმუნე რქონულში
კავკასიელ თურქებს ზიზღიქითაჲს

ჩვენო ერთმორწმუნენო!

ამ უკანასკნელ დღეებში ვკითხულობთ თურქულ პრესაში თქვენ გულისწყრომას ჩვენი ძმების ქართველი ქრისტიანებისადმი. როგორც თქვენი ნაწერებიდან ჩანს, თქვენი გულისწყრომა გამოიხატება იმაში, რომ ჩვენმა ძმებმა კეთილ ინებეს და გაგვიხსნეს ორიოდ ეროვნული სკოლა, რომელსაც დიდი ხანია შევნატროდით, და სადაც შეგვიძლია ჩვენ, ქართველ მაჰმადიანებს, ვისუნთქოთ საკუთარი ჰაერით.

ამაში რაღაცას წარმოუდგენელს ხედავთ... თქვენი სიტყვით, ქართველმა მაჰმადიანებმა რომ ეროვნული ჰაერი ვისუნთქოთ, ეს იქნება ჩვენი დაღუპვის მომასწავებელი... თქვენა ბძანებთ... „თუ თურქული სკოლა არ გავხსენით, ვინ არი თავდები, რომ აჰარა არ გაქრისტიანდებაო“. ვერ წარმოგვიდგენია, თქვენს ასეთს შეკითხვას რა პასუხი გავცეთ!.. აბა, თქვენ გვიპასუხეთ ერთმორწმუნენო: თუ თურქული სკოლები გავხსენით, ვინ არი თავდები, რომ აჰარა არ გათურქდება?.. დღეს ხომ ეროვნება მეორე ღმერთია და მას ხომ დიდი ადგილი აკუთვნა კაცობრიობამ? ეს ხომ აშკარათ დაგვიმტკიცა დღეინდელმა უმაგალითო ომმა!

ვერ გაგვიგია ქართველ მაჰმადიანობას, თუ თქვენ, ჩვენს საკუთარ ჰაერის სუნთქვას წინ გადაეღობებოდით!.. შეიძლება ვცდებოდეთ და თქვენს წუხილს შეადგენს სარწმუნოების საკითხი და არა ჩვენი ქართველი მაჰმადიანების ეროვნული ფერხულში ჩაბმა? თუ ეს მართლაც ასეა და გაწუხებთ ჩვენი სარწმუნოებრივი საჭიროება, ძლიერ კარგი და პატიოსანი. მივყოთ ხელი მის მოწესრიგებას.

ჩვენ დარწმუნებული ვართ, ამ საკითხს პირდაპირ აღტაცებით მიეგებებიან ჩვენი ღვიძლი ძმები — ქართველი ქრისტიანები, რომ-

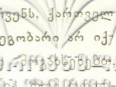

ლებიც ჩვენი სარწმუნოების არსებობას არა ნაკლებად ვცავენ, ვიდრე თავისას. ამაში ქართველი მაჰმადიანები სულითა და გულით ვართ დარწმუნებულნი და ამ რწმენას ჩვენი გულიდან ვერთავითარი ძალა ვერ აღმოფხვრის.

არა ერთხელ და ორხელ თავდადებით და თავგანწირვით დაუცავს ქართველობას და ქართულ პრესას ჩვენი სარწმუნოება. ეს, ალბათ, თქვენც გემახსოვრებათ, ჩვენო ერთმორწმუნენო, რადგანც თქვენს პრესაში არა ერთხელ ყოფილა აღნიშნული ჩვენი ძმების, ქართველი ქრისტიანების მოქმედება. მარა ახლა რა მოგივიდათ აღარ ვიცით, რომ ბრძანებთ: „თუ თურქული სკოლა არ გავხსენით, ვინ არი თავდები, რომ აჰარა არ გაქრისტიანდებო“. ბატონო ერთმორწმუნენო! მოგახსენებთ, რომ ეს ისეთი გულსაკლავი სიტყვაა. რომ შეგნებულნი ქართველი მაჰმადიანი მას ვერ დაიფიქვებს..

ნუ შიშობთ, ჩვენ არ გაგქრისტიანდებით. აგერ, ორმოც წელზე მეტია, რაც ჩვენში სამისიონერო პუნქტი არსებობს. აბა, ბძანეთ: ვინ გაქრისტიანდა?! თუ მისიონერებმა და რუსულმა სკოლებმა ვერ გაგვაქრისტიანა, ნუ თუ ეროვნული სკოლები, რომლებიც კეთილინებეს და გაგვიხსნეს ჩვენმა ძმებმა, ჩვენ გაგვაქრისტიანებენ? მერე, რატომ. იმიტომ, რომ ეროვნულია? საკვირველია, ღმერთმანი, ასეთი შეხედულება! ვინც ეროვნულ სკოლაში აღიზრდება, ის უსათუოდ გაქრისტიანდება?! მაშინ გვიბრძანეთ, თქვენ როგორ-ღა დარჩით მუსულმანებათ და არ გაქრისტიანდით, თქვენ ხომ გაქვთ თქვენი ეროვნული სკოლები? ოთხას მილიონამდე მუსულმანია, ათასი სხვადასხვა ეროვნებისა. ხომ ყველანი თავიანთი საკუთარი ეროვნული სკოლებით იკვებებიან და რატომ არ გაქრისტიანდენ?

მარა არა, ბატონებო! ამაოა ეს საკითხები. ჩვენ, ქართველი მაჰმადიანები უცოდვლილესი ხალხი ვართ. ყველას ფეხქვეშ სათელი და სათრევი შევიქენით. სამასი წელია, რაც მოვწყდით ჩვენს ეროვნულ სიტკობებს და ღობე-ყორეს ვედებით. დღეს, როგორც იქნა, ჩვენ გულში იფეთქა დღემდი მიძინებულმა ეროვნული გრძნობის პატარა ნაპერწკალმა და ესწრაფვის მგზნებარე ცეცხლად გადაქცევის და ამიტომ, გთხოვთ, ნუ გვიშლით ხელს. ჩვენც გვინდა გავერიოთ ხალხში, ჩვენც გვინდა და გვწყურია, როგორც მთელ კაცობრი-

ობას, ეროვნული სული და ვინც გადაეღობება ამ ჩვენს, ქართველ
მაჰმადიანთა წმიდათა-წმიდა გრძნობას, ის ჩვენი მეგობარი არ იქ
ნება! რაც შეეხება სარწმუნოებას, უკანასკნელად უნდა ვთქვათ,
რომ ჩვენ სარწმუნოება ტანსაცმელად არ მიგვჩნდება. ჩვენ
საც გვინდა გავიხადოთ და როდესაც გვინდა ჩავიცვათ.

ნუ შიშობთ, ჩვენო ერთმორწმუნენო, თუ კიდევმდე მოვი-
ტანეთ. აწ არავინ-ღა წაგვართმევს, მით უმეტეს, რომ სარწმუნოე-
ზის გამოტაცვის დრო უკვე წავიდა და ახლა მისთვის არავის
ცალია.²²

ჟურნ. „ცხოვრება“, 1917 წ., 15 თებერვალი, № 4, გვ. 20-31.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ამხ. სოსო!

ძმავ, რაც თქვენ ბათუმიდან წადით და მე და შენ რომ ერთიმეორეს ძმური სიტყვა მივეციტ ქობულეთის უმაღლეს პირველ დაწყებით სასწავლებელში თქვენი მოწვევის შესახებ, მას შემდეგ მთელი ალიაქოთი ავტეხეთ. რათა თქვენ მოეწვიეთ.

ახლა, როგორც იქნა, საქმე გამოვჩარხეთ და ზეგ არჩევნებია. სადაც თქვენ აუცილებლად გასული იქნებით. არ დაგვდუბო კაცი და უარი არ თქვა, თუ გწამთ ძმური სიტყვა, რომელიც მე მომეცი, თუ გწამთ ხალხში მუშაობა და თუ გწამთ სამაჰმადიანო საქართველო, თქვენს კანდიდატურაზე უარი არ თქვათ.

თქვენ კარგად იცნობთ ქართველი მაჰმადიანების სულისკვეთებას. თქვენ კარგად იცით, თუ როგორ უნდა მათში მუშაობა და ამიტომ უმორჩილესად გთხოვ მთელი სამაჰმადიანო საქართველოს სახელით, უნდა დათანხმდე. შეიძლება თქვენ გეშინიათ — შეიძლება ვერ გავალო, იმ შემთხვევაში ოფიციალურ თანხმობას ნუ გამოვანაშკარავებთ, მხოლოდ ისე მე ვიცოდე შენი აზრი და ჩვენ უსათუოდ გაგიყვანთ. დანარჩენს ამ ბარათის მომტანი გეტყვის.²³

1917 წელი, 10 ოქტემბერი.

როგორც მოგეხსენებათ, ბათუმის ვალიმ (გუბერნატორმა) და ავლა რამდენიმე ბათუმის და მისი ოლქის მცხოვრებლებს ხალხის სახელით კონსტანტინეპოლში წასვლა. ისინი, ე. ი. ვალის დასახელებული პირები, უნდა წასულიყვნენ კონსტანტინეპოლში როგორც ბათუმის და მისი ოლქის წარმომადგენლები და ვალის დავალებით, ხალხის სახელით, ახალი სულთანისათვის უნდა მიელოცათ ტახტზე ასვლა და მასთან ერთად უნდა მიელოცათ ბათუმის და მისი ოლქის მცხოვრებთა სურვილის თანახმად — სულთანის ფეხ-ქვეშ გადასვლა...

როგორც სარწმუნო წყაროებიდან გადმოგვცემენ, ეს „ხალხის სულისკვეთების გამომხატველნი“ — ვალის დელეგატები -- კონსტანტინეპოლიდან ბათუმში დაბრუნებულან. სულთანს ისინი დაუჯილდოებია ნიშნებით და წლიურათ თითოეულისათვის დაუნიშნია რ-ორი ათასი მანეთი პენსიის სახით, რომელიც იქნება ჩამომავლობითი და გარდა ამისა, ვინც ამ „დელეგატებში“ ბეგი არ ყოფილა, სულთანს ბეგობა მიუცია და ასეთნი სულთანისაგან უხვად დაჯილდოებულნი დაბრუნებულან ბათუმში. ეს ვაჭბატონები თურმე ხალხს არწმუნებენ, რომ სულთანი მათ სამუსლიმანო საქართველოსათვის შეჰპირდა ავტონომიას, რომელსაც მალე მივიღებთო. მათი სიტყვით, სულთანის დაპირებისამებრ, სამუსლიმანო საქართველოს ავტონომიაში უნდა შევიდეს: ბათუმის ოლქი, არდაგანი, ახალ-ციხე და ახალ-ქალაქი.

ამ „დელეგაციის“ ერთ წევრს, სახელდობრ, თემურ-ბეგ ხიმშიაშვილს, კიდევაც ჩამოუვლია ბათუმის ოლქის ყველა უბანი და ხალხისათვის სულთანის სახელით განუცხადებია, რომ „სამუსლიმანო საქართველოს მალე სულთანი ავტონომიას მისცემსო“.

ამის შესახებ ჩვენ აქ ბევრს არ ვილაპარაკებთ, რადგანაც ეს ადვილი ასახსნელია, თუ ამ გემრიელი სიტყვებით რა სურს სულ-

თანს და მის ამყოლ-დამყოლ ზოგიერთ ხალხის მოღალატე ვაჟბატონებს.

ჩვენ აქ ვიტყვით მხოლოდ, რომ ოსმალეთი ტყუილად იტყობა. ჩვენი ხალხი, ქართველი მუსლიმანები, დღეს უკვე კარგად იცნობს ოსმალებს და მის ამყოლ დამყოლ ზოგიერთ ხალხის მოღალატე ვაჟბატონებს, რომლებმაც ჩვენი საწყალი ხალხის უბედურებაზე ააგეს თავისი ბედნიერება.

ხალხი კარგად იცნობს იმ ვაჟბატონებს, ვალის დღეგატებსაც, რომლებიც ხუღთანისაგან ასე უხვად იქმნენ დაჯილდოვებულნი.

„ზოგი ჭირი მარგებელიაო“, იტყვიან, და სწორედ ეს ითქმის ჩვენს კუთხის შესახებ. ოსმალეთი რომ ბათუმში და ჩვენს კუთხეებში არ შემოსულიყო და ჩვენი ხალხის უმრავლესობას ოსმალეთი არ გაეცნო, სამუსლიმანო საქართველო დიდხანს არ იქნებოდა გამოსადეგი საქართველოსათვის. დღემდის, თუ ქართველ მუსლიმანთა უმრავლესობისათვის გაუგებარი და შეუსწავლელი იყო ოსმალეთი, დღეს, თითო ოროლა ხალხის მოღალატეების გარდა, ყველასათვის ნათელია, თუ რა ფასი აქვს ჩვენთვის ოსმალეთს და ამიტომ ჩვენი ხალხი ოსმალეთის მიერ წამოსროლილ ანკესზე აღარ წამოეგება. ჩვენს ხალხს ოსმალეთის ავტონომია არც სჭერა და არც ესაჭიროება. ჩვენ კარგად ვიცით ოსმალეთის გულუხვობა ავტონომიების შესახებ. დღეს ჩვენს ხალხს ოსმალეთის არაფერი სჭერა და არც მისი გულუხვობა ესაჭიროება. ოსმალეთის სამუსლიმანო საქართველოში შემოსვლამ ნათელ-ჰყო, თუ რანაირის თვალით უყურებს ის ქართველ მუსლიმანებს. ის ჩვენ გვეძახის „გურჯებს“, ე. ი. ქართველებს და ის ჩვენ, ქართველ მუსლიმანებს, ისეთივე თვალთ გვიცქერის, როგორც ქართველ ქრისტიანებს. ის ჩვენ, ქართველ მუსლიმანებს, არასოდეს არ გვენდობა.

ოსმალეთმა ჩვენს ქართველ მუსლიმანობას აშკარა უნდობლობა გამოუცხადა. ეს ასეც უნდა მომხდარიყო, რადგანაც ჩვენ ქართველები ვართ და შევადგენთ საქართველოს განუყოფელ ნაწილს. რომ ეს ასეა იქიდანაც ნათლად ჩანს, რომ ის ჩვენი მუშაჯირი ქართველი მუსლიმანი ინტელიგენცია, რომელიც ოსმალეთში ბლომით მოიპოვება, არც ერთი არ შემოუშვებს ჩვენს კუთხეში, არც ერთი არ დააბრუნებს მის საკუთარ სამშობლოში. თუ ერთი ან

ორი ინტელიგენტი მოგვეპოვებოდა ადგილობრივ ისინიც დაიჭი-
რეს და შორს უდაბნოებში გაისტუმრეს.

ჩვენ გულწრფელად ვალიარებთ: ჩვენა ვართ გურჯები — ქარ-
თველები, ჩვენ შევადგენთ ნაწილს საქართველოსას და ამიტომ
ჩვენ გვწამს ჩვენი მომავალი, რომელიც გამოიხატება — სამუხლიმან
ნო და საქრისტიანო საქართველოს ეროვნულად და ტერიტორიუ-
ლად შეკავშირებაში და შედუღებაში. მაშ, შორს ოსმალეთის და
ზოგიერთი მოღალატეების ახალი ქსელები და გაუმარჯოს ჩვენს დი-
დებულ მომავალს — მთლიან საქართველოს!²⁴

გაზ. „ერთობა“, 1918 წ., 5 ნოემბერი, № 238, გვ. 3.

ახალციხე-ახალქალაქის მაცხოვრებელი

ეროვნული

ბორჯომიდან შემდეგი დეპეშა მივიღეთ: ჩვენთან გამრეხვენი
 დენ ლეპისის და ურაველის საზოგადოებათა წარმომადგენლები:
 ალაქიში ახმედ ოღლი, შაო მუსა ოღლი, თემაზ მაზაზ ოღლი, გასან
 ნები ოღლი. კაგრიმან მუსი ოღლი და აიდარ ეიბ ოღლი, რომლებ-
 მაც გადმოგვცეს რა სალამი გლეხკაცობის სახელით, თვალცრემ-
 ლიანებმა შემოგვიჩვილეს. რომ ჩვენი ხალხი მოკლებულია იმ ბედ-
 ნიერებას, რაც წილად ხვდა მთელ საქართველოს გლეხკაცობას.
 მათ დაურთიგეს მებატონეთა მიწები, გაანთავისუფლეს მონობის
 უღლისაგან და ჩვენ კისერზე კი დღესაც სხედან ბეგები, — თავა-
 დები. წელს წაგვართვეს მოსავლის ნახევარი, ეხლა კი ითხოვენ
 ბეგარას. ჩვენ გავიგეთ, რომ ახალციხეში შემოვიდა მუშების და
 გლეხების მთავრობა, რომელმაც მთელ საქართველოში ჩამოართვა
 მიწები მებატონეთ და გადასცა ჩვენსავით საწყალ უმიწაწყლო
 გლეხკაცობას. სანამ აქ იყო ოსმალეთი, ეხმარებოდნენ ბეგებს და
 ტყავს გვხდიდნენ მუშებსა და გლეხებს, ახლა კი მთავრობამ
 უნდა დაგვიცვას, მოგვცეს სარჩოდ მიწები და ამიერიდან ნუ იქნე-
 ბა ბეგების ბატონობა. ჩვენის მხრით კი გვერდში ამოვუდგებით
 გლეხობას და მუშებს და სისხლით დავიცავთ მოპოვებულ თავი-
 სუფლებასო.

გაცნობებთ რა ამას, გთხოვთ მიიღოთ მხედველობაში გლეხ-
 ბის თხოვნა და დააჩქაროთ აგრარული რეფორმის გატარება.²³

გაზ. „ერთობა“, 1918 წ., 18 დეკემბერი, № 273, გვ. 3.

ახალციხიდან შემდეგი დეპეშა მივიღეთ:

ახალციხის მაზრაში დღეს სრული სიწყნარე და სიმშვიდეა. ქართველ მუსლიმანთა და ქრისტიანთა შორის ურთიერთობა დამაკმაყოფილებელია. პირველ იანვრისათვის ვიწვევთ გლეხთა ყრილობას და ყოველივე ზომები მივიღეთ, რომ ეს ყრილობა იყოს ნამდვილი გამომხატველი გლეხთა სულისკვეთებისა. როცა მშრომელ ხალხს ავუხსენით რეფორმის შინაარსი და მოვსპეთ ღალატის შეკრება, ამან ბეგების და ხოჯების გავლენას სრულიად ბოლო მოუღო. არ ვეჭვობ, რომ ბეგების და ხოჯების ბატონობის დაცემას დაადასტურებს პირველ იანვრს ჩვენს მიერ მოწვეული გლეხთა ყრილობა. სრული იმედი გვაქვს, რომ პირველი იანვარი იქნება ისტორიული დღე სამუსლიმანო საქართველოს მშრომელი ხალხისთვის, რომელიც საფუძველს ჩაუყარს დემოკრატიულ საქართველოსთან სრულ სოლიდარობას და საუკუნოდ ჯვარს დაუსვამს ბეგების და ხოჯების ბატონობას.²⁶

გაზ. „ერთობა“, 1920 წ., 2 მარტი, № 49, გვ. 1.

მშრომელნო ქართველო მუსლიმანებო! ახალციხის მაზრის მიწის მუშათა საბჭომ, რომლის დიდი უმრავლესობა შესდგება ახალციხის მაზრის მუსლიმანთა მშრომელი ხალხის წარმომადგენლებისაგან, გადასწყვიტა გამოსცეს გაზეთი „განახლებული მესხეთი“, რომელიც მიზნათ ისახავს დაიცვას როგორც ახალციხის მაზრის მშრომელი ხალხის ინტერესები, აგრეთვე მთელი სამუსლიმანო საქართველოს მშრომელი ხალხი. ჩვენ სრული იმედი გვაქვს, რომ ეს გაზეთი სავსებით დაიცავს ჩვენი მშრომელი ხალხის ინტერესებს: ის გადალახავს ყოველივე დაბრკოლებებს, არ შედრკება არავითარი უსამართლობის წინაშე და მედგრათ, გაბედულათ იბრძოლებს ჩვენი მშრომელი ხალხის საბედნიეროთ და საკეთილდღეოთ.

დარწმუნებული ვართ მას თანდათან გვერდში ამოუდგება ქართველი მუსლიმანი მშრომელი ხალხი და გაუმაგრებს მას ზურგს.

ქართველო მუსლიმანო მშრომელნო, თქვენ კარგათ იცით, რომ სამუსლიმანო და საქრისტიანო საქართველო ეს ერთი სხეულია, ერთი ოჯახია და ამიტომ ეს ორი ღვიძლი კუთხე ჭირშიც და ლხინშიც, ერთი უნდა იყვეს. მაგრამ თქვენ ისიც კარგათ იცით, რომ ეს ჯერ-ჯერობით ასე არ არის, რადგანაც კარგა ხანია ზოგიერთები ათასგვარ პროვოკაციულ გზებით ცდილობენ ჩვენს ხელოვნურად დაყოფა-დაქუცმაცებას. თქვენ ისიც კარგად იცით, რომ ეს ვაჟბატონები, ჩვენი დაქუცმაცების მომხრენი ძალიან კარგათ შეურიგდებიან ოსმალეთს, აზერბაიჯანს და სხვებს, ოღონდ-კი ჩვენი კუთხე, სამუსლიმანო საქართველო იდგეს შორს საქრისტიანო საქართველოსაგან.

კითხვა იბადება, თუ რისთვის იქცევიან ასე? მე მოკლეთ გეტყვით აი რათ:

საქრისტიანო საქართველო არის უღირსი დემოკრატიული კუთხე ჩვენი სამშობლოსა... მასთან ჩვენი შეერთება და მკიდრო კავშირი კი იქნება მომასწავებელი ჩვენი... ფეხზე წამოდგომის, წელში გამაგრების და მით ჩვენი ბეგების და აღმართების დაკეცვის, ისე როგორც ეს არის საქრისტიანო საქართველოში სწორედ ამას გაუბრძან ჩვენი ბეგები და მუქთახორები. ამიტომ არის, რომ ისინი არავითარ პროვოკაციას და დემაგოგიას არ ერიდებიან ამ ორი ძმების გათიშვისათვის, რათა ამით შეინარჩუნონ ბატონობა და მუქთახორობა ჩვენს კუთხეში.

მაგრამ ჩვენდა საბედნიეროთ ჩვენი მშრომელი ხალხი თანდათან ერკვევა და იგნებს თუ დღემდის რა სარგებლობა მოუტანა ამ ბეგებმა და მუქთახორებმა: მხოლოდ მოტყუება. ავანტურისტულ ნაბიჯებისაკენ მოწოდება, ჩვენი მშრომელი ხალხის ბრმა იარაღათ გამოყენება და მით მის ზურგზე და კისერზე გასუქება, ჯიბეების გასქელება, ჩინ-ორდენების მიღება, კარგი ჭამა-სმა, კარგი ქეიფი და როდესაც ეს ერთი მუჭა ხალხი თქვენის ნაოფლით, თქვენის ტანჯვით სიცილ-ხარხარში ატარებს დროს, თქვენ-კი საწყალო მშრომელო ქართველო მუსლიმანებო, ამ დროს ულუკმაბუროთ შიმშილით გეხოცებათ ცოლ-შვილი — კვენესა ვაებით და ოხვრით ატარებთ დროს.

დადგა დრო, რომ ჩვენმა ქართველ მუსლიმანთა მშრომელმა ხალხმაც გამოიღვიძოს, შეიგნოს ეს ყოველივე, მისი ბედი მანვე აიღოს ხელში და საქრისტიანო საქართველოს მშრომელ ხალხთან ძმობა-ერთობით, ხელი-ხელ ჩაკიდებული გასწიონ წინ ტანჯულთა და მანუშვრალთა ბედნიერების და კეთილდღეობის მოსაპოვებლათ, მათ გაუმარჯოს. სამუსლიმანო და საქრისტიანო საქართველოს მშრომელ ხალხს!

გაუმარჯოს სამუსლიმანო და საქრისტიანო საქართველოს მშრომელ ხალხის ძმობა-მეგობრობას!

გაუმარჯოს ამ გზისაკენ მებრძოლ „განახლებულ მესხეთს“.²⁷

ქ. ახალციხე, 1 თებერვალი, 1919 წ.

გაზ. „განახლებული მესხეთი“, 1919 წ., 2 თებერვალი, კვირა № 1, გვ. 2.

შვილების, ქართველი მუსლიმანების სახით, ღვთისა და ქვეყნის წინაშე აღიარა, რომ ის არის ისტორიული ნაწილი საქართველოსი, რომ ის არის გადაჭაჭვული და გადამბული დანარჩენ საქართველოს ყველა კუთხეებთან ისტორიულად, კულტურულად და ენობრივად, რისთვისაც ამ კუთხის საარსებო და სასარგებლო ტერესები მოითხოვს დაუყოვნებლივ დედა საქართველოსთან შეერთებას.

მაგრამ ჩვენდა სამწუხაროდ და სავალალოდ აი ასეთი ნატვრა, ხალხის ტანჯული და წამებული გულიდან ნაღვლიანი ამოძახილი ჯერ ჯერობით მოკავშირეების მხრივ უყურადღებოთაა დატოვებული. რის გამოც სამუსლიმანო საქართველო ასე უფლება და ღირსება აყრილი, ბოლმით ავსილი და თვალ ცრემლიანი დასტირის თავის ბედს.

მაგრამ ის მაინც გულს არ იტეხს და დღე-დღეზე მოელის, რომ მის გამოძახილს და სულიერ ნატვრასაც მიექცევა სათანადო ყურადღება... და დღეს ასე ნაღვლიანად დარჩენილი დაუბრუნდება თავის დედა საქართველოს და მით იქნება სამუდამოდ ბედნიერი.

ამასთანავე ერთად, მე, როგორც ქართველმა მუსლიმანმა და ამ ტანჯული კუთხის შვილმა, არ შემიძლია არ აღვნიშნო შემდეგი:

მოკავშირეებმა იცნეს საქართველოს დამოუკიდებლობა. კარგი და პატიოსანი. მერე შეიძლება ადამიანმა წარმოიდგინოს საქართველოს დამოუკიდებლობის ცნობა გარეშე სამუსლიმანო საქართველოსა?!.. საქართველო და მისი დიდება ხომ დღევანდელმა ეგრედ წოდებულმა სამუსლიმანო საქართველომ შექმნა?... და დღევანდელი მისი დამოუკიდებლობის ცნობაც ხომ უმთავრესად სამუსლიმანო საქართველოს წარსულის ნაყოფია?!.. ჩვენი დღევანდები და წარმომადგენლები ევროპის და მოკავშირეების წინაშე განა უმთავრესად ვეფხვის ტყაოსნით და სხვა ასეთი საბუთებით არ წარსდგენ საქართველოს გასაცნობათ?.. როდესაც მოკავშირეები საქართველოს დამოუკიდებლობის ცნობის გზას დაადგენ, განა უმთავრესად ზემოხსენებულ საბუთებით არ ხელმძღვანელობდენ?... და ეს საბუთები კი ვინ შექმნა? განა ეს ყოველივე უმთავრესად დღევანდელმა ეგრეთ წოდებულმა სამუსლიმანო საქართ-

ველომ არ შექმნა? ამის შემდეგ, განა უდიდესი უსამართლობა არ არის საქართველოს დამოუკიდებლობის და ხელშეწყობის რუქიდან ამ კუთხის გარეთ დატოვება?!..

აქ წარმოდგენელ გაუგებრობას უნდა ჰქონდეს ადგილი, რომელსაც დარწმუნებული ვართ დაუყოვნებლივ მიექცევა სათანადო ყურადღება... და ამ მრავალტანჯულ კუთხეს, ეგრეთ წოდებულ სამუსლიმანო საქართველოს, დაუბრუნდება გაუგებრობით აყრილი ღირსება, რომელიც გამოიხატება მისი საქართველოს ნაწილად ცნობით მოკავშირეების მხრივ და მის დამოუკიდებელ საქართველოსთან შეერთებით.

რაც შეეხება საქართველოს მთავრობას, ჩვენ მოვითხოვთ მისგან დაიცვას ჩვენი ფეხქვეშ გათელილი ღირსება და უფლება, როგორც ნაწილის საქართველოსა და ნაწილის ქართველი ხალხისა.

ჩვენ მოვითხოვთ მისგან, რა გზითაც შეიძლება, დაუყოვნებლივ შეუდგეს ბათუმის და მისი ოლქის დედა საქართველოსთან შეერთებას.²⁸

გაზ. „ერთობა“, 1918 წ., 27 დეკემბერი. № 281, გვ. 1.

ხმა სამუსლიმანო საქართველოდან

მცირე შენიშვნა დიდ საკითხზე

ქართული
ენობრივობა

(აზერბაიჯანის საგარეო საქმეთა მინისტრის ბ-ნ ხან ხოელის განცხადების
გამო ბათუმის შესახებ).

დიდი ხანია, რაც ოსმალეთის და აზერბაიჯანის აგენტები, ისლამის ქურქში გახვეულნი, დადიან სამუსლიმანო საქართველოში. ეს ვაჟბატონები ქართველ მუსლიმანებს ევლინებიან ისლამის დარაჯათ და ხალხს არწმუნებენ, რომ თუ ისინი არა, ქართველ მუსლიმანებს დიდი ხანია შეუბღალავდნენ მათ წმიდათა წმიდა სარწმუნოებას როგორც რუსები, აგრეთვე ქართველი ქრისტიანებიც.

ჩვენ კარგად ვიცოდით და დღესაც ვიცით, თუ რა აინტერესებდათ ამ აგენტებს, მათ უნდათ არა ისლამის დაცვა ჩვენში, არამედ ჩვენი ხალხის ბრმა იარაღათ გამოყენება მათი საკუთარი ინტერესებისა და მიზნებისათვის და რომ ეს ასეა, ამის თავდებია 1914 წლის ისტორია, როდესაც ჩვენი ხალხი ჩააბეს ავანტიურაში და აჭარის მთები აჭარლების სისხლით იქნა მორწყული და ამასვე გვიმტკიცებს, შარშანდელი ფოცხოვის ავანტიურა, რომელმაც მათი წყალობით ისედაც საცოდავი ახალციხელები და ფოცხოველები განადგურების კარამდე მიიყვანა... და ისიც რისთვის, იმისათვის, რომ ბატონ ხან-ხოელებმა ბათუმით თავისუფლად გაიტანონ ნავთი... ოღჭი კი თუნდაც სულ არ ყოფილა, აი, რა არის მათი ისლამის ლოცვა ჩვენში. მე აქ აზერბაიჯანის და თურქების აგენტების მოღვაწეობაზე ჩვენში სიტყვას აღარ გავაგრძელებ. ამის შესახებ შემდეგში ვრცლად მოვალაპარაკებთ.

მე აქ მხოლოდ მინდა აღვნიშნო შემდეგი:

ოსმალეთის და აზერბაიჯანის აგენტები, სამუსლიმანო საქართველოში ხელი-ხელ ჩაკიდებულნი მუშაობდნენ წარსულში და მუშაობენ დღესაც და რომ ეს ასეა, ამის მოწმეა ტრაპიზონის

კომპანია და უკანასკნელი ოსმალეთის ომი საქართველოსთან. მა-
შინ ხან-ხოელებს დაავიწყდათ ბაქოს ნავთის ბათუმით თავისუფ-
ლად გატანა, ვინაიდან ბათუმის დაცვაში ხან-ხოელები უნებურად
ლიტეტს იცავდნენ და ბათუმის დასაცავად უნებურად მარტო
ქართველი ხალხის სისხლი დაიღვარა და განა ყველა ამე-
ებს შემდეგ ბ-ნ ხან-ხოელებს კიდევ დარჩათ რაიმე არგუმენტაცია
ბათუმისა და ქართველ მუსლიმანების შესახებ კრინტის დაძვ-
რისა?!.²¹

გაზ. „ეროზა“, 1920 წ., 10 მარტი, № 56.

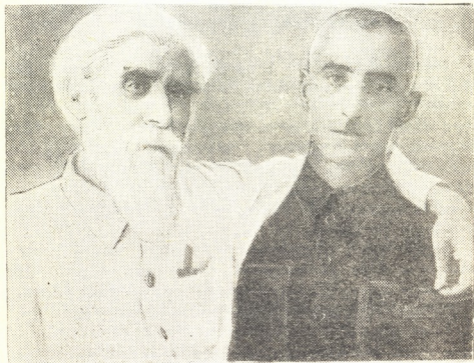
დიდათ პატივცემულო ძვირფასო იოსებ! 1914 წელს ჩვენი მოსისხლე მტრის — თურქეთის შემოსევით აწიოკებულ აჭარას, ქართველი ხალხის ძმობისა და ნუგეშის ხმასთან თქვენი ხმაც ესმოდა, თქვენ გვანუგეშებდით: „დადგება დრო და, მზანო, თქვენს ტანჯვასაც ბოლო მოეღებო“. გამართლდა თქვენი იმედი და, დღეს, დიდი ლენინის დიადი დროშის ქვეშ, კულტურულად აყვავებული, ეროვნულად გათვითცნობიერებული, დავაყვაცებული და ბაღნარად ქცეული აჭარა მზიური საბჭოთა საქართველოს ერთ-ერთი სახელოვანი კუთხეა.

თქვენ მუდამ გაწუხებდათ ჩვენი უმწეო მდგომარეობა და გახარებდათ ჩვენი კეთილდღეობა. გასულ წელს თქვენ ფეხით შემოიარეთ მთელი აჭარა და ნახეთ არა ორმოცი წლის წინანდელი — პანისლამიზმით დაბეჩავებული აჭარა, არამედ თქვენ ახლა ნახეთ სრულიად ახალი, განათლებული, აღორძინებული და აყვავებული აჭარა, რის შესახებაც თქვენ აღფრთოვანებული მწერდით: „მოველ, მოვიარე და ნამდვილი საქართველო აქა ვნახე, დავრწმუნდი, რომ დიდი შოთა აქ — მესხეთში დაბადებულა, მის გმირებს თითქოს ახლაც ვხედავ და მათ სიახლოვეს ვგრძნობ აჭარაში, ჩვენი დიდი ხნის ნატვრა აღსრულდა, საქართველო გაერთიანდა, კუთხობრიობა იშლება და რჩება ერთი ცნება: „ქართველიო“...“

დიახ, საქართველო გაერთიანდა და დღეს აჭარა მისი ერთ-ერთი აყვავებული კუთხეა, მხოლოდ თქვენ ახლა გულს გიკლავდათ ჯერ კიდევ დაკარგული ძმების, ქართველი ხალხის ღვიძლი შვილების: ლივანას, შავშეთ-იმერხევის, ჭანეთის და სხვათა ბედი, რომლებიც, დედასამშობლო საქართველოს გულმკერდიდან ცეცხლითა და მახვილით მოწყვეტილნი, ეკონომიურად და კულ-

ტურულად ჩამორჩენილნი, დღეს კიდევ იტანჯებიან პანისლიმიზ-
მის და პანთურქიზმის ბრწყალეებში, მაგრამ გვწამს, რომ დადგება
უსამართლობის გასწორების ყამიც და ეს, ცეცხლითა და მახვილით
მიტაცებული ღვიძლი ძმებიც დაუბრუნდებიან საქართველოში
მზიურ საბჭოთა საქართველოს და მამინ კი, ძვირფასო ჩინებ

ი. იმედაშვილი და ჰ. აბაშიძე. 1940 წ.

დიდ ილიას, აკაკის, ზაქარიას, თქვენ და ქართველი ხალხის ყველა
დიდ მოამაგეს საფლავში ჩამოგძახებთ: „გაიხარებით, დიდი ლენინის
ღიადი დროშის ქვეშ აღსდგა მთლიანი საქართველო!“.

საუკუნოთ იყოს ხსენება შენი ჩვენ შორის, ძვირფასო იოსებ!

ქ. თბილისი, 1952 წელი, 11 მაისი,

პატივცემულნი! 1877 წელს, დაახლოებით ერთი წლით ადრე, სანამ აჭარა დედასამშობლო საქართველოს დაუბრუნდებოდა, დიდი ილია წერდა: „უწარჩინებულესნი მამანი, საღვთო საერო თხზულებათა მთარგმნელნი, სახელოვანი მწერალნი ჩვენი, — ეხლანდელის ოსმალის საქართველოს შვილნი და მცხოვრებნი იყვნენ.“

ჩვენი სასიქადულო „ვეფხისტყაოსნის“ მთქმელი შოთა რუსთაველი იმ მხარის კაცი იყო. რუსთავის დაბა, რომელსაც თავის სამშობლოდ იხსენიებს რუსთაველი, სამცხე-საათაბაგოშია, ჩვენი ყოველი ცხოვრება იქ აყვავებულა, ჩვენს სიცოცხლეს იქ უჩქეფია, ჩვენის სულის ძლიერებას იქ აღუმართავს თავისი სახელოვანი დროშა...

სწავლა, განათლება, მამულისათვის თავგამეტებული სიყვარული, თითქმის იქილამ ეფინებოდა ჩვენს ქვეყანას...

მძღაწრობამ, მუხთლობამ, შავით მოსილმა საქართველოს ბედმა განგვაშორა ჩვენ—ძმები, ერთად სისხლის მღვრელნი, ერთად ღვაწლის დამდებნი, ერთად ტანჯულნი და ერთად მოღბინენი“...

დიდ ილიას ამ განცდას, რომელიც მას მუდამ აწუხებდა, — საქართველოს დედა ძუძუდან ძალით მოწყვეტილი აჭარის ბედი, ბოლო მოედო: 1878 წელს დიდი რუსეთის მხედრობის დახმარებით და ქართველი ხალხის თავდადებული ბრძოლის შედეგად საუკუნეების განმავლობაში თურქეთის ფეხქვეშ გათელილი აჭარა შემოუერთდა დედასამშობლო საქართველოს.

თურქეთს არ დაუზოგავს არაფერი, რომ მოესპო დიდი შოთას სახელოვანი სამშობლო, მაგრამ ეს მან ვერ შეძლო, — აჭა-

რამ სამი საუკუნის მანძილზე ცეცხლში გამოატარა თავისი ყოფა, თავისი ცხოვრება და აჭარელმა ქალმა, ამ სახელოვანმა ქართველმა დედამ უმწიკლოდ შეგვინახა და ბრძოლით მოიტანა ჩვენამდე ჩვენი ტკბილი მშობლიური ქართული დედა ენა. **ეროვნული**

აჭარის მოსახლეობის ეროვნული გათვითცნობიერების, მისი კულტურულ-ეკონომიურად აღორძინების და ქართველი ერის ერთიანობისათვის გაწეულ ბრძოლას ქართველი საზოგადო მოღვაწეების და აჭარის პატრიოტული ძალების მიერ — ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით, უქმად არ ჩაუვლია, მას ხორცი შეასხა დიდი ოქტომბრის სოციალისტურმა რევოლუციამ და 1921 წელს საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებით მრავალტანჯული აჭარა აყვავებისა და აღორძინების გზას დაადგა, — ლენინურმა ეროვნულმა პოლიტიკამ ფართო გასაქანი მისცა მშობლიურ ქართულ დედა ენას და დიდი რუსი ხალხის დახმარებით დღეს აჭარა საბჭოთა საქართველოს ერთ-ერთი აყვავებული კუთხეა.

მე ბედნიერად ვთვლი ჩემ თავს, რომ დიდი ილიას ნატვრა აღსრულდა და დღეს აყვავებული საბჭოთა აჭარა, გაერთიანებული მშობლიურ ქართველ ხალხთან ერთად, ასეთ დიდ საზეიმო ვითარებაში აღნიშნავს ჩვენი ერის უკვდავი შვილის — დიდი ილიას დაბადების 120 წლისთავს.³¹

1957 წ., 24 ოქტომბერი, ქ. ბათუმი.

აკაკი და ახარა ერკენული
ბიბლიოთეკა

სიტყვა, წარმოთქმული აკაკი წამეთლის დაბადების

120 წლისთავისადმი მიძღვნილ საიუბილეო სხდომაზე ბათუმის

სახელმწიფო თეატრში 1960 წლის 28 ნოემბერს

მშობლიური ხალხი აკაკის სიყვარულით საქართველოს ბულ-
ბულს ეძახდა. მას სიცოცხლეშივე ერი ხელის გულზე ატარებდა.
ასეთი საერთო-სახალხო სიყვარული იშვიათად თუ ვინმეს ღირსებია.
დამახასიათებელია, რომ აკაკის დაკრძალვაზე არ იყო გვირგვინები,
იყო მხოლოდ ერთადერთი გვირგვინი მთელი ქართველი ხალხისა-
გან წარწერით: „აკაკის — საქართველო“.

დიდი პოეტის საიუბილეო დღეებში მსურს თქვენს წინაშე გა-
დავშალო მოგონების ერთი ფურცელი, რომელიც დაკავშირებულია
აკაკისთან. დიდი პოეტი თავისი ხალხის გულის მესაიდუმლე, მისი
ჭირისა და ლხინის თანაზიარი, მისი ნამდვილი ჭირისუფალი იყო.
სამშობლოს უსაზღვრო სიყვარულით გამთბარი, მომავლის რწმენით
აღსავსე მისი პატრიოტული ლექსები ადვილად იკვლევდა გზას
ხალხის გულისაკენ. მისმა ხმატკბილმა ჰანგებმა განსაკუთრებით დი-
დი როლი შეასრულა მრავალტანჯული აჭარის მოსახლეობის ერო-
ვნული თვითშეგნების გაღვივებაში, აკაკის ლექსების პატარა კრე-
ბულები, რომლებსაც აჭარაში ავრცელებდნენ ზაქარია ჭიჭინაძე და
სხვა მამულიშვილები, ჩვენს გულში აღვივებდა დედა-სამშობლოსა-
დმი უსაზღვრო სიყვარულის გრძნობებს, გვინერგავდა სიმხნევესა
და მომავლის რწმენას.

მე მქონდა ბედნიერება, პირადად შევხვედროდი ჩვენს დიდ
მგოსანს. ამ შეხვედრის ვითარება ასეთი იყო: აკაკის მონაწილეობით
ქუთაისში დიდი სალიტერატურო საღამო გაიმართა 1914 წლის 29
მაისს. იმ დღეებში ქუთაისში ვიმყოფებოდი და საღამოზე დასასწ-
რებლად თეატრის სალაროში მივედი. ბილეთები დიდი ხნით აღრე

გაყიდულიყო. თეატრი გაჭედილი იყო. ძალიან ბევრი, მათ შორის მეც, დავრჩით უბილეთოდ.

ეს ამბავი ჩემს ახლო მეგობრებს — ია ეკალაძეს, დავით ბაბიაძეს, ტაძეს ეცნობებინათ აკაკისათვის.

ჩემს სიხარულს საზღვარი არა ჰქონდა, როცა აკაკის შიშით ილია ბახტაძემ შემიყვანა თეატრში და დამსვა იმ ლოქაში, რომელიც გამოყოფილი იყო აკაკისა და მისი სტუმრებისათვის.

რა თქმა უნდა, ასეთი ყურადღება მარტო მე არ მეკუთვნოდა; იგი იყო გამოხატულება იმ დიდი მშობლიური სიყვარულისა, რომელსაც საერთოდ მუდამ იჩენდნენ ჩვენი ბუმბერაზი ქართველი მოღვაწეები აჭარისადმი.

ფარდა აიხადა და მხცოვანი მგოსანი სცენაზე გამოჩნდა. თეატრში დიდ ხანს ტაში არ შეწყვეტილა.

სიხარულით აღტაცებულს კარგად ვერც კი გამერკვია, თუ სცენაზე რა ხდებოდა. ვნატრობდი იმ წუთების მოახლოებას, როცა აკაკი ჩვენთან შემოვიდოდა. და აი, აკაკი სცენიდან ლოქაში შემოვიდა მომღიმარი სახით, სხვებთან ერთად მეც ხელი ჩამომართვა და დაჯდა.

მე იმ დროს 21-22 წლის ახალგაზრდა ვიყავი, მოწიწებით ფეხზე ვიდექი და აღტაცებით შევსცქეროდი დიდი ადამიანის მომღიმარ სახეს. ბევრჯერ გამიმეორა დავმჯდარიყავი, მაგრამ მე მაინც ფეხზე ვიდექი, სანამ თვითონ არ მომკიდა ხელი და მის გვერდით არ დამსვა. მისი პირველი სიტყვა იყო, რომ მიცნობდა გაზეთებში დაბეჭდილი წერილებით, ზაქარია ჭიჭინაძის, იოსებ იმედაშვილისა და „ბათუმის გაზეთის“ რედაქტორის ნაამბობებით.

მე ვუთხარი, რომ ჩვენი მტრების წინააღმდეგ ბრძოლაში ვიყენებდით მის უკვდავ ქმნილებებს და ვუამბე იმ ბრძოლაზე, რომელიც გაჩაღებული გვქონდა იმათ წინააღმდეგ, ვინც სიტყვით თუ პრესის საშუალებით აჭარაში ეწეოდნენ პანისლამიზმისა და პანთურქიზმის მავნე იდეების აგიტაცია-პროპაგანდას, მოგვიწოდებდნენ ხელი აგვედო ჩვენს მშობლიურ ქართულ დედა-ენაზე და ჩვევებზე.

მთელი ეს საუბარი დავამთავრე აკაკის სტრიქონებით:

გადაგვარების მოსურნე ბუნებისაგან კრულდა,
მისი პირადი ღირსება ყოველგან დაჩაგრულია.

ამ სიტყვების გავონებაზე აკაკიმ ხელი გადამისვა და ღიმილით
მითხრა: „გისურვებ წარმატებებს და სიმართლისათვის, სამშობლოში
სათვის ბრძოლის ველზე ქედი არავის წინაშე არ შეგება“.

აკაკის ეს სიტყვები მუდამ თან მახლდა და ვცდილობდი ვყოფი-
ლიყავი ერთგული მამულიშვილი.

აკაკიმ იკითხა მემედ აბაშიძე, გულო კაკაციაშვილი, რეგებ
ნიუარაძე და შემდეგ თქვა: „მოხარული ვარ, რომ ახლა სარბიელზე
ჩნდებიან გამაჰმადიანებული ქართველი პატრიოტები, რომლებიც
ქართველი ხალხის მოწინავე შვილებთან ერთად ხელისხელჩაკიდე-
ბულნი თავდადებით იბრძვიან საქართველოს ერთიანობისა და მი-
სი ბედნიერი მომავლისათვის“.

აკაკიმ საუბარი ჩემთან ასე დაამთავრა:

„მე ღრმად მწამს გმირული წარსულის მქონე ქართველი ხალ-
ხის დიდი მომავალი და ვინატრებდი, რომ მეც მოვსწრებოდე მის
ბედნიერებასაო“.

მე იმ დროს საზოგადოებაში ახლად ფეხადგმული ვიყავი და
ამ დიდი აღამიანის პირადად გაცნობამ ჩემს გულში საქართველოს
სიყვარული უფრო მეტად გააღვივა და განამტკიცა.

სამწუხაროდ, დიდი პოეტი მალე ხელიდან გამოგვეცალა.

აკაკის გარდაცვალების სამწუხარო ამბავი ელვის სისწრაფით
მოედო მთელ საქართველოს და მისმა მადმერთებელმა მშობლიურმა
ხალხმა ცხარე ცრემლებით დაიტირა იგი.

ჩემდა სამწუხაროდ, ავადმყოფობის გამო აკაკის დაკრძალვას
ვერ დავესწარი, მაგრამ აჭარელთა ერთი ჯგუფის მინდობილობით
დეპეშა გაუუგზავნე აკაკის დამკრძალავ კომიტეტს.

აკაკის დაკრძალვას აჭარელთაგან დაესწრო მოხუცი გულო კაი-
კაციაშვილი. მან აკაკის კუბოსთან წარმოთქვა შემდეგი სიტყვები:
„გევედრები, დაუბარე ამ შენებს, რომ ცალი თვალი და ერთი ხე-
ლით სანთელი ჩვენსკენ დაიჭირონ, გვინათონ და გვიპატრონონ, აღ-
ვადგინოთ ჩვენი დედა ენა, გვიხსნან იმ გაჭირვებისაგან, რომელ-
შიც ნამეტურ ახლა ვიმყოფებით“.

ქართველი ხალხის მოწინავე შვილები, აკაკისა და ილიას მეთაურობით, აჭარლებს მუდამ გვანუგეშებდნენ: „ძმებო, დადგება დრო და თქვენს ტანჯვასაც ბოლო მოეღებო“.

დადგა ეს სანატრელი ჟამიც და 1921 წელს საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებით, ლენინურმა ეროვნულმა პოლიტიკამ ფართო გასაქანი მისცა მშობლიურ ქართულ დედაენას და საბჭოთა სინამდვილემ მრავალტანჯული აჭარა აყვავებისა და აღორძინების ფართო გზაზე გაიყვანა.

დღეს აჭარა საბჭოთა საქართველოს ერთ-ერთი აყვავებული და მოწინავე კუთხეა.

მე დიდად ბედნიერად ვთვლი ჩემს თავს, რომ ყოველივე ეს საკუთარი თვალთ ვიხილე, რომ დღეს აჭარა ასეთ დიდ საზვიამო ვითარებაში აღნიშნავს ჩვენი ერის უკვდავი შვილის აკაკის დაბადების 120 წლისთავს.

წარსულში მრავალტანჯული და დღეს კი ბედნიერებით აღსავსე აჭარა ჩვენს საყვარელ მგოსანს თითქოს საფლავში ჩასძახის: „გაიხარე, ასრულდა შენი ნატვრა და აღსდგა შენი საყვარელი ცაფიურუხ-ხმელეთ-ზურმუხტი-საქართველო!“³²

ცობა რამ აპარაზი ჩემს მოღვაწეობაზე

ეროვნული

1878 წელს დიდი რუსეთის მხედრობის დახმარებით დასაწყისში თველი ხალხის თავდადებული ბრძოლის შედეგად საუკუნეების განმავლობაში თურქეთის ფეხქვეშ გათელილი, ეკონომიურად გაპარტახებული, კულტურულად დაცემული, მრავალტანჯული და ძალით გამაჰმადიანებული სამხრეთ საქართველოს ნაწილი, აჭარა შემოუერთდა დედა-სამშობლო საქართველოს, მაგრამ ამის შემდეგაც მას არ ღირსებია მოსვენებული ცხოვრება. განსაკუთრებით 1914 წლიდან 1921 წლამდე სამხრეთ საქართველომ სამჯერ განიცადა თურქეთის შემოსევა და დარბევა.

თურქეთმა ზემოთ აღნიშნულ წლებში ისევ მიიტაცა ჩვენი მიწა-წყლის დიდი ნაწილი: ფოცხოვი, არტანუჯი, ლივანა, ბორჩხა, მურღული. შავშეთ-იმერხევი, ზედა მარადიდი და სხვა....

პირველ მსოფლიო ომის დასაწყისში, როცა რუსეთი თავისი რჩეული სამხედრო ძალებით ბრძოლას აწარმოებდა გერმანიის ფრონტზე, თურქეთმა ისარგებლა შექმნილი მდგომარეობით და ვერაგულად, ომის გამოუცხადებლად, თავს დაესხა რუსეთის იმპერიის სამხრეთ საზღვრებს.

ასეთ პირობებში თურქეთმა შეძლო ფრონტზე დროებითი უპირატესობის მოპოვება და 1914 წლის ნოემბერ-დეკემბერში შემოიჭრა არდაგანს, არტანუჯს, შავშეთ-იმერხევს, ლივანას, მოაღწია აჭარისწყლამდე და ეს კუთხეები განადგურების კარამდე მიიყვანა. აჭარაში კი, მრავლად გადამწვარ, უპატრონოდ მიტოვებულ სოფლებში, მხოლოდ ძაღლების შემზარავი ღმუილი და კატების საცოდავი კნავილი ისმოდა, რის ცოცხალი მოწმე პირადად მეც ვიყავი.

ასეთი უმწეო მდგომარეობაში მყოფ აჭარას დიდი დახმარება გაუწია მთელმა ქართველმა ხალხმა და რუსეთის პროგრესული

ძალების დახმარებით, იგი გადაარჩინეს აწიოკებას და სრულ განდგურებას.

პანისლამიზმისა და პანთურქიზმის მავნე იდეებს ქართველნი, როგორც იყვნენ ხოჯები, მოლები, მოლალატე ბეგები, რეაქციონერები და თურქეთიდან შემოგზავნილი აგენტები, ყოველგვარი საშუალებით ცდილობდნენ აჰარა ჩამოეშორებინათ თავისი ძმების ქრისტიანი ქართველებისაგან, რომ კიდევ აღედგინათ და დაემკვიდრებიათ თურქთა ბატონობა მრავალტანჯულ და ძალით გამაჰმადიანებულ აჰარაში.

მე მომსწრე ვარ იმ შავბნელი დროისა, როცა აჰარა მოფენილი იყო მედრესეებით და სკოლებში თითო-ოროლა ფესკიან აჰარელ მოწაფეს თუ დაინახავდით, დანარჩენი სკოლის ასაკის ახალგაზრდობა კი მთლიანად თავმოყრილი იყო მედრესეებში ხოჯა-მოლებთან, სადაც ამ ნორჩ თაობას აზებირებინებდნენ მათთვის გაუგებარ ენაზე ლოცვებს ყურანიდან. ამასთანავე, ეს ხოჯა-მოლები ხალხში ეწეოდნენ პანისლამიზმისა და თურქიზმის მავნე იდეების პროპაგანდას, რაც დიდ ზიანს აყენებდა აჰარის მოსახლეობის ჩამორჩენილ ნაწილში ეროვნული თვითშეგნების გაღვივებანმტკიცების საქმეს.

სამი საუკუნის მანძილზე თურქებს არ დაუზოგავთ არაფერი, რომ გადაეშენებინათ და მოესპოთ შოთას სახელოვანი სამშობლო — სამხრეთი საქართველო, მაგრამ ეს მათ ვერ შესძლეს. აჰარამ საუკუნეების მანძილზე ცეცხლში გამოატარა თავისი ყოფა, თავისი ცხოვრება და აჰარელმა ქალმა, ამ სახელოვანმა ქართველმა დედამ, უმწიკლოდ შეგვინახა და ბრძოლით მოიტანა ჩვენამდე ჩვენი ტკბილი მშობლიური ქართული დედა ენა.

მე სრულიად ახალგაზრდამ დავაღწიე თავი ხოჯა-მოლების გავლენას და შევიგნე, რომ „თათარი“ კი არა, ქართველი ვიყავი.

ამის შეგნება ყველაზე ადრე შთამინერგა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ ბათუმის ქართულმა სკოლამ და ბათუმისა და ქუთაისის ქართველ ახალგაზრდობასთან დაახლოებამ. დიდი როლი ითამაშა აგრეთვე ამ შეგნების

განმტკიცებაში ზაქარია ჭიჭინაძის ქართველი მაჰმადიანების შესახებ გამოცემულ შრომებში ჩვენი თავგადასავალის ახლო გაცნობამ; ბათუმის თეატრში ქართულ წარმოდგენებზე დასწრებაში ქართველ საზოგადო მოღვაწეებთან დაახლოებამ ჩემს გულში უფრო გააღვივა საქართველოს და ქართველი ხალხის სიყვარული.

ჯერ კიდევ მეფის მთავრობის დროს ქართველი ხალხის მოწინავე შვილების შთაგონებითა და ხელმძღვანელობით, აჭარის პატრიოტულ ძალებთან ერთად, ვიბრძოდი თურქ დამპყრობლების მიერ საუკუნეობით ფეხქვეშ გათელილ და ძალით გამაჰმადიანებულ ქართველთა შორის ეროვნული თვითშეგნების გაღვივება-განმტკიცებისათვის, მშობლიური ქართული კულტურის აღორძინება-აყვავებისათვის და არაფერს არ ვზოგავდი იმისათვის, რომ ყველა აჭარელში შემეტანა იმის შეგნება, რომ ის „თათარი“ კი არა, ქართველია.

ამ ნიადაგზე მიხდებოდა ბრძოლა პანთურქიზმისა და პანისლამიზმის მქადაგებელ ხოჯა-მოლებთან, მოღალატე ბეგებთან და ყველა რეაქციონერთან, ვინც ქრისტიან და ძალით გამაჰმადიანებულ ქართველთა შორის საზღვრებს ავლებდა და ისლამის სახელით ღვიძლ ძმებს ერთიმეორისაგან ძალით გვითშავდა.

აგრეთვე ვიბრძოდი მემამულური მიწათმფლობელობის ლიკვიდაციისა და მშრომელი მოსახლეობისათვის მიწის უსასყიდლოდ გადაცემისათვის.

ჩემი ასეთი მოღვაწეობა არ მოსწონდათ ხოჯა-მოლებს, რეაქციონერებს და მეფის ბოძოლა მოხელეებთან დაბეზლებით მათ იმას მიადწიეს, რომ 1916 წელს ბათუმის სამხედრო კომენდანტის ბრძანებით აჭარიდან გადამასახლეს.

ვიბრძოდი თურქეთის წინააღმდეგ, როცა ისინი პირველი მსოფლიო ომის დასაწყისში, 1914-1915 წლებში, ვერაგულად შემოიჭრნენ აჭარაში, გამოაცხადეს საღვთო ომი და მაჰმადის სახელით მოუწოდებდნენ ყველა ქვეყნის მუსულმანებს, მათ შო-

რის აჭარასაც, რომ თურქეთთან ერთად იარაღით ხელში ებრძო-
ლათ „ურჯულო“ რუსების წინააღმდეგ.

1918, 1919, 1920 წლებში დევნილი ვიყავი აჭარიდან ჯერ
თურქი დამპყრობლების, ხოლო შემდეგ ინგლისელ ოკუპანტების
მიერ და ამ წლების მანძილზე ქართველ ხალხთან და აჭარის პატ-
რიოტულ ძალებთან ერთად თავდადებით ვიბრძოდი ჯერ თურქე-
თისა და შემდეგ ინგლისელი ოკუპანტებისაგან აჭარის განთავისუფ-
ლებისათვის და დედა-სამშობლო საქართველოსთან მისი შეერ-
თებისათვის.

ქართველი ხალხი, ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით, არასოდეს
არ ივიწყებდა თავის დაჩაგრულ ძმებს და მუდამ თავდადებით
ეჭომავებოდა თავის სამშობლოს — დედა ტუქუსაგან უკულ-
მართი ბედის წყალობით უსამართლოდ მოწყვეტილს და მუდამ
გვანუგეშებდა: „ძმანო! დადგება დრო და თქვენს ტანჯვასაც ბო-
ლო მოვლებაო“. დადგა ეს სანატრელი დროც და აჭარის მო-
სახლეობის ეროვნული თვითშეგნების გაღვივება-განმტკიცების, მი-
სი კულტურულ-ეკონომიურად აღორძინება-აყვავებისა და ქართ-
ველი ხალხის ერთიანობისათვის გაწეულ ბრძოლას—ქართველი სა-
ზოგადო მოღვაწეების და აჭარის პატრიოტული ძალების მიერ
ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით, — მათ შორის ჩემს გაწეულ პატა-
რა ამავსაც, — უქმად არ ჩაუვლია. მას ხორცი შეასხა 1921 წელს
საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამ, რითაც სა-
მუდამოდ მოვლო ბოლო თურქეთისა და ხოჯა-მოღების ბატონობას
აჭარაში.

საბჭოთა ეპოქამ და ლენინურმა ეროვნულმა პოლიტიკამ
ფართო გასაქანი მისცა ტკბილ მშობლიურ დედა-ენას და მოძმე
რუსი ხალხის დახმარებით ახლა აყვავებული და აღორძინებული
აჭარა საბჭოთა საქართველოს ერთ-ერთი სახელოვანი კუთხეა, სა-
დაც დღეს ჩქეფს ქართული სისხლი — ვაჟკაცი ქართველი
ხალხისა.

მთელი ჩემი შეგნებული სიცოცხლის მანძილზე, სიტყვით და საქმით, ქართველი ხალხის მოწინავე შეილებთან, აჭარის პატრიოტულ ძალებთან ერთად აქტიურად მიბრძოლია აჭარის განახლება-აღორძინებისათვის, აჭარელთა შორის ეროვნული თვითშეგნების გაღვივების საქმისათვის.

ამ ბრძოლაში არაერთხელ განმიცდია დევნა და შევიწროება ქართველი ხალხის მტრებისაგან, პირველ რიგში თურქი დამპყრობლებისა და მისი აგენტებისაგან.

მე მახარებს ის, რომ ჩემი გაწეული პატარა ამაგი ქრისტიანი და ძალით გამაჰმადიანებული ქართველი ძმების გასაერთიანებლად, საქართველოში საბჭოების ხელისუფლების გამარჯვების შემდეგ უფრო მეტად იქნა დაფასებული, რის თავდებიცაა აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის დირექტორის ხარიტონ ახვლედიანის შრომა, გამოცემული 1957 წელს ქ. ბათუმში, ასეთი სათაურით: „სახალხო-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან სამხრეთ საქართველოში“, სადაც ცალკე თავად არის დაწვრილებით და დოკუმენტურად აღწერილი ჩემი მოღვაწეობა, რომელსაც დიდად გამოეხმაურა ჩვენი ჟურნალ-გაზეთები.

მე დიდად ვაფასებ და ბედნიერად ვთვლი თავს, რომ კომუნისტურმა პარტიამ და საბჭოთა მთავრობამ დიდად დამიფასეს ჩემი პატარა ამაგი, სამშობლოს კეთილდღეობისათვის გაწეული, და დამენიშნა საქართველოს სსრ რესპუბლიკური მნიშვნელობის პერსონალური პენსია.

უბედნიერესად ვთვლი ჩემს თავს, რომ მოვესწარი აჭარისა და მთელი საქართველოს განახლება-აღორძინებას, რაც ჩვენს ხალხს ძოუტანა კომუნისტურმა პარტიამ და მისმა ეროვნულმა პოლიტიკამ.

ბედნიერი ვარ, რომ ახლა ის, რასაც ახალგაზრდობიდანვე ვნატრობდი და რისთვისაც ვიბრძოდი.³³

6 აპრილი, 1960 წელი.

1. „როდის გავიგე მე, რომ ქართველი ვარ“. ქრონოლოგიური თვალსაზრისით პ. აბაშიძის ეს წერილი ცოტათი უფრო გვიანდელია, ვიდრე სხვა სტატიები, მაგრამ იგი ავტორის ცხოვრების ღირსშესანიშნავ მოვლენას — ეროვნულ გამოფხიზლებას ეხება და ვამჯობინეთ პირველად წარმოვედგინა.

ჰაიდარ აბაშიძის ეროვნულ გათვითცნობიერებაში დიდი როლი შეასრულეს მისმა ქრისტიანმა ქართველმა მეგობრებმა, რომლებმაც შთამაგონებელი საუბრებითა და ქართული წიგნებით აუხილეს მას თვალი და ჩაუნერგეს თავისი ნამდვილი სამშობლოს სიყვარული.

ამიერიდან ჰაიდარი დიდი ინტერესით ეცნობოდა ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში მოთავსებულ წერილებს, რომლებიც ისტორიულ ფაქტებზე დაყრდნობით იძლეოდნენ დასაბუთებულ განმარტებას სამხრეთ საქართველოს მცხოვრებთა ეროვნულ ვინაობაზე. ქართულ თეატრთან დაახლოებამ პ. აბაშიძისათვის კიდევ უფრო ნათელი გახადა თავისი ქვეყნის ისტორიული სინაღვილე, ღრმად ჩაუნერგა მტრების სიძულვილი და დედასამშობლო საქართველოსაკენ მისწრაფების კეთილშობილური გრძნობა.

2. „ხმა ქრისტიან მოძმეებს“. ამ წერილით დაიწყო ჰაიდარ აბაშიძემ კავშირის გაბმა ძმებთან — ქრისტიან ქართველებთან. იგი მოუწოდებდა ყველა ქრისტიან ქართველს ეცნოთ თავიანთი ღვიძლი ძმები და გაეწიათ მათთვის ყოველგვარი დახმარება.

3. „როდემდის ვიქნებით ასე?“ ამ წერილში ჰაიდარ აბაშიძე პრინციპულად აყენებდა საკითხს ქართული ენის გადაგვარებისაგან ხსნის შესახებ. მომხდურთა სამასწლოვანმა ბატონობამ თავისებური დაღი დაასვა ქართული ენის სიწმინდეს. ოსმალების ცდა — გაებატონებინათ თურქული ენა ჩვენს ქვეყანაში, მშობლიური ენის წაბილწვის მიზეზი შეიქნა. მცხოვრებნი ორივე ენას ეტანებოდნენ, თუმცა ვერც ერთმა თვანს ვერ ფლობდნენ ხეირიანად. ამასთან ქართული ენა თანდათან დავიწყებას ეძლეოდა. ამიტომ პ. აბაშიძე მოითხოვდა ქართული სკოლების გახსნას და ქართული წერა-კითხვის სწავლების მოთხოვნის სიმალღესე დაყენებას.

4. „სამწუხარო ჩვეულება“. ამ წერილშიც, ისევე როგორც თავის თითქმის ყველა წერილში, პ. აბაშიძე სინანულს გამოთქვამდა ეროვნული დაბნეულობის გამო. იგი ვერ ურიგდებოდა იმას, რომ ზოგიერთი ქრისტიანი ქართველი აჭარლებს „თათარს“ ეძახდა, ხოლო აჭარლებს არ სწყინდათ და არც ეუცხებოდათ ეს სახელი. დროა მოვიშორეთ ძვალსა და რბილში გამჯდარი ეს სამარცხვინო ჩვეულება და თა-

ვისთავს ვუწოდოთ ქართველი, რომ მომავალი თაობაც არ აღიზარდოს ჩვენს შეცდომებზე ეროვნული ვინაობის საკითხშიო, — წერდა პ. აბაშიძე.

5. პ. აბაშიძის წერილმა „სამწუხარო ჩვეულება“ დიდი განგაში ატეხა მორწმუნეთა შორის. ფანატიკოსებმა მოსახლეობაში გაავრცელეს ხმა, რომ პ. აბაშიძე გადაგარდა, მუსლიმანობას უარყოფს და ქრისტიანებს ემხრობაო. ჰაიდარის მშობლებს მოციქულებს უგზავნიდნენ და აფრთხილებდნენ დაერიგებინა შვილს და მომავალში აღარ გაებედა მსგავსი საქციელი. მათ წინადადება მისცეს „ბათუმის გაზეთის“ რედაქტორსაც კვლავ აღარ დაებეჭდა ასეთი შინაარსის წერილები, თანაც დაემუქრნენ — წინააღმდეგ შემთხვევაში სიკვდილით გაგისწორდებითო. ფანატიკოსთა საპასუხოდ პ. აბაშიძემ გამოაქვეყნა წერილი „ქართველი მუსლიმანების საყურადღებოდ“, რომელშიც განმარტავდა, ჩემს წინა წერილში გამოთქმული აზრი სრულიადაც არ გულისხმობს სარწმუნოების უარყოფას, იგი მხოლოდ ეროვნული ცხოვრების მოდუნებას შეესებოდაო.

6. წინა ორმა წერილმა ფანატიკოსთა კიდევ უფრო მკაცრი გამოხმაურება გამოიწვია, მაგრამ პ. აბაშიძე უკან არ იხევდა, მან გამოაქვეყნა წერილი „მაჰმადიან ქართველთა ფანატიკოსობა და ეროვნული გრძნობა“. წერილში იგი განმარტავდა იმ მიზეზებს, რომლებმაც განაპირობეს სამხრეთ საქართველოს მოსახლეობის კულტურული ჩამორჩენილობა და ეროვნული გრძნობების მიძინება. ამ წერილმა დიდი გამოძახილი ჰპოვა. აჭარის მოსახლეობა ორ ჯგუფად გაიყო; ერთი კვლავ კერპად იცავდნენ თავიანთ ფანატიკურ შეხედულებებს, შეგნებულმა პატრიოტებმა კი ზურგი შეაქციეს ოსმალოფილ ფანატიკოსებს და პირი იბრუნეს საქართველოსაკენ, მოითხოვეს საქრისტიანო საქართველოს დახმარებით ეზრუნათ თავიანთი კუთხის დაწინაურებისათვის.

7. ამ წერილში პ. აბაშიძე კვლავ უბრუნდება ეროვნულ საკითხს. იგი კითხულობს: მაჰმადიანი ქართველები თავს „თათრებს“ იმიტომ უწოდებენ, რომ თავიანთ წარსულს არ იცნობენ, ხოლო ქრისტიანი ქართველები რატომ გვიწოდებენ „თათრებსო“. იგი ქრისტიან ქართველებს მოუწოდებდა აღარ გაემეორებინათ ასეთი შეცდომა, რასაც მტერი ებღაუჭებოდა და თავის სასარგებლოდ იყენებდა, ხოლო მუსლიმან ქართველებს ასწავლიდა მოეშორებინათ „გულში ჩანერგილი დამღუპველი ფანატიზმი“, უკუეგდოთ ეს საშინელი ჩვეულება, ერწმუნათ თავიანთი ქართველობა და ხმა აღემალღებინათ ყველა იმათ წინააღმდეგ, ვინც მათ „თათრებს“ ეძახოდა.

8. ჰაიდარ აბაშიძე, როგორც სულითა და გულით პატრიოტი, თავიანთ სცემდა თავისი ქვეყნის ნიჭიერ შვილებს, სამშობლოს კულტურული აღორძინების მეჩირადნებებს. მას გატაცებით უყვარდა ქართული თეატრი და დიდად აფასებდა მის ღვაწლს სალხის ზნეობრივ აღზრდაში.

1914 წელს, როცა საქართველოს მადლიერმა საზოგადოებამ ზეიმით აღნიშნა კოტე ყიფიანის სასცენო მოღვაწეობის 45 წლისთავი, პ. აბაშიძე ბათუმის საზოგადოების სახელით გულთბილად მიესალმა იუბილარს და გულწრფელი მადლობა გამოთქვა თეატრის კოლექტივისადმი.

9. მუსლიმან ქართველ მამაკაცებთან ერთად ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში რომ ქალებიც ჩაება, პ. აბაშიძემ გამოაქვეყნა საგანგებო წერილი „ქართველი მამადიანი ქალის ხმა“, რომელშიც გადმოცემულია აჭარელი ქალის იმდროინდელი ბეჩავი, უუფლებო, მონური ცხოვრება და მითითებულია კმ. მტკვრის რეზიდან თავის დაღწევის საშუალებებზე. წერილის ავტორად აბაშიძეს გამოუყენებელი ყავს მორწმუნე ქალი, რომ ამით დანარჩენი ქალების ნდობაც დაემსახურებინა და წერილსაც მეტი დამაჯერებლობა ჰქონოდა. მართლაც, ამ წერილმა თავის დროზე დადებითი როლი შეასრულა.

10. როგორც ცნობილია, იმ დროს, როცა პ. აბაშიძე მოღვაწეობდა, აჭარაში ძირითადად ორი პოლიტიკური მიმდინარეობა იყო: ერთი — ქართული ორიენტაციის და მეორე — პანისლამისტური. პირველს სათავეში ედგნენ მემედ და ჰაიდარ აბაშიძეები, ს. დიასამიძე და სხვები, ხოლო მეორეს — ხოჯები და რეაქციონერი ბეგები.

თუ პირველი მიმდინარეობა მიზნად ისახავდა აჭარელთა ეროვნულ გათვითცნობიერებას, მათ სულიერ დაახლოებას ქართველებთან, ქართული სკოლებისა და თეატრების გამრავლებას, მეორე ჯგუფი, პირიქით, მოითხოვდა ოსმალეთთან კავშირს და აყენებდა საკითხს თურქული სკოლებისა და თეატრების გახსნის აუცილებლობის შესახებ. ორივე მიმდინარეობას შორის გააფთრებული ბრძოლა იყო გაჩაღებული.

1914 წელს ბაქოს თათრულ გაზეთ „იღბალის“ № 511-ში გამოქვეყნდა არაბ ვასფი-ეფენდის წერილი, რომელიც ეხებოდა ბათუმის მუსლიმან ქართველთა ცხოვრებას. ავტორი იმედს ამყარებდა ბათუმში ახალგახსნილ თურქულ თეატრზე და მეჩეთთან გასასხნელად განზრახულ თურქულ სასწავლებლებზე. პ. აბაშიძემ ამ წერილის საპასუხოდ ბათუმის გაზეთში გამოაქვეყნა სტატია „არაბი და თათრული გაზეთი მაჰმადიანი ქართველების შესახებ“, რომელშიც სასტიკად გააკრიტიკა არაბ ვასფი-ეფენდის თურქოფილური შეხედულებანი.

11. ვასფი-ეფენდის წერილის საპასუხო წერილმა პანისლამისტებში დიდი განგაში გამოიწვია. იმავე გაზეთ „იღბალის“ № 628-ში გამოქვეყნდა წერილი „ქართველი მუსლიმანების შესახებ“, რომლის ავტორი იყო აჭარელი ყარალა-ზადე (ზაქარაძე). ყარალა-ზადე პირწაყარდნილი თურქოფილი იყო, მას კონსტანტინეპოლში ჰქონდა უმაღლესი განათლება მიღებული და თვალთვალისაგან ეჭირა.

სხენებულ წერილში იგი თავგამოდებით იცავდა ვასფი-ეფენდის შეხედულებებს ოსმალეთთან აჭარლების დამოკიდებულების საკითხზე.

პ. აბაშიძის წერილი „ამასაც მტკიცება უნდა?!“ სწორედ თურქოფილ ყარალა-ზადეს გამოსდომის საპასუხოდ გამოქვეყნდა.

12. 1914 წელს გაზეთ „იღბალის“ 511-ე და 627-ე ნომრებში არაბ ვასფი-ეფენდისა და ყარალა-ზადეს ავტორობით გამოქვეყნებულმა წერილებმა დიდად შეაშფოთა აჭარის პროგრესული ძალები. თურქოფილთა პანისლამისტური პროპაგანდა აფერხებდა მოსახლეობის ეროვნულ გამოფხიზლებას. ფანატიკოსებმა გააძლიერეს

აგიტაცია ოსმალეთში სასარგებლოდ, ქართული ორიენტაციის მომხრეთს საზიაროდ.

ყარალა-ზადე სარგებლობდა იმით, რომ წარმოშობით აჭარელი იყო და ცდილობდა ბევრი თანამოაზრე გაეჩინა. იგი ხალხს არწმუნებდა, თურქებთან დაახლოება მეტ სიკეთეს მოგვითქვამს, რადგან ნათთან ჩვენ მთავარი საქრთველია. სარგებლობდა გვაკავშირებსო. მერყევი ელემენტები უჯეროდნენ და პანისლამისტებს ხმარებოდნენ.

გათვალისწინა რა მოსალოდნელი საფრთხე, პ. აბაშიძემ ისევ კალამი მიიმარჯვა, გადაწყვიტა ფარდა აეხადა გადაგვარებული ყარალა-ზადესთან კალმოსნებისათვის, მათი დამღუპველი პოლიტიკისათვის და თავისი კუთხე ეხსნა ოსმალთა ეროვნული გაველენისაგან. მან დაწერა ამაღლებველი წერილი „საგულისხმო პროტესტი“, რომელზეც ხელი მოაწერინა 19 თანამოაზრეს და გამოაქვეყნა „ბათუმის გაზეთში“. ამ საპროტესტო წერილმა დიდი როლი ითამაშა, მისი გავნობის შემდეგ ბევრმა აჭარელმა ზურგი შეაქცია პანისლამისტებს და ჩაება ეროვნული გათვითცნობიერებისათვის ბრძოლის ფერხულში.

13. 1915 წელს აჭარამ მთელ საქართველოსთან ერთად მწარედ განიცადა ნიჭიერი მგოსნის აკაკი წერეთლის გარდაცვალებით გამოწვეული ნწუხარება. თუ როგორი გულისტკივილით შეხვდნენ ამ საწუხარო ამბავს მოწინავე აჭარლები, ეს ჩანს პ. აბაშიძის ამ დეკლამაციიდან, რომელიც მან მაჰმადიან ქართველთა ჯგუფის დავალებით გაგზავნა (თვითონ ავად იყო და დაკრძალვას ვერ დაეწრო).

14. პირველი მსოფლიო ომი რომ დაიწყო, 1914 წელს, პანისლამიზმის აგენტებმა პროვოკაციულ მეთოდს მიმართეს — დაიწყეს ჩვენში პროკლამაციების გავრცელება და ირწმუნებოდნენ — ეს ომი საღვთო ომია და ყველა მაჰმადიანმა მხარი უნდა დაუჭიროოს საღვთო ომის მებრძოლს ოსმალეთსო. ამავე დროს ისინი აჭარის მცხოვრებთ მოუწოდებდნენ დაეცვათ თავისი სარწმუნოება რუსების — ქრისტიანების მხრით დევნისაგან და ამით პატივი ეცათ სჯულის მამამთავრის — მაჰმადის ანდერძისათვის. ამრიგად, პანისლამისტები აჭარას ომის პლაცდარმად ამზადებდნენ; მათ სრულებით არ აწუნებდათ, რა ბედი მოელოდა ადგილობრივ მოსახლეობას.

პ. აბაშიძემ განჭვრიტა მოსალოდნელი უბედურების სიმძიმე და გადაწყვიტა პანისლამისტთა პროვოკაცია ჩაეხშო საღი აგიტაციით და ამ მიზნით გაზეთ „სამშობლოში“ გამოაქვეყნა წერილი „მაჰმადის დროშა, საღვთო ომი და ოსმალები“.

ამ წერილში იგი წინასწარგანზრახვით, განგებ მხოლოდ რელიგიური წყაროების მოშველიებით განმარტავდა, რას ნიშნავს საღვთო ომი, მაჰმადის ანდერძის თანახმად რა პირობებში ცხადდება იგი, ვის აქვს უფლება ასეთი ომის გამოცხადებისა და ა. შ. და ბოლოს ამტკიცებდა, რომ ეს ომი საღვთო ომი არ არის და არც ოსმალეთს აქვს უფლება ამ ომში მებრძოლად აღიაროს თავისთავიო. პ. აბაშიძე ხალხს მოუწოდებდა არ აყოლოდა პანისლამისტების ფეხისხმას და აჭარა სასტიკი ომის სარბიელად არ გაეხადათ.

15. „კვლავ მოწოდება, კვლავ საყვედური“ — ასეთი წერილით მიმართა პა-

იღარ აბაშიძემ ქრისტიანი ქართველებს. როგორც ამ წერილიდან ჩანს, ავტორი უკმაყოფილო იყო იმით, რომ ზოგიერთი ქრისტიანი ქართველი თავის დაპირებას აჭარლების მიმართ არ ასრულებდა.

საკიროდ მიგვაჩინია შევნიშნოთ, რომ ამ წერილის ტონი მეტად მკაცრია და ქართველი საზოგადოებრიობის მიმართ საყვედურიც გადაჭარბებულად გვეჩვენება. აქ პ. აბაშიძეს მსგავსელობიდან გამორჩა ის გარემოება, რომ აჭარის მონაწილეობის საქმეში ყველაზე მეტი ბრალი აჭარელ ფანატიკოსებსა და მეფის რეაქციულ მოხელეებს მიუძღოდათ, რომლებიც ყოველ ნაბიჯზე აფერხებდნენ ქართველი საზოგადოებრიობის მიერ წამოწყებულ ყოველ კეთილ საქმეს, და აჭარის პროგრესულ ძალებს ხელს უშლიდნენ განხორციელებინათ კულტურული დაწინაურების ღონისძიებანი.

16. როგორც ცნობილია, ქართველმა საზოგადოებრიობამ დიდი დახმარება გაუწია პირველი მსოფლიო ომის შედეგად განადგურებულ აჭარას და იხსნა იგი სრული მოსპობისაგან. ამ კეთილშობილურ საქმეში მონაწილეობდა ყველა ქართველი — დიდიც და პატარაც. მცირეწლოვანმა გაიოზ იოსების ძე იმედაშვილმა (ამჟამად ცნობილია მეცნიერმა) „სახალხო ვაჟეთის“ საშუალებით გულწრფელი თანაგრძნობით მიმართა აჭარელ ბავშვებს და გაუგზავნა შეწირულება ფულის სახით. ამის საპასუხოდ ჰაიდარ აბაშიძემ მას მისწერა წერილი, რომელშიც დიდ მადლობას უძღვნიდა ასეთი კეთილშობილური მოქმედებისათვის და თან სთხოვდა — ჰკითხე მამაშენს (ცნობილ საზოგადო მოღვაწეს იოსებ იმედაშვილს), იგი აჭარლებს „გათათრებულ ქართველებს“ რატომ გვეძახისო.

17. ეს ღია წერილი ნათლად მოწმობს, როგორი სიმპათიით იყო პ. აბაშიძე განწყობილი აჭარის ეროვნული გათვითცნობიერებისათვის თავდადებული მებრძოლის ზაქარია ჭიჭინაძის მიმართ. მართლაცდა, ფასდაუდებელია ზ. ჭიჭინაძის ღვაწლი აჭარის წინაშე. მან ხომ ფეხით შემოიარა მთელი აჭარა, მონაწილეა ჩამოსორებულ ძმათა ოჯახები, გაეცნო მათ ჭირსა და ვარაშს და გულთბილად ანუგეშა ისინი, მათთან საჩუქრად მიჰქონდა ქართული წიგნები, ჟურნალები, გაზეთები, ცდილობდა გადაგვარებისაგან ეხსნა ქართული ენა.

ზ. ჭიჭინაძემ ბევრი ნაშრომი დაგვიტოვა ქართველ მაჰმადიანთა ცხოვრების შესახებ. ამ ნაშრომებით მას სურდა აჭარლებისათვის გაეცნო მათი ისტორიული წარსული, ეროვნული ვინაობა. პირველად მის წიგნებს უნდრდ უყურებდნენ ქართველი მუსლიმანები, რადგან ეგონათ ამ წიგნებით „გაგაურებას“ უპირებდნენ. სწორედ ამიტომ პ. აბაშიძე ზ. ჭიჭინაძეს ურჩევდა გამოსაცემი წიგნი განეხილა რამდენიმე გავლენიანი პირისაგან შემდგარ კომისიაში. მათი დასტურით დასტამბული წიგნები ადვილად მოიპოვებდა ნდობას აჭარის მოსახლეობის ყველა ფენაში. ამავე დროს, როგორც ვიცით, პ. აბაშიძეს ძლიერ სწყინდა, როცა რომელიმე ქართველი აჭარლებს „თათრებს“ ეძახდა. ზოგან ჭიჭინაძესაც ეწერა ასეთი რამ. პ. აბაშიძის შენიშვნის შემდეგ ზ. ჭიჭინაძეს ერთხელაც აღარ უხსენებია „თათარი“ ან „გათათრება“ აჭარელთა მიმართ.

18. პ. აბაშიძე მუდამ იმ აზრს ავითარებდა, რომ სარწმუნოების სხვაობა ხელს

არ უშლიდა ეროვნულ ერთიანობას. მას ამ საკითხის ირგვლივ ხშირად უსწევდა შეხლა-შემოსლა პანისლამისტებთან, რომლებიც ხალხთა ურთიერთდასლოების პირობად სარწმუნოების ერთიანობას აღიარებდნენ და ამიტომ იყო, რომ დამალეთთან კავშირს ამჯობინებდნენ.

1915 წელს გაზეთ „საქართველოს“ № 17-ში გამოქვეყნდა „ინციდოს“ წერილი სათაურით: „ვისი ბრალია?“, რომელიც საინციდოს მცხოვრებთა სარწმუნოების დროშის ქვეშ დარაზმვას ეხებოდა. საკითხის ასე დაყენება სასტიკად ეწინააღმდეგებოდა ეროვნული გათვითცნობიერებისათვის პ. აბაშიძისა და მისი მომხრეების მიერ აღებულ გეზს, ჰაიდარმა ამ წერილის საპასუხოდ გაზეთ „სამშობლოში“ გამოაქვეყნა „მცირე შენიშვნა“, რომელშიც განიხილა „ინციდოს“ შეხედულებანი სარწმუნოების საკითხზე და მოგვცა თავისი საპირისპირო დასკვნები. როგორც ჩანს, პ. აბაშიძეს მარტო აჭარაში მცხოვრებ მაჰმადიანთა მდგომარეობა კი არა, საქართველოს ყველა კუთხის მაჰმადიანთა ბედი აინტერესებდა.

19. „აჭარის მთებში“ — ეს დიალოგი ფრიად მნიშვნელოვანი საკითხის ფონზეა გაშლილი. იგი შავ დროში გათიშული ძმების — ქრისტიანი და მუსლიმანი ქართველების კვლავ ერთ ქვერქვეშ თავშეყრის მიზანს ემსახურება. პ. აბაშიძემ ამ პატარა წერილში მოხერხებულად ჩართო სამხრეთ საქართველოს მუსლიმან ქართველთა ეროვნული ვინაობის საკითხი, ნათლად დაგვისურათა ქვეყნის წარსული დიდება, გადატანილი ბრძოლები, სამხრეთ საქართველოს შვილთა იძულებითი გამოთიშვა დედა-სამშობლოსაგან. ეს ყველაფერი უბრალოდ, მაგრამ ღრმა განცდით გამოცემულია მოხუცის მოკლე საუბარში. მოხუცი ჭაბუკს უმხვლს მისთვის დღემდე საიდუმლოებით მოცულ ამბავს — აჭარლების სამშობლო საქართველოა და ქრისტიანი ქართველები მათი მკვიდრი ძმები არიან.

20. ჰაიდარ აბაშიძის თხოვნით 1916 წელს საქართველოს საქველმოქმედო საზოგადოებამ სოფელ ყოროლისთავეში (ბათუმის რაიონი) გახსნა ქართული სკოლა. ეს დიდი მოვლენა იყო აჭარის კულტურულ ცხოვრებაში. სკოლა დიდ საზეიმო ვითარებაში გაიხსნა. საზეიმო შეკრებაზე სიტყვით გამოვიდა პ. აბაშიძე, რომელმაც დიდი მადლობით აღნიშნა ქართველი ძმების დახმარება და გამოთქვა რწმენა, რომ ამ სკოლაში აღზრდილი ახალგაზრდობა სახელოვნად უხელმძღვანელებს აჭარის კულტურული წინსვლის საქმეს.

21. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მიერ აჭარის სოფლებში ქართული სკოლების გახსნამ დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია პანისლამისტების ბანაკში. ისინი გრძნობდნენ, რომ ეს სკოლები დიდად შეუწყობდნენ ხელს ქართული ენის საბოლოოდ დამკვიდრებას და დაიწყეს პროვოკაციული ხმების გავრცელება მოსახლეობაში, კიდევ მეტი, კავშირი გააბეს ბაქოს პანისლამისტებთან და შეუდგნენ თათრული და აზერბაიჯანული სკოლების გახსნას.

ქართული ენის წინააღმდეგ ბრძოლა უფრო გაძლიერდა მას შემდეგ, რაც ბათუმში გადმოიტანეს ბაქოს „საქველმოქმედო საზოგადოება“. ამ „საზოგადოების“ წევრები რიზა-ბეგის მეთაურობით აქტიურ ღონისძიებებს ატარებდნენ თურქულ სკო-

ლებში აჭარელი ბავშვების მიზიდვისათვის. მათ იმასაც მიაღწიეს, რომ რამდენიმე ოჯახს ქალიშვილები გააგზავნივნენ ბაქოს სასწავლებელში, რომ შემდეგ კადრები ჰყოლოდათ თურქული სკოლებისათვის.

პანისლამისტურ პროვოკაციას აყოლილმა და ბაქოში წასული მისწავლენი სკოლა-ლებმა ქართულ ენაზე ხელი აიღეს და მშობლებს წერილებს-თათრულ ენაზე უგზავნიდნენ.

ამ ამბავმა ალაშფოთა ჰაიდარ აბაშიძე, რომელიც თავგამოდებით იბრძოდა ქართული ეროვნული შეგნების დანერგვისათვის. მან მკაცრი პროტესტი განაცხადა პანისლამისტების თურქოფილური ნაბიჯების წინააღმდეგ. „ჩვენ, ქართველი მაჰმადიანები არავის მივცემთ ნებას, რომ ჩვენ საყვარელ დედა ენაზე იერიში მოიტანოსო“, — წერდა იგი.

22. ამ წერილში პ. აბაშიძე პანისლამისტებსა და მის ამყოლთ განუმარტავდა: ქართული სკოლების გახსნა სრულებით არ ისახავს მიზნად გაქრისტიანებას და არც არავის ფიქრობს სარწმუნოების დევნას; ჩვენ მხოლოდ ეროვნული ერთიანობა გვწყურია ქრისტიან ქართველებთანო.

23. ეს წერილი (ვაჭვეყნებთ ლენაწერის მიხედვით) პ. აბაშიძემ გაუგზავნა ი. ჯორჯიას (ასლა ქ. მასარაძე) ნცხოვრებ სოხო ივანეს ძე მელიქიშვილს, რომელიც 1913-1915 წლებში სულოში მასწავლებლად მუშაობდა და პ. აბაშიძესთან ასლო ნაცნობობა აქონდა. დედანი ამ წერილისა ინახება მელიქიშვილისავე წიგნთსაცავში.

პ. აბაშიძე ს. მელიქიშვილს სთხოვდა გადმოსულიყო ქობულეთის სკოლის გამგედ. მელიქიშვილიც თანახმა იყო, მაგრამ მეუღლის მიძიმე ავადმყოფობის განი გადმოსვლა ვერ მოახერხა. ამიტომ სხენებული სკოლის გამგედ მის მაგიერ მოწვეულ იქნა ცნობილი პედაგოგი მის. შარაშიძე.

24. სულთნის ჯარებმა 1918 წლის პირველ აპრილს ბათუმის ოლქის (ქ. ბათუმის ნათელით) ოკუპაცია მოახდინეს.

ბათუმის გუბერნატორის (ვალის) დავალებით „შეარჩიეს“ დელეგატები, რომლებაც გაემგზავრნენ კონსტანტინეპოლში, სულთანს ტახტზე ასვლა და მის მფარველობაში ბათუმის ოლქის შესვლა მიულოცეს. „დელეგატები“ სულთანმა უხვად დააკიდელოვა.

ბათუმში დაბრუნდნენ თუ არა, „დელეგატებმა“ ხმა გააერცელეს — სულთნის მოთხოვნა სამუსლიმანო საქართველოს ავტონომიას აძლევსო.

ამ პროვოკაციას ჰაიდარ აბაშიძე სასტიკი პროტესტით შეხვდა. „ჩვენს ხალხს ოსპადლეის ავტონომია არც სჯერა და არც ესაჭიროებაო“, — წერდა იგი, ზიზღს გამოთქვამდა სულთნის მიერ მოსყიდულ ამ „დელეგატთა“ მიმართ და მათ ქვეყნის გამცემლებს უწოდებდა. პ. აბაშიძის საპროტესტო წერილმა, რომელიც გაზეთ „ერთობის“ ფურცლებზე დაიბეჭდა, ბევრ ქართველ მუსლიმანს თვალი აუხილა და სულთნის მომხრეთა ბანაკში მოხვედრას გადაარჩინა.

25. ქართველი ხალხის გამცემლების — მენშევიკების მთავრობა გლეხობას ფარისველურად ჰპირდებოდა მიწის რეფორმის გატარებას. ამაზე ხმა გავრცელდა მთელ საქართველოში, კერძოდ, ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრებში, ამ ორი მაზრის გლეხობას ეგონა, თითქოს საქართველოს სხვა მაზრებში აგრარული რეფორმა უკვე გატარდა, და ეროვნული კრების წარმომადგენლებს წაუყენა მთხოვნა მიწები ჩვენც დაგვირიგეთო. ამ დროს ეროვნული კრების წარმომადგენლად ჩეხოვნილი პ. აბაშიძე და სხვ. მათ კარგად იცოდნენ, რომ მიწის რეფორმა არც ერთ მაზრაში არ იყო გატარებული. უხერხულ მდგომარეობაში ჩავარდნენ და გადასწყვიტეს მთავრობისათვის ეთხოვათ დაეჩქარებინა აგრარული რეფორმის გატარება.

როგორც ცნობილია, მენშევიკურ მთავრობას აგრარული რეფორმა არც შემდეგში გაუტარებია.

26. პ. აბაშიძე 1918 წლის 18 დეკემბერს გაზეთ „ერთობის“ საშუალებით სთხოვდა მთავრობას დაეჩქარებინა მიწის რეფორმის გატარება, მაგრამ ამაოდ. მალე (1918 წლის 27 დეკემბერს), მან იმავე გაზეთის საშუალებით გამოაცხადა, რომ მომავალი წლის პირველი იანვრისათვის განსრავსული ჰქონდა მოეწვია გლეხთა ყრილობა, რომელსაც დიდ იმედებს ამყარებდა. ფიქრობდა რა, რომ მანამდე მოგვარებდა მიწის საკითხს, იგი რწმენას გამოთქვამდა, გლეხთა ყრილობა ბეგებისა და ხოჯების ბატონობის დაცემას დაადასტურებსო.

როგორც ვიცით, ჰაიდარ აბაშიძე წარმოშობით ბეგი იყო, მაგრამ სასტიკად ილაშქრებდა რეპეციონერ-ექსპლუატატორი ბეგებისა და ხოჯების წინააღმდეგ, სულითა და გულით იბრძოდა გლეხთა ბედნიერებისა და კეთილდღეობისათვის.

27. პ. აბაშიძეს დიდად აინტერესებდა სამუსლიმანო საქართველოში გაზეთების გამოცემა. იგი აღტაცებით შეეგება გაზეთ „განახლებული მესხეთის“ გამოსვლას, რომელიც ახალციხის მიწის მუშათა საბჭოს ინიციატივით დაარსდა. ამ გაზეთის პირველი ნომერი გამოვიდა 1919 წლის 2 თებერვალს. პირველ გვერდზე მთავსებული იყო ჰაიდარ აბაშიძის ვრცელი წერილი სათაურით „სამუსლიმანო საქართველოს მშრომელი ხალხის მიმართ“. ავტორი ახალციხის მაზრის მშრომელ მოსახლეობას ულოცავდა გაზეთის დაარსებას და გამოთქვამდა რწმენას, რომ იგი შეუდრეკლად იბრძოლებდა ყოველგვარი უსამართლობის წინააღმდეგ, მშრომელთა ბედნიერების მოსაპოვებლად. წერილში მოკლედ მიმოხილულია აგრეთვე იმდროინდელი პოლიტიკური და ეკონომიური მდგომარეობა.

28. ეს წერილი ნიღაბს ხდიდა მოკავშირეებსა და მეორე ინტერნაციონალის მესვეურებს, რომლებიც ხალხს ფართო დაპირებებით ატყუებდნენ, აგრეთვე სასტიკად ამათრახებდა ქართველ მენშევიკებს, რომლებმაც საქართველო „დამოუკიდებელ“ რესპუბლიკად გამოაცხადეს და მათი თანხმობით მოკავშირეებმა ისეთი სისაძაგლვე ჩაიდინეს, როგორც იყო ჩოლოქთან ძმთა სისხლისღვრა.

29. ამ წერილში აღძრულ საკითხს პ. აბაშიძე მეორედ უბრუნდება. წერილი

აჭარაში ოსმალეთისა და აზერბაიჯანელი მუსავატელების აგენტურების
ეხება. ამ ორი ქვეყნის პანისლამისტთა მეგობრობა კვლავ გრძელდებოდა. ისინი თავს
ქართველ მუსლიმანთა სარწმუნოების დამცველებად ასალებდნენ, სინამდვილეში კი
აჭარას თავიანთი ავანტიურისტული ზრახვების განსახორციელებლად პოლიტიკურად
ვარაუდობდნენ. პ. აბაშიძე გმობდა ერთსაც და მეორესაც.

ეს სტატია აგრეთვე დაიბეჭდა გაზეთ „საქართველოს რესპუბლიკაში“, 1920 წ.,
11 მარტი, № 57.

30. ქვეყნდება სტენოგრამის მიხედვით.

31. ქვეყნდება სტენოგრამის მიხედვით.

32. ქვეყნდება შემოკლებული სტენოგრამის მიხედვით (უფრო ვრცლად ამ თე-
მაზე პ. აბაშიძე თბილისის ტელევიზიით გამოვიდა 1960 წ. 27 ოქტომბერს).

33. იბეჭდება ხელნაწერის მიხედვით (დედანი ინახება აჭარის სახელმწიფო
მუზეუმში, ფონდი № 226).

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

რ ე დ ა ქ ტ ო რ ე ბ ი

ხ. ახვლედიანი, კ. რუსიძე

ტექნოლოგიური გ. კუნჭულია

კორექტორი ნ. ჭყონია

ზელმოწერილია დასაბეჭდად 1960 წლის 8 დეკემბერს. ქალაქის ზომა 60X84¹/₁₆.
ნაბეჭდი თაბახი 8,5. სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 6,15. დაკვეთა № 6776.
ემ 00642. ტირაჟი 3.000.

ფასი 4 მან.

1961 წ. 1 იანვრიდან ფასი 40 კაპ.

საქართველოს სსრ კულტურის სამინისტროს
მთავარბიბლიოგრაფსამმართველოს ბათუმის სტამბა ლითოგრაფია
(ბათუმი, ლუქსემბურგის, 22).

საქართველოს
ხელნაწილობა

АЙДАР АЛИЕВИЧ АБАШИДЗЕ

П и с ь м а

(на грузинском языке)

Государственное издательство

Батуми—1960

8

2136 / 15

ეროვნული
ბიბლიოთეკა